

Бош илмий-методик
марказ

**FARG‘ONA DAVLAT
UNIVERSITETI HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH
MINTAQAVIY MARKAZI**

**“O‘ZBEKISTON DAVLATCHILIGI TARIXI:
YANGICHA QARASHLAR VA ZAMONAVIY
YONDASHUVLAR”**

**MODULI BO‘YICHA
O‘QUV – USLUBIY MAJMUUA**

**S.V. Yo‘ldoshev tarix fanlari
bo‘yicha falsafa doktori
(PhD)**

2022

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2020 yil dekabrda 648-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv reja va dastur asosida tayyorlandi va FarDU Ilmiy kengashining 2021 yil «30» dekabrda 5-sonli qarori bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchilar: S.V. Yo‘ldoshev – FarDU tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

**Taqrizchilar: M. H. Isomiddinov – FarDU tarix fanlari doktori, professor
B.A.Usmonov – FarDU tarix fanlari doktori, DSc**

М У Н Д А Р И Ж А

I.	ISHCHI DASTUR	4
II.	MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI	21
III.	NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	25
IV.	AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	78
V.	GLOSSARIY	115
VI.	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	140

I. ISHCHI O‘QUV DASTURI

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

I. Modulning maqsadi va vazifalari

“O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar” modulining maqsadi, pedagog kadrlarning o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada ta’minlashlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini muntazam yangilash, malaka talablari, o‘quv reja va dasturlari asosida ularning kasbiy kompetentligi va pedagogik mahoratini doimiy rivojlanishini ta’minlashdan iborat.

“O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar” modulining vazifalari:

- “O‘zbekiston tarixi” yo‘nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini uzluksiz yangilash va rivojlantirish mexanizmlarini yaratish;

- zamonaviy talablarga mos holda oliy ta‘limning sifatini ta‘minlash uchun zarur bo‘lgan pedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirish;

- pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni samarali o‘zlashtirilishini ta‘minlash;

- maxsus fanlar sohasidagi o‘qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish;

- “O‘zbekiston tarixi” yo‘nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarining fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasini ta‘minlash.

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari hamda kompetentligiga qo‘yiladigan talablar:

– **O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar** fani bo‘yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo‘lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

– fanning predmeti, nazariy-metodologik asoslari, manbalari, tarix va tarixiy xotiraning milliy o‘zlikni anglashdagi ahamiyati;

– O‘zbekiston davlatchiligi tarixini davrlashtirish masalalari;

– Xususiy mulkchilikning kelib chiqishi va ilk davlatchiligimiz ildizlarini;

– O‘zbekistonda ilk o‘rta asrlar davri yangi shaharlarning shakllanishini;

– Respublikani yanada rivojlantirishning strategik **yo‘nalishlarini bilishi** kerak.

Tinglovchi:

– Ijtimoiy fanlarni o‘qitish bo‘yicha yangi texnologiyalarni amaliyotda qo‘llash;

- O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar bo‘yicha ma’ruza, amaliy mashg‘ulot va nazorat ishlarini tashkil etish;
- pedagogik jarayonda muloqot uslublarini to‘g‘ri qo‘llay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim.

Tinglovchi:

- O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlarfannining zamonaviy yo‘nalishlarini ishlab chiqish va ommalashtirish;
- Ijtimoiy fanlarni turli sohalarga tatbiq qilish va dasturlar paketi yordamida yechishning zamonaviy usullarini qo‘llash malakalariga ega bo‘lishi lozim.

Tinglovchi:

- ijtimoiy fanlarning dasturlar paketini o‘quv jarayoniga tatbiq etish;
- ijtimoiy fanlarni dasturlar paketi yordamida yechishning zamonaviy masalalarini tahlil qila olish;
- O‘zbekiston tarixiga oid masalalarni yechishda zamonaviy texnologiyalar va usullardan foydalana olish;
- ijtimoiy fanlar sohasida kasbiy faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarga ega bo‘lish;
- ilg‘or axborot-texnologiyalarida ishlash;
- videodarslarni tayyorlash;
- egallangan tajribani tanqidiy ko‘rib chiqish qobiliyati, zarur bo‘lganda o‘z kasbiy faoliyatining turi va xarakterini o‘zgartira olish;
- ijtimoiy fanlarda tizimli tahlil usulidan foydalanish yo‘llarini ishlab chiqish;
- Mustaqil O‘zbekistondagi islohatlarning nazariy konseptual asoslari, innovatsiyalarni ta’lim tizimiga tadbiq etilishi, yangicha qarash va yondashuvlarga oid zamonaviy manbalardan foydalana, tarixiy-demografik jarayonlarni tahlil qila olish olish *kompetensiyalariga* ega bo‘lishi lozim.

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti:

	Modul mavzulari	Tinglovchining o'quv yuklamasi, soat					
		Hammasi	Auditoriya o'quv yuklamasi				Mustaqil ta'lim
			Jami	Jumladan			
				Nazariy	Amaliy mashg'ulot	Ko'chma mashg'ulot	
1.	“O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar” fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi	2	2	2			
2.	Davlatchilik tushunchasi. Davlatchilikning kelib chiqishi to‘g‘risidagi sivilizatsiyaviy yondashuvlar.	2	2	2			
3.	Davlatlar paydo bo‘lishining ishlab chiqarish usuliga asoslangan “Sharq yo‘li”, mulkchilikka asoslangan “Yevropacha yo‘li”. Davlatning kelib chiqishi to‘g‘risidagi nazariyalar.	2	2	2			
4.	Boshqaruv asoslarining shakllanishi va davlatlarning tashkil topishi. O‘zbekistonda qadimgi davlatchilikning turlari va boshqaruv shakli.	2	2	2			
5.	O‘rta asrlarda davlatchilik va boshqaruv masalalari, Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji.	2	2		2		
6.	So‘nggi o‘rta asrlarda o‘zbek xonliklari: ma‘muriy tuzilishi va davlat boshqaruvi masalalari	2	2		2		
7.	Turkistonda Rossiya imperiyasi mustamlaka boshqaruv tuzumining qaror topishi masalalari.	2	2		2		
8.	O‘zbekiston mustabid sovet davlati tarkibida.	2	2		2		
9.	O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi.	2	2		2		
10.	Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jarayonida Prezidentlik instituti o‘rni va roli	2	2		2		
	Jami:	20	20	8	12		

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: “O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar” fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi (2 soat)

Reja:

1. Fanining predmeti, maqsad va vazifalari.
2. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi

“O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar” fanining nazariy-konseptual asosi O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining asarlari ekanligi ko‘plab manbalar va misollar asosida tushuntiriladi. Nazariy konseptual asosning natijalari tushuntiriladi.

2-mavzu: Davlatchilik tushunchasi. Davlatchilikning kelib chiqishi to‘g‘risidagi sivilizatsiyaviy yondashuvlar. (2 soat)

Reja:

1. Davlatchilik tushunchasi.
2. Davlatchilikning kelib chiqishi to‘g‘risidagi sivilizatsiyaviy yondashuvlar.
3. “Avesto” o‘zbek davlatchilik tarixi bo‘yicha tarixiy manba sifatida.
4. Qadimgi Xorazm, So‘g‘diyona, Baqtriya va unda boshqaruv tizimi.

O‘rta Osiyo hududida ilk davlat-tuzumining vujudga kelishi va tashkil topishi. Ishlab chiqarish xo‘jaligiga o‘tish va dehqonchilik taraqqiyoti. Ilk sivilizatsiyaning shakllanishi va uning o‘ziga xos qiyofasi. Davlat tashkil topishi jarayonida boshqaruvning shakllanishi.”Avesto” o‘zbek davlatchilik tarixi bo‘yicha tarixiy manba sifatida. Qadimgi Xorazm, So‘g‘diyona, Baqtriya va unda boshqaruv tizimi. Qadimgi davlatchilikning tashkil topish shart-sharoitlari.O‘rta Osiyo jumladan, O‘zbekiston xududida rivoj topgan ilk davlar-podsholiklar, Ahmoniylarning cheklanmagan podsho hokimiyati (mutloq monarxiya) Satrapliklarda boshqaruv tizimi; Aleksandrning boshqaruv faoliyati; yunon-baktriya davlat boshqaruv tartibi

va davlat tuzimi; Kushon davlati (podsholigida) xo‘jalik boshqaruvi; Qang‘ davlati hududi va tizimi.

3-mavzu: Davlatlar paydo bo‘lishining ishlab chiqarish usuliga asoslangan “Sharq yo‘li”, mulkchilikka asoslangan “Yevropacha yo‘li”. Davlatning kelib chiqishi to‘g‘risidagi nazariyalar. (2 soat)

Reja:

1. Davlatlar paydo bo‘lishining ishlab chiqarish usuliga asoslangan “Sharq yo‘li”.
2. Davlatlar paydo bo‘lishining mulkchilikka asoslangan “Yevropacha yo‘li”.
3. Davlatning kelib chiqishi to‘g‘risidagi nazariyalar.

Davlatchilik tushunchasi. Davlatchilikning kelib chiqishi to‘g‘risidagi sivilizatsiyaviy yondashuvlar. Davlatlar paydo bo‘lishining ishlab chiqarish usuliga asoslangan “Sharq yo‘li”, mulkchilikka asoslangan “Yevropacha yo‘li”. Davlatning kelib chiqishi to‘g‘risidagi nazariyalar. Qadimgi davlatlarning rivojlanish bosqichlari, ijtimoiy iqtisodiy munosabatlar, boshqaruv tizimidagi funksiyalar; iqtisodiy funksiyalar; ijtimoiy funksiyalar; harbiy-siyosiy funksiyalar; hududiy funksiyalar va ularning faoliyatlari.

4-mavzu: Boshqaruv asoslarining shakllanishi va davlatlarning tashkil topishi. O‘zbekistonda qadimgi davlatchilikning turlari va boshqaruv shakli.

(2 soat)

Reja:

1. Boshqaruv asoslarining shakllanishi va davlatlarning tashkil topishi.
2. O‘zbekistonda qadimgi davlatchilikning turlari va boshqaruv shakli..(Axmoniyalar, Davon va Qang‘, Kushon davlatlari hududi va boshqaruv tizimi).

O‘zbekiston xududida rivoj topgan ilk shahar-davlatlar, Axmoniylarning cheklanmagan podsho hokimiyati (mutloq monarxiya) Satrapliklarda boshqaruv

tizimi; Aleksandr Makedonskiyning boshqaruv faoliyati; yunon-baktriya davlat boshqaruv tartibi va davlat tuzimi; Dovon va Qang‘ davlatlari hududi va boshqaruv tizimi; Kushon davlati (podsholigida) xo‘jalik boshqaruvi.

AMALIY MASHG‘ULOTLAR

1-mavzu: O‘rta asrlarda davlatchilik va boshqaruv masalalari.

Amir Temur va temuriylar davrida

Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji. (2 soat)

Reja:

1. Ilk o‘rta asrlarda davlatchilik va boshqaruv (V-VIII asr o‘rtalarigacha)
2. Rivojlangan o‘rta asrlar davlatchiligi va boshqaruvi
3. Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji.

Darsda eftaliylar davlatida ijtimoiy-iqtisodiy tuzum; Turk xoqonligi va uning ma‘muriy tuzilishi, ijtimoiy iqtisodiy tuzumi va davlat boshqaruv tartiblari (Xoqon) el, ulus maxalliy boshqaruvi; tuman xokimliklari, qishloq va shahar jamoalari. Arablarning O‘rta Osiyoni istilo etishi va ularning Movarounnahrda boshqaruvi; ijtimoiy siyosiy jarayonlar. O‘rta Osiyoda islom dinining tarqalishi va etakchi mavqega ega bo‘lishi; mahalliy boshqaruv tartibi. Somoniylar davlati; ijtimoiy-siyosiy jarayonlar; davlat boshqaruv tartibi; huquqiy munosabatlar. Qorohoniylar davlati; ma‘muriy tuzilishi, hududi; davlat boshqaruvi tartiblari; ijtimoiy – siyosiy tuzumi (Xoqon-Qoroxon); huquq-tartiboti. G‘aznaviylar va Saljo‘qiylarning boshqaruv tizimi. Xorazmshoh-anushteginiylar davlatining ma‘muriy tuzilishi, boshqaruv tartiblari; ijtimoiy iqtisodiy hayoti. Amir Temurning siyosiy hokimiyatni qo‘lga olishi va markazlashgan davlat asoslarining yaratilishi. Amir Temur zukko, tajribali va siyosatdon, buyuk davlat arbobi. Davlat boshqaruvidagi islohotlar. Amir Temurning el yurtini o‘z tasarrufi va itoatida tutish uchun tuzgan o‘n ikki “tuzug‘i: davlat boshqaruvida dargoh va devonlar manbalar asosida yoritiladi.

2-mavzu: So‘nggi o‘rta asrlarda o‘zbek xonliklari: ma‘muriy tuzilishi va davlat boshqaruvi masalalari (2 soat)

Reja:

1. Buxoro xonligi: markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari.
2. Xiva xonligi: hududi, ma‘muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari.
3. Qo‘qon xonligi: hududi, davlat tizimi, ma‘muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari.

Buxoro xonligi: markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari. Shayboniylar davlatining ma‘muriy tuzilishi. Abdullaxon II ning siyosat maydoniga chiqishi. Buxoro xonligining viloyat (ulus)lari. Buxoro shahri va unga tegishli tumanlar boshqaruvi. Mang‘itlar sulolasi hukmronligi davrida davlat boshqaruvi va ma‘muriy tizim. Amir – eng oliy hukmdor. Davlat boshqaruvida qushbegi mansabining ahamiyati. Saroy unvonlari va mansablari: harbiy amaldorlar, saroy amaldorlari, diniy unvon va mansablar. Unvonlar va darajalar.

Xiva xonligi: hududi, ma‘muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari. Saroy amaldorlari, markaziy va mahalliy boshqaruvdagi ijtimoiy tabaqalar, harbiy ma‘muriy amaldorlar, Kengash, inoq, shayxulislom, devonbegi, yasovulboshi diniy unvon va mansablar.

Qo‘qon xonligi: hududi, davlat tizimi, ma‘muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari. Saroy unvonlari va mansablari: oliy darajali, o‘rta darajali, quyi darajali. Harbiy ma‘muriy mansablar va unvonlar.

3-mavzu: Turkistonda Rossiya imperiyasi mustamlaka boshqaruv tuzumining qaror topishi masalalari. (2 soat)

Reja:

1. Turkiston o‘lkasida harbiy-mamuriy hokimiyat tizimining yuzaga kelishi..
2. Turkiston general-gubernatorligida xokimiyat tuzumini va uning funksiyalari.
3. Rossiya imperiyasining Turkistondagi milliy siyosatining o‘ziga xos xususiyati.

Turkiston o'lkasida harbiy-mamuriy hokimiyat tizimining yuzaga kelishi. Turkiston o'lkasi ichki boshqaruvini tashkillashtirishda imperiyaga xos ma'muriy an'analar, mutloq harbiy qo'mondonlik va podsho g'aznasi manfaatlaridan kelib chiqib o'tkazilishi. Turkiston general-gubernatorligida xokimiyat tuzumini va uning funksiyalari. Zarafshon okrugi va Amudaryo bo'limlari faoliyati. Mustamlaka boshqaruv tizimining takomillashtirilishi. Rossiya imperiyasining ko'chiruvchilik siyosati. Hokimiyat, politsiya va sud organlari, faoliyat doirasining kengayishi. Rossiya imperiyasining Turkistondagi milliy siyosatining o'ziga xos xususiyati.

4-mavzu: O'zbekiston mustabid sovet davlati tarkibida. (2 soat)

Reja:

1. 1917 yil siyosiy jarayonlarida Turkiston. Turkiston Muhtoriyati milliy demokratik davlatchilikning dastlabki tajribasi.
2. Bolsheviklar tuzumiga qarshi kurash. XXSR va BXSRLarning tashkil topishi.
3. O'rta osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o'tkazilishi maqsad va mohiyati. O'zbekiston SSRning tashkil topishi.
4. O'zbekistonda sinfiy mafkuraga asoslangan kommunistik partiyaning mutloq xukmronligining o'rnatilishi.

1917 yil siyosiy jarayonlarida Turkiston. Turkiston Muhtoriyati milliy demokratik davlatchilikning dastlabki tajribasi. Sovetlar andozasi asosida TASSR tashkil topishi. Bolsheviklar tuzumiga qarshi kurash. XXSR va BXSRLarning tashkil topishi. O'rta osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o'tkazilishi maqsad va mohiyati. O'zbekiston SSRning tashkil topishi. O'zbekiston SSRning ijtimoiy-siyosiy rivojlanishi SSSR da boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik tizimi o'zining barcha salbiy ko'rinishlari bilan qaror topishi va mustahkamlanishi sharoitida sodir bo'lishi. O'zbekistonda sinfiy mafkuraga asoslangan kommunistik partiyaning mutloq xukmronligining o'rnatilishi. O'zbekiston SSR Konstitutsiyasining qabul qilinishi.

5-mavzu: O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. (2 soat)

Reja:

1. 1991 yil 31 avgust “O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligi asoslari to‘g‘risidagi” Qonunning qabul qilinishi.
2. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi.
3. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi. Konstitutsiyaning qabul qilinishi.

1991 yil 31 avgust “O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligi asoslari to‘g‘risidagi” Qonunning qabul qilinishi va 1 sentabrni Mustaqillik kuni deb e‘lon qilinishi. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi. Konstitutsiyaning qabul qilinishi.

6-mavzu: Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jarayonida Prezidentlik instituti o‘rni va roli (2 soat)

Reja:

1. O‘zbekistonda huquqiy demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mamlakatni modernizatsiyalashda amalga oshirilayotgan jarayonlar mohiyati.
2. Milliy davlat tizimining barpo qilinishi va boshqaruvda yangi, samarali usullarning qaror topishi.
3. Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jarayonida Prezidentlik instituti o‘rni va roli.

O‘zbekistonda huquqiy demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mamlakatni modernizatsiyalashda amalga oshirilayotgan jarayonlar mohiyati. Milliy davlat tizimining barpo qilinishi va boshqaruvda yangi, samarali usullarning qaror topishi. Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jarayonida Prezidentlik instituti o‘rni va roli. Mustaqillik yillarida Qoraqalpog‘iston Respublikasi davlatchiligi taraqqiyoti.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.
6. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi –T.:“O‘zbekiston”,2021.464 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

7. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
8. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-4732-sonli Farmoni.
- 10.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
- 11.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli Qarori.
- 12.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi

2018 yil 21 sentabrdagi PF-5544-sonli Farmoni.

13.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.

14.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.

15.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.

16.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.

17.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 24 maydagidagi“Qadimiyyozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2995-sonli Qarori.

18.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 dekabrdagi “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4068-sonli Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Allison S. (Ed.). History of Europe: Series B: Middle ages. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1243 p.
2. Allison S. (Ed.). History of Europe: Series S: New Era. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1243 p.
3. Avery P. The Cambridge History of Iran. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 871 p.
4. Bayly S. The Cambridge History of India. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 1093 p.

5. Bose S. The New Cambridge History of Asia. – Cambridge: Cambridge University Press, 2 part. 2020. – 2062 p.
6. Brundage A. Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing. – Oxford: John Wiley & Sons, 2017.
7. Bunch B., Hellemans A. The history of science and technology. – Boston – New York, 2004.
8. Burton A. (Ed.). History of the world from ancient to modern times: Europe.– Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 1487 p.
9. Burton A. (Ed.). History of the world from ancient to modern times: North and South America.– Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 1084 p.
10. Collins R. The Arab Conquest of Spain, 710–797. – Oxford: Blackwell Publishing, 2018.
11. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
12. English for academics. Cambridge University Press and British Council Russia, 2014. Vook 1,2.
13. Grant E. A Source Book in Medieval Science. – Cambridge: Harvard University Press, 2016. – 587 p. (Reprint).
14. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
15. Haskins C. H. Studies in the History of Mediaeval Science. – New York: Frederick Ungar Publishing, 2019. (Reprint).
16. Haskins C. H. The Renaissance of the Twelfth Century.– Cambridge: Harvard University Press, 2018. (Reprint).
17. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon and Schuster, 2017. – 358 p.
18. Mahmudov O. The beginning of the European renaissance // International Journal of Research and Development. 2020. – Vol. 5 (7). Pp. 104-108. DOI: <https://doi.org/10.36713/epra4787>

19. Makhmudov O.V. The Toledo School – early center of investigation of the works Central Asian scholars in the Europe. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2017.– p. 193.
20. Natalie Denmeade. Gamification with Moodle. Packt Publishing - ebooks Account 2015. - 134 pp.
21. Roberts J.M., Westad O.A. The History of the World. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1260 p.
22. Sarton G. Introduction to the History of Science. – Vol. 1. From Homer to Omar Khayyam. – Oxford: John Wiley & Sons, 2019. (Reprint).
23. Sarton G. Introduction to the History of Science. – Vol. 2. From Rabbi ben Ezra to Roger Bacon, Parts I-II. – Baltimore: Carnegie Institution of Washington, 2020. (Reprint).
24. Starr F. Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane. – Princeton: Princeton University Press, 2015.
25. Watt W. M. The influence of Islam on medieval Europe. (Islamic Surveys 9). – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020. (Reprint).
26. William Rice. Moodle E-Learning Course Development - Third Edition. Packt Publishing - ebooks Account; 3 editions 2015. - 350 pp.
27. Aydin Arif o'g'li A. Xroniki musulmanskiy gosudarstv I – VII vekov xidjri. – Moskva: Umma, 2018. – 448 s.
28. Alimova D.A. Istoriya kak istoriya, istoriya kak nauka. T. I. Istoriya i istoricheskoye soznaniye. – T.: Uzbekiston, 2008.
29. Belogurov A.Y. Modernizatsiya protsessa podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshestva: Monografiya. — M.: MAKSPress, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.
30. Bolshakov O. G. Istoriya Xalifata. – T. 4. Apogey i padeniye arabskogo Xalifata. – Moskva: Vostochnaya literatura, 2018. – 368 s.
31. Gabrielyan S. I. Istoriya stran Azii i Afriki v novoye vremya. – Tashkent, 2012.

32. Gulobod Qudratulloh qizi, R. Ishmuhamedov, M. Normuhammedova. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim. – Samarqand: “Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi” nashriyoti, 2019. 312 b.
33. Yevropa mamlakalari va AQSH 1640–1918 yillarda. /A. Xolliyev tahriri ostida.– Toshkent: Universitet, 2010.
34. Ibraymov A.YE. Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi. metodik qo'llanma/tuzuvchi. A.YE. Ibraymov. – Toshkent: “Lesson press”, 2020. 112 bet.
35. Istoriya noveyshego vremeni stran Yevropi i Ameriki v 1945 – 2000 gg. / pod red. YE. Yazikova. – Moskva: Nauka, 2015.
36. Istoriya noveyshego vremeni stran Yevropi i Ameriki v 1945 – 2000 gg. II chast / pod red. N.A. Rodrigues. – Moskva: Nauka, 2014.
37. Istoriya srednix vekov. / pod red. S.P. Karpova. – 1-2 ch. – Moskva: MGU, 2018.
38. Ishmuhamedov R.J., M. Mirsoliyeva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
39. Luchenkova YE., Myadel A. Istoriya nauki i texniki. – M.: Litres, 2017. – 431 s.
40. Matyoqubov X.X. Xorazm vohasi bronza asri va ilk temir davri tarixi. – Toshkent. 2017.
41. Mommzen T. Istoriya Rima. – M.: Litres, 2020. – 591 s.
42. Muslimov N. Ava boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
43. Nemirovskiy A., Nikishin V., Ladinin I., Novikov S. Istoriya drevnego mira. Vostok, Gretsiya, Rim. – M.: Litres, 2020. – 786 s.
44. Problemi istorii i mejdissiplinarnogo sinteza. – M.: Litres, 2019. – 561 s.
45. Rtveladze E.V. Istoriya gosudarstvennosti Uzbekistana. – Toshkent: Uzbekistan, 2009.
46. Rusina Y.A. Metodologiya istochnikovedeniya. – Yekaterinburg, 2015.
47. Usmonov B.SH., Habibullayev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish.–T.: “TKTI” nashriyoti, 2019.
48. Xannikov A. Texnika: ot drevnosti do nashix dnei. – M.: Litres, 2020. – 384 s.

49.Xoliqulova X. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda imkoniyati cheklangan shaxslarni himoya qilish siyosati. – Toshkent. Mumtoz so‘z, 2017.

50.Sheypak A. Istoriya nauki i texniki. – M.: Litres, 2020. – 513 s.

IV. Интернет сайтлар

51.O‘zbekistonRespublikasiOliyvao‘rtamaxsusta’limvazirligi: www.edu.uz.

52. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz

53.[www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)

54.O‘zbekistonRespublikasiPrezidentiningrasmiysayti: www.gov.uz

55.ЎzbekistonRespublikasiOliyvao‘rtamaxsusta’limvazirliginingrasmiysayti:

<http://www.edu.uz/modules/wfchannel>

56. “Xalqso‘zi” gazetasi – [wwwinfo XS. Uz](http://wwwinfo.XS.Uz).

57. “Turkiston” gazetasi – [wwwturkistonsarkor. uz](http://wwwturkistonsarkor.uz).

58. “Ma’rifat” jurnali – [wwwma’rifat – inform](http://wwwma’rifat-inform).

59. “Jamiyatvaboshqaruv” jurnali – wwwrzultacademyfreenetuz.

60. “Moziydan sado” jurnali – [www moziy dostlink. Net](http://wwwmoziydostlink.Net)

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI

“Tushunchalar tahlili” metodi.

• Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar yoki qatnashchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi.

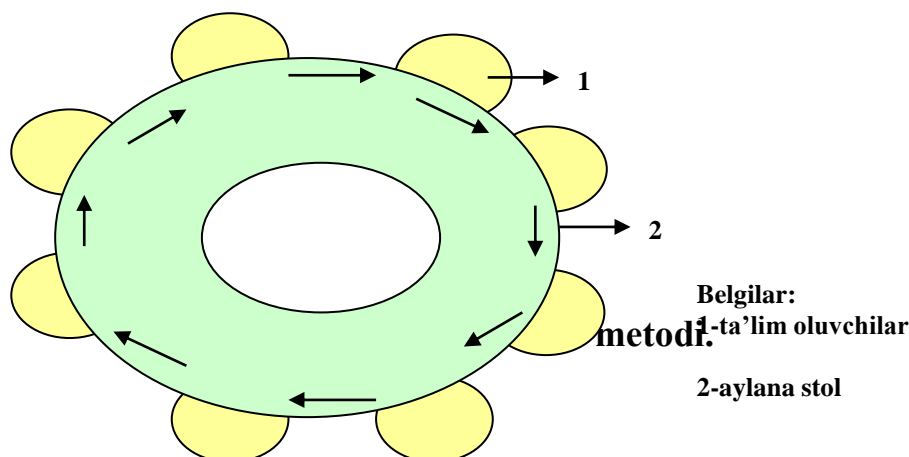
- Metodni amalga oshirish tartibi:
- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- o‘quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- o‘quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning tugri va tuliq izohini uqib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan uzining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

“Davra suhbatini” metodi.

Aylana stol atrofida berilgan muammo yoki savollar yuzasidan ta’lim oluvchilar tomonidan o‘z fikr-mulohazalarini bildirish orqali olib boriladigan o‘qitish metodidir.

“Davra suhbatini” metodi qo‘llanilganda stol-stullarni doira shaklida joylashtirish kerak. Bu har bir ta’lim oluvchining bir-biri bilan “ko‘z aloqasi”ni o‘rnatib turishiga yordam beradi. Davra suhbatining og‘zaki va yozma shakllari mavjuddir. Og‘zaki davra suhbatida ta’lim beruvchi mavzuni boshlab beradi va ta’lim oluvchilardan ushbu savol bo‘yicha o‘z fikr-mulohazalarini bildirishlarini so‘raydi va aylana bo‘ylab har bir ta’lim oluvchi o‘z fikr-mulohazalarini og‘zaki bayon etadilar. So‘zlayotgan ta’lim oluvchini barcha diqqat bilan tinglaydi, agar muhokama qilish lozim bo‘lsa, barcha fikr-mulohazalar tinglanib bo‘lingandan

soʻng muhokama qilinadi. Bu esa taʼlim oluvchilarning mustaqil fikrlashiga va nutq madaniyatining rivojlanishiga yordam beradi.

Metodning maqsadi: mazkur metod taʼlim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, oʻzlashtirish koʻrsatkichi va amaliy koʻnikmalarini tekshirishga yoʻnaltirilgan. Mazkur texnika orqali taʼlim oluvchilarning bilish faoliyati turli yoʻnalishlar (test, amaliy koʻnikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) boʻyicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment” lardan maʼruza mashgʻulotlarida tinglovchilarning mavjud bilim darajasini oʻrganishda, yangi maʼlumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashgʻulotlarda esa mavzu yoki maʼlumotlarni oʻzlashtirish darajasini baholash, shuningdek, oʻz-oʻzini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, oʻqituvchining ijodiy yondashuvi hamda oʻquv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qoʻshimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna. Har bir katakdagi toʻgʻri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Test

... nisbatan mustaqil, mantiqiy yakunga ega bo'lgan, o'quv-metodik ta'minotdan, nazariy va amaliy qismlardan, topshiriq va joriy hamda yakuniy nazorat kabi qismlardan iborat ta'lim dasturning bo'lagidir. Nima haqida gap ketmoqda?

- C. o'quv kursi
- D. o'quv rejasi

Qiyosiy tahlil

Matematik analiz darsida funksiyaning limiti haqida ma'lumot berilmoqda. Ushbu mavzu boshqa yetakchi xorijiy OTMLlarda qanday o'tiladi?

Tushuncha tahlili

- O'quv moduli bu...

Amaliy ko'nikma

«Chiziqli tenglamalar sistemasini yechish usullari» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsning texnologik xaritasini tuzing

Venn Diagrammasi metodi.

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o'qitishni tashkil etish shakli bo'lib, u ikkita o'zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavvurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko'rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

-ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladilar va ularga ko'rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o'ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;

-navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to'rt kishidan iborat kichik guruhlariga

birlashtiriladi va har bir juftlik o'z tahlili bilan guruh a'zolarini tanishtiradilar;

-juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko'rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-mavzu: “O‘zbekiston davlatchiligi tarixi: yangicha qarashlar va zamonaviy yondashuvlar” fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi (2 soat)

Reja:

1. Fanining predmeti, maqsad va vazifalari.
2. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi .

Tayanch so‘zlar” predmeti, maqsad va vazifalari, nazariy-konseptual asosi, manbashunoslik, tarixshunoslik,

Fanning predmeti, maqsad va vazifalari.

O‘zbek xalqi va davlatchiligi tarixi salkam uch ming yillik tarixga ega bo‘lib, umumjaxon tarixining ajralmas qismi bo‘lib kelmoqda, turli nomlar bilan atalishi, sulolalarning almashinuvi va o‘zgarishlari uning butunligini va mohiyatini o‘zgartirmaydi. O‘zbek xalqi O‘zbekistonning maxalliy tub axolisi bo‘lib, ularning tarixi eng qadimgi davrlarga borib taqaladi.

O‘zbekiston xududida yashagan xalqlar jaxon sivilizatsiyaga ulkan hissa qo‘shib kelganlar. Dunyoga ko‘plab buyuk siymolarni yetishtirib bergan zaminimizda davlatchilikning turli bosqichlarini amaliyotdan o‘tkazilishi bugungi kundagi mukammal davlatchilik bosqichiga ko‘tarilishi uchun xizmat qildi.

Davlatchilik masalalari haqida O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlab o‘tganidek, - “Hozir O‘zbekiston deb ataluvchi hudud, ya’ni bizning vatanimiz nafaqat Sharq, balki umumjaxon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo‘lganligini butun jahon tan olmoqda. Bu qadimiy va tabarruk tuproqdan allomalar, fozilu fuzalolar, olimu ulamolar, siyosatchilar, sarkardalar yetishib

chiqqan. Diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari shu zaminda yaratilgan, sayqal topgan. Eramizgacha va undan keyin qurilgan suv inshootlari, shu kungacha fayzini, mahobatini yo‘qotmagan osori-atiqalarimiz qadim-qadimdan yurtimizda dehqonchilik, hunarmandchilik madaniyati, me‘morchilik va shaharsozlik san‘ati yuksak bo‘lganidan dalolat beradi”.

Shu nuqtai nazardan olganda o‘zbek xalqining kelib chiqishi uning davlatchiligi bilan bevosita bog‘liq va har ikki jarayonning yuz berishi bir-biri bilan chambarchas holda yuz bergan. Ya’ni o‘zbek xalqining shakllanishi uchun mazkur hududga kirib kelgan va ta’sir o‘tkazgan o‘zga xalqlar ishtirokida emas, balki shu zaminda azaldan yashab kelayotgan va o‘z davlatchiligiga asos solgan mahalliy tub aholi asos bo‘lgan. Bu jarayonda ayniqsa, Janubiy O‘zbekiston, Xorazm, Toshkent va Farg‘onaning qadimgi aholisi katta o‘rin tutgan. Bu jarayon aynan shu aholi tomonidan yuqorida aytib o‘tilgan hududlarda o‘zbek davlatchiligining tamal toshini qo‘yganligidan dalolat beradi.

O‘zbekiston hududlaridagi dastlabki davlatlar va davlat uyushmalarining o‘zaro va qo‘shni hududiy siyosiy birlashmalar hamda davlatlar bilan barcha sohadagi aloqalari, ularning tarixiy geografik hududlari va chegaralari haqidagi masalalarning ham bugungi tarix fanida o‘zining mukammal ilmiy xulosalariga ega bo‘lishi, bunda qadimgi va o‘rta asrlarga xos tarixiy va geografik manbalarning o‘rganilishi o‘zbek davlatchiligi tarixi fanining muhim masalalaridan biridir.

O‘zbek davlatchiligi tarixifanining yana bir muhim vazifasi O‘zbekistonda ilk shaxar madaniyatining shakllanishi va eng qadimgi davlatchilikning kelib chiqishida azaliy o‘troq axolining madaniyati hal etuvchi omil bo‘lganligini ko‘rsatib berishdir.

1991 yil avgustdan boshlab Respublika mustaqillikka erishgandan so‘ng Vatan tarixini har tomonlama o‘rganishga kirishdik. Sobiq SSSR davridagi darsliklar qaytadan ko‘rib chiqilishiga erishildi.

Biroq o‘zbek davlatchiligi tarixi muommosini aniq bir maqsadga yo‘naltirilgan holda ta’qiq etish faqat 1999 yildan O‘zbekiston Respublikasi

Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 iyuldagi “ O‘z.RFA tarix instituti faoliyatini takomillashtirish ” qaroridan so‘ng boshlandi. Bundan oldin (1998 yil 27 iyun) O‘zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A. Karimovning bir gurux tarixchi olimlar va ommaviy axborat vositalari vakillari bilan uchrashuvida tarix fani borasida bildirilgan istak va takliflari ilmiy yondashuvga asoslangan o‘zbek xalqi va davlatchiligi tarixi konsensiyasining g‘oyaviy asosini tashkil etadi. 2000 yildan boshlab tarixchi va shu sohaga oid muammolari hamkorligida “O‘zbek davlatchiligi tarixi” deb atalgan so‘ngi bronza (mil. 3-2 ming yilliklar) davridan hozirgi davrgacha bo‘lgan o‘ch ming yillik davrini qamrab oluvchi fundamental tadqiqotlarni yaratishga kirishilgan.

O‘zbek davlatchiligi tarixini yoritishda nazariy asoslarini bilish katta ahamiyatga ega.

Ilmiylik, holislik, tarixiylik metodlari o‘zbek davlatchiligi tarixini yoritishning kaliti hisoblanadi.

Birinchiidan, O‘zbek davlatchiligi tarixini yaxlit konsepsiyasini amalga oshirish uchun bir butun tarixiy jarayonni, nisbatan mustaqil bo‘lgan bo‘laklarga, ya’ni davrlarga bo‘lish va ularni chuqur tahlil qilish lozim. Mustaqillik yillarida to‘plangan tarixiy hujjatlarni ilmiy asosda umumlashtirishdan iborat.

Ikkinchiidan, ilmiylik bilan birga u yoki bu masalalarni voqeliklarni yoritishda holislik muhim ahamiyatga egadir. Bunda har bir tarixiy hodisalarni tahlil qilayotganda xolis, haqqoniy ravishda o‘rganish. Ya’ni O‘zbekiston davlatchiligi tarixidagi voqea hodisalar qanday sodir bo‘lgan bo‘lsa, shundayligicha yoritish ko‘zda tutilgan.

Xolislik talab etadigan qoidalar shundan iboratki, ushbu yo‘nalishda tarixiy-madaniy taraqqiyotni (tarixini turli davrlarida) o‘rganish jarayonida bo‘lib o‘tgan yoki shu taraqqiyot bilan bog‘liq bo‘lgan voqea-hodisalarni hech bir o‘zgarishlarsiz, qanday bo‘lib o‘tgan bo‘lsa o‘sha holatda talqin va tahlil etish, tekshirish va xulosalar chiqarib yaxlit holga keltirish o‘ta muhimdir. Bu borada aniq manbaviy asoslarga tayaniish tarixiy jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligini asoslash lozim.

Uchinchidan, O‘zbek davlatchilik tarixini o‘rganishning metodologik asoslaridan yana biri bu voqea hodisalarni dialektik tarzda o‘rganishdir.

Dialektika, olamning yaxlit, unda sodir bo‘ladigan xodisalar, voqealar umumiy va o‘zaro bog‘lanishda uzluksiz harakatda, ziddiyatli taraqqiyotda bo‘ladi deb ta’lim beradi. Bu metod davlatchilik tarixini o‘rganishda uni to‘laligicha, voqea hodisalarni bir-biri bilan bog‘liqlikda, ayrim tarixiy voqealarni bir butunlikda o‘rganishni taqozo qiladi.

Voqea va hodisalarning turixini o‘rganishda jahon xalqlari tarixini bilan bog‘liqligini nazarda tutadi. Chunki, eng qadimgi davrlardan boshlab yaqin o‘tmishga qadar O‘rta Osiyo, Sharqiy Turkiston, Yettisuv, eron, Afg‘oniston, Shimoliy Hindiston kabi hududlar o‘rtasida yagona iqtisodiy va madaniy makon mavjud edi.

To‘rtinchidan, O‘zbek davlatsilik tarixini o‘rganishda tarixiylik metodi ham alohida o‘rin egallaydi. Bu metod davlatchilik tarixida sodir bo‘lgan voqea hodisalarni o‘rganishda ketma-ketlikni talab qiladi. Bir voqea –hodisa bilan boshqasini sabab oqibatli bog‘lanishi ham ko‘rsatiladi. Bu metod voqea hodisalarni qay tarzda sodir bo‘lganini jamiyat rivojlanishida ayrim shaxslar va ularni roli to‘g‘risida to‘g‘ri haqqoniy fikr yuritishga o‘rgatadi. Xalqni o‘tmishiga, hozirgi zamon va kelajagiga yagona tarixiy jarayon sifatida qarashni talab etadi.

O‘zbek xalqi va uning davlatchiligi tarixi konsepsiyasi asosida o‘zbek davlatchiligi jarayonini bosqichlarga bo‘lish va ularni ilmiy jihatdan tahlil qilish, keyingi yillarda chop etilayotgan ilmiy asarlar, tadqiqotlar, davlatchilik masalalariga bag‘ishlangan ilmiy-nazariy konferensiyalar materiallarini o‘rganish va ularni yagona tizimga solgan holda davlatchilik jarayoni tarixini obyektiv o‘rganish va tarixiylik hamda haqqoniylik tamoyillariga amal qilgan holda ilmiylik nuqtai-nazaridan xulosalar chiqarish talab etiladi. Ayniqsa, xolislik tamoyili ilmiy xulosalar chiqarishda muhim omil sanalgani bois, aniq manbaviy ma’lumotlarga tayanib, tarixiy jarayonlarning o‘zaro chambarchas bog‘liqligini asoslash, tarixiy jarayonlarni o‘zaro solishtirish va taqqoslash, qiyosiy tahlil ijobiy natijalarga

erishishda muhim o‘rin tutadi. Biror bir davr yoki shu davrdagi davlatchilik an‘analari haqida so‘z yuritilar ekan, ana shu davr va davlatchilik masalalarida mavjud holatlarga xos xususiyatlardan kelib chiqqan holda voqelikni anglash va uni tahlil qila bilish, ko‘rilayotgan voqealar yoki jarayonlar haqida to‘g‘ri xulosalar chiqarishga katta yordam beradi.

Tarixiylik uslubi xalqning o‘tmishiga, hozirgi zamonning kelajagiga yagona tarixiy jarayon sifatida, hozirgi zamon kelajakni yaratadi, degan taraqqiyot qonuni asosida qarashni talab qiladi. Sodir bo‘lgan madaniy-tarixiy jarayonlarni, ajdodlarimiz qoldirgan ulkan merosni qanchalik chuqur va har tomonlama o‘rganib, uni chuqur anglansa kelajakni shunchalik yorqin tasavvur qilish mumkin.

Tarixiylik va ilmiylikning muhim omillaridan yana biri shundaki, o‘zbek davlatchiligi tarixi, o‘zbek xalqining etnogenezi jarayonlari jahon mamlakatlari davlatchiligi amaliyoti va etnik jarayonlari bilan uzviy ravishda ro‘y bergan va uning ajralmas bir bo‘lagi sifatida taraqqiyotga erishgan. Shunday ekan, o‘zbek davlatchiligi tarixi taraqqiyotini ham jahon taraqqiyoti tarixi bilan bog‘liq holda o‘rganish zaruriy talablardan biridir. Mavjud ma‘lumotlarga asosan o‘zbek xalqi tarixida davlat tizimiga o‘tish bosqichlari, xususan O‘zbekiston xududlarida ilk davlatlarning shakllanish va rivojlanish jarayoni bosqichlaridan kelib chiqqan holda ilk o‘rta asrlar davlatchiligi xususiyatlarini quyidagilar bilan belgilash mumkin:

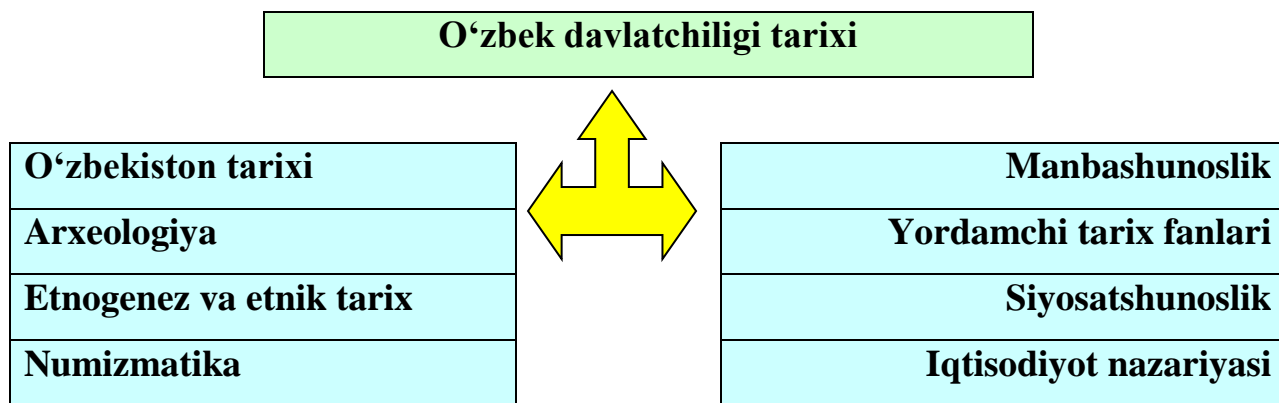
1. Bu bosqichni umumiy xususiyatlariga ko‘ra IX asr o‘rtalari – XIII asr birinchi choragigacha deb belgilash mumkin.
2. Bu davrda O‘rta Osiyoda rivojlangan yerga egalik munosabatlariga asoslangan davlatlar qaror topdi.
3. Somoniylar davlati O‘rta Osiyodagi dastlabki markazlashgan davlat sifatida siyosiy boshqaruvdagi mavjud ana‘nalarni takomillashtirdi va murakkab tuzilmaga ega davlat boshqaruvini shakllantirdi.
4. Qoraxoniylar va Xorazmshoxlar davlatlari qaror topdi va markazi xozirgi O‘zbekiston xududlarida bo‘lgan yirik saltanatlar (imperiyalar) darajasiga ko‘tarildi.

5. Markaziy va mahalliy boshqaruv takomillashib bordi.
6. O'g'uzlar va qoraxoniylar ta'sirida o'zbek xalqi shakllanishi va etnogenezi bosqichlari davom etdi.

7. **Siyosiy jihatdan** bu davr O'rta Osiyodagi dastlabki markazlashgan davlat sifatida siyosiy boshqaruvdagi mavjud ana'nalarning takomillashtirishi va murakkab tuzilmaga ega davlat boshqaruvining shakllanishi, yirik saltanatlar (imperiya) darajasiga ko'tarilgan turkiy davlatlarning qaror topishi va boshqaruv shakllari hamda markazlashish jarayonlarining takomillashib borishi bilan xususiyatlanadi.

8. **Iqtisodiy jihatdan** yerga egalik munosabatlarining kengayishi va murakkablik kasb etishi, soliqlarning bir tizimiga solinishi, xalqaro savdoda muomala darajasiga ko'tarilgan pullarning zarb qilinishi, sug'orish tarmoqlarining ko'payishi, Buyuk Ipak yo'li faoliyatining kengayishi va xalqaro savdoning taraqqiy etishi, iqtisodiy markazlarga darajasiga yetgan shaharlarning ko'payishi bilan xususiyatlanadi.

O'zbek davlatchiligi tarixini o'rganishda fanlararo aloqadorlik

2. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi

Davlatchilik tarixining o'ziga xos xususiyati, insoniyat tarixida eng uzoq; davom etinshga qaramay, u yozma manbalar orqali yoritilganligidir. O'rta Osiyo tarixiga tegishli ilk yozma manbalar mil.av. 1mingyillikning birinchi yarmiga oiddir. Shuninguchun, qadimgi davr tarixining asosiy xususiyatlarini arxeologiya ochib

beradi. Qadimgi davr tarixiga oid manbalar nihoyatda turli-tumandir. Odamzotning uzoq oʻtmishidan darak beruvchi asosiy maʼlumotlar — moddiy (ashyoviy) manbalar boʻlib, ularning barchasini odamlar yaratgan va ular inson hayoti va mehnat faoliyatida muhim oʻrin topgan. Moddiy manbalarning koʻpi yer ostida arxeologik yodgorliklar-ning madaniy qatlamlarida saqlanadi va ular arxeologik qazuv ishlari orkali topib tekshiriladi. Zamonaviy arxeologiya fani hozirda juda rivojlanib bormokda. Oʻlkamizda arxeologik qidiruv ishlari katga hajmda olib borilib, u kishilik jamiyatining uzoq oʻtmish tarixini chuqur oʻrganish borasida ulkan imkoniyatlar ochib bermoqda.

Arxeologiya — kishilik uzoq oʻtmishini oʻrganuvchi fan boʻlib, turli tarixiy jarayonlarni oʻrganish va tiklashni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻygan. Tarixiy jarayonlar ijgimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy voqealardan iboratdir. Ammo, arxeologiya fani faqat ibtidoiy davrnigina emas, balki eng qadimgi davlatlar vujudga kelib rivojlangan davrlar, Oʻrta asrlar madaniyati va tarixini ham oʻrganuvchi fandır. Moddiy ashvoviy manbalarga tosh, suyak, metall dan ishlangan mehnat hamda jang kurollari, qulda va charxda yasalgan sopol idishlar, kulolchilik buyumlari - urchuq boshi, sopol chiroq hamda qadimiy zeb-ziynatlar, sanʼat buyumlari, tanga pullar va boshqa topilmalar kiradi. Ular tarixning turli davrlariga oid moddiy madaniyat buyumlaridir. Qadimgi gʻor-makonlar va turar joylardagi madaniy qatlamlardan, shuningdek qadimgi qabrlardan arxeologlar turli-tuman

Mehnat qurollari, sopol va metaldan yasalgan buyumlarni topadilar. Ularning barchasi qadimgi xoʻjalikning rivojlanish darajasi, hunarmandchilik va moddiy madaniyat haqida xulosalar chiqarish imkonini yaratadi.

Moddiy madaniyat manbalari yozma manbalarga nisbatan ancha qadimiyroqdir. Eng qadimgi tarixiy voqealar koʻpincha yozma maʼlumotlar boʻlmagan davrlarga mansubdir. Qoʻshnichilik jamiyati tarixidagi oxirgi 5000-3000 yil qismini yozma manbalar bilan birga moddiy manbalar orqal oʻrganish mumkin, ammo tarixning ulkan qismini faqat moddiy arxeologik topilmalar orqaligina tiklash mumkin.

Moddiy madaniyatniing rivojlanishi ijgimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar bilan bogʻlik, boʻlib, turli geografik oʻlkalarda oʻziga xos xususiyatlari bilan ajralib

turgan. Eng qadimgi jamiyat tarixinirganishda arxeologiya fanini boshqa fanlarsiz tasavvur qilib bulmaydi. Arxeologiya bilan bevosita boshlangan fanlar - birlamchi davr geologiyasi, antropologiya va etnografiyadir. Etnografiya - turli xalqlarning kelib chiqishi va shakllanishi, madaniy-tarixiy munosabatlari, urf-odatlar, turmush tarzi, mashgʻuloti, moddiy va maʼnaviy madaniyatini oʻrganadi. Kitobxonlar eʼtiborini shunga jalb qilmok; kerakki, ilmiy adabiyotlar va oʻquv qoʻllanmalarda turli xil maxsus tushunchalar keng qoʻllaniladi. Jumladan: «moddiy manbalar», «moddiy madaniyat», «tabiiy manbalar», «madaniy qatlam», «arxeologik yodgorliklar» va boshqalar. Tashqi koʻrinishida «manba» va «yodgorlik» soʻzlari bir umumiy maʼnoni bildiruvchi soʻzlarga oʻhshaydi. Ammo, «moddiy manba», birinchi navbatda, inson tomonidan yaratilgan buyumlar va narsalarni tushuntiradi (qurollar, sopol idishlar, zeb-ziynatlar, yarogʻ-aslahalar va hakazo).

Eng qadimgi yozma manbalardan biri “Avesto” boʻlib, qadimgi chorvadorlar va ziroatchilar jamiyati haqidagi maʼlumotlar, siyosiy jarayonlar va gʻoyalar, qabilalar oʻrtasidagi kurash va tinimsiz bosqinlar, tashqi bosqinlardan himoyalaniish zaruriyati, kuchli xokimiyat gʻoyasi, markazlashgan davlat va boshqaruv, kuchli siyosiy birlashmani yaratishga daʼvat, qadimgi fors yozuvlarining maʼlumotlari keltirib oʻtiladi.

Yunon tarixchilari Gekatey, Gerodot, Ktesiy asarlarida xabarlar aks ettirilgan adabiyotlarda Oʻrta Osiyoda davlatchilikning kelib chiqishi sabablari va omillari yoritilgan. Oʻrta Osiyo hududidagi ilk davlat tuzulmalari toʻgʻrisidagi qadimiy yozma tariximizning eng noyob manbasi hisoblangan “Avesto” kitobi qadimshunos olimlarning oʻlkamizning turli hududlariga olib borilgan qidiruv ishlari, ularning muhim natijalari, muhim manba hisoblanadi. Shuningdek, Qadimgi Yunon, Rim va eron manbalari asosida aniq fikrlarni keltirsa boʻladi. Ulardan Geradod, Polibiy, Ktesiy, Strabon, Arrian kabilarni asarlari, forsiy mixxat yozuvlari.

Fanning manbashunosligi haqida fikr-mulohaza yuritilar ekan, davlatchilik tarixi uzoq oʻtmishiga borib taqalishi, ular tarixiga oid maʼlumotlar, qadimgi afsona, rivoyat va doston, diniy-mistik asarlarga oid manbalarda aks etganligi shuningdek, zardoʻshtlarning muqaddas kitobi “Avesto”, xalq dostonlari “Alpomish” va

“Go‘ro‘g‘li”, qirg‘iz xalq eposi “Manas”, tojik xalq dostoni “Pahlavon Rustam” kabilardagi qimmatli ma‘lumotlar mavjudligi bayon qilingan.

O‘rta asr mualliflaridan Kaykovusning “Qobusnoma”, Firdavsiyning “Shohnoma”, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”, Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston”, Umar Hayyomning “Navro‘znoma”, “Alisher Navoiyning “Xamsa”, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarlari muhim manba bo‘lib xizmat qildi.

Birgina Buxoro amirligida yashab ijod etgan mutafakkirlar orasida o‘zining siyosiy-huquqiy qarashlari, bilimlari bilan o‘z zamonasining ilg‘or kishilaridan sanalgan Muhammad Vafo Karminagiy («Tuhfayi xoniy»), Mirza Salimbek («Tarixi Salimiy»), Muhammad Sharif («Toj ut-tavorix»), Muhammad Mir Olim Buxoriy («Fathnomai sultoni»), Mirzo Abdulazim Somiy («Mang‘it xonlari tarixi»), Muhammad Naqiy («Toj ut-tavorix»), Sayyid Muhammad Nosir Buxoriy («Tuhfat az-zoirin»), Mulla Ibodulla va Mulla Muhammad Sharif («Tarixi amiri Haydar»), Muhammad Yoqub («Gulshan ul-muluk»), Sadriddin Ayniy («Tarixi inqilobi Buxoro»), Ochildi Murod Miriy («Maxazin at-takva»), Mirzo Sodiq Munshiy («Tarixi manzum»), Mirzo Siroj («Tuhfai ahli Buxoro»), Ahmad Donish («Tarjimai ahvoli amironi Buxoro»), Mulla Ikrom («Ifoz al noimin va e‘lom al-johilin»), Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev kabi ma‘rifatparvarlarning davlat boshlig‘i, davlatni boshqarish, hokimiyat masalasida ham o‘zlarining ilg‘or siyosiy-huquqiy qarashlari biz uchun muhim manbalar hisoblangan. Shu bilan birga, yuqorida nomi keltirilgan ko‘pchilik mutafakkirlarning ilmiy merosi sobiq sho‘ro tuzumi davrida asossiz ravishda unutilgan va deyarli o‘rganilmagan. Holbuki, mazkur mutafakkirlar o‘z davrida xalqimizning siyosiy va huquqiy tafakkurini boyitishga beqiyos hissa qo‘shganlar. Yabg‘u yoki Jabg‘u deb davlat hujmroniga aytilgan

Manbalarning ikkinchi guruhiga “Turkiston to‘plami”ning ko‘plab sonlarida davlat boshqaruvining o‘ziga xos jihatlari haqida fikrlar bildiriladi.

Fanning tarixshunosligini to‘rt guruhga bo‘lib o‘rganish asosida ya‘ni dalatchilik tarixini aks etishi dastlab XIX asr oxiri-XX asr boshlarida yozilgan

maqolalar va tarixiy asarlarda ko‘plab uchraydi.

2. Sovet davrida xalq o‘yinlari haqida yozilgan tadqiqotlar doirasi kengligi, jiddiy ilmiy tadqiqotlar. Sovet xokimiyati davrida yozilgan asarlar mafkuraviy cheklanganligi, shunga qaramay, ularda davlatchilik tarixiga oid tegishli ma’lumotlar keltirilganligi e’tiborga loyiq.

3. Istiqlol yillarida mavzuning tadqiqot doirasi kengayib, bir qator ilmiy tadqiqotlar qilindi. Ayniqsa Rtveladze E.V., Saidov A.X., Abdullayev YE., Sagdullayev A., Mavlonov U., Eshov B, Abdullayev U. lar tomonidan yaratilgan ilmiy ishlari, darslik, o‘quv qo‘llanmalarini ham misol qilish mumkin. Shuningdek, arxeolog Y. G‘ulomov, S. Tolstov, V. Masson, A. Asqarov, A. Sagdullayev va boshqalarning ilmiy tadqiqotlari alohida ahamiyatga molikdir.

Nazorat uchun savollar

1. O‘zbek davlatchiligi tarixi fanining predmeti va dolzarb muammolari haqida ma’lumotlar bering.
2. O‘zbek davlatchiligi tarixi fanining maqsadi va vazifalari haqida ma’lumotlar bering.
3. O‘zbek davlatchiligi tarixi fanining nazariy-metodologik asoslari haqida misollar keltiring.
4. Davlatchilik tarixi o‘rganishdagi muhim manbalar qaysilar?
5. O‘zbek davlatchiligi tarixshunosligi haqida gapirib bering?

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.
4. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.

5. Alimova D.A. Istoriya kak istoriya, istoriya kak nauka. T. I. Istoriya i istoricheskoye soznaniye. – T.: Uzbekiston, 2008.
6. Rtveladze E.V. Istoriya gosudarstvennosti Uzbekistana. – Toshkent: Uzbekistan, 2009.
7. Rusina Y.A. Metodologiya istochnikovedeniya. – Yekaterinburg, 2015.

IV. Internet saytlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rtamaksusta‘lim vazirligi: www.edu.uz.
2. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz www. Ziyonet. Uz

2-mavzu: Davlatchilik tushunchasi. Davlatchilikning kelib chiqishi to‘g‘risidagi sivilizatsiyaviy yondashuvlar. (2 soat)

Reja:

1. Davlatchilik tushunchasi.
2. Davlatchilikning kelib chiqishi to‘g‘risidagi sivilizatsiyaviy yondashuvlar.
3. “Avesto” o‘zbek davlatchilik tarixi bo‘yicha tarixiy manba sifatida.

Tayanch suzlar: Ilk davlat-tuzumi, Ishlab chiqarish xo‘jaligiga, sivilizatsiya, boshqaruvning shakllanishi, ”Avesto”, Qadimgi Xorazm, So‘g‘diyona, Baqtriya, Ahmoniylar, cheklanmagan podsho hokimiyati, mutloq monarxiya, Satrapliklar, Aleksandrning boshqaruv faoliyati, yunon-baktriya davlati, Kushon davlati, Qang‘ davlati.

1. Davlatchilik tushunchasi.

Davlat tushunchasining nima ekanligini va uning mohiyatini tushunib yetish uchun avvalambor jamiyat, fuqarolik jamiyati tushunchalarini bilib olish kerak bo‘ladi.

Demak, jamiyat nima?

Bu kishilar majmuasi bo‘lib, ular muayyan ehtiyoj va muayyan manfaatlariga ko‘ra birlashishi natijasida vujudga keluvchi ijtimoiy munosabatlar mahsulidir. «Jamiyat insonsiz bo‘lishi mumkin emas. Insoniyat jamiyatning tuzilishida va uning rivojida asosiy rol ni o‘ynaydi. Jamiyat insonlarning bir-birlari bilan jamoa bo‘lib yashashga tabiiy ehtiyojlari asosida paydo bo‘lgan»\ Jamiyat birlashishga moyil bo‘lgan guruhlar, sinflar, qatlamlardan iborat. Oila, urug‘, qabila va millat kabi davlat jamiyatning eng muhim tarkibiy elementidir. U jamiyatda asosan, siyosiy funksiyalarni bajaradi. Jamiyat va davlat tushunchalari falsafiy kategoriya bo‘lib, ular aslo bir narsa emas. «Jamiyat» tushunchasi «davlat» tushunchasiga qaraganda kengroqdir.

- Jamiyatning yana bir ko‘rinishi mavjud bo‘lib, biz uni fuqarolik jamiyati deb ataymiz. Fuqarolik jamiyati yuksak darajadagi huquqiy madaniyatga ega bo‘lgan fuqarolardan iborat bo‘lgan jamiyatdir. Fuqarolik jamiyati nafaqat davlatning kuchi bilan, balki uning a‘zolari bo‘lmish fuqarolarning o‘zlari orqali saqlab turiladigan va qat’iy tartib qaror topgan jamiyatdir. Fuqarolik jamiyatiga davlatning kuchli ta’siri talab etilmaydi. Davlat bunday jamiyatning nazoratida bo‘lishi kerak, chunki davlat — fuqarolik jamiyatining «yollanma xizmatkori».

- «Jamiyat» — nisbatan keng tushuncha. Davlat uning ichida mavjud bo‘ladi. Davlat huquqni keltirib chiqaradi, ammo huquq ham davlatni shakllantiradi va yo‘naltiradi. Jamiyat davlat va huquq ta’sirida u yoki bu tomonga o‘zgaradi. Huquq hamma uchun majburiy bo‘lib, davlat uchun ham, jamiyat a‘zolari uchun ham muhimdir.

- Davlatdagi ijtimoiy-siyosiy munosabatlar qanchalik mukammal boisa, jamiyat va davlatning funksiyalari (vazifalari) shunchalik aniq ajralib turadi. Fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat uyg‘un munosabatga ega.

- Jamiyat o‘zining ijtimoiy va iqtisodiy hayotiga oid ko‘plab muammolarni davlatning yordamisiz (va aralashuvisiz) hal qiladi.

- Huquqiy davlat jamiyatning o‘zi eplaydigan masalalarda fuqarolik jamiyati (va uning ayrim a‘zolari)ga vasiylik qilishi shart emas.

- Fuqarolik jamiyati o'zini-o'zi boshqaradi va huquqiy davlat siyosatiga, undagi huquqiy tizimga hal qiluvchi ta'sir o'tkaza oladi.

- «Demokratik jamiyat — bu. Eng avvalo, fuqarolik jamiyatidir. Chinakam demokratiyaning oliy mazmuni — shaxslararo, millat-lararo, davlat va ijtimoiy-siyosiy mimosabatlarni uyg'unlashtirishdan iborat. Bunda inson va jamiyat, jamiyat va davlat hokimiyati tinch-totuv yashaydi»

Davlatning belgilari.

- davlat o'z davlat chegaralari doirasida fuqarolik belgisi bo'yicha birlashgan butun jamiyatning, butun aholining yagona vakili sifatida maydonga chiqadi;

- davlat — suveren hokimiyatning yagona sohibidir;

- davlat yuridik kuchga ega bo'lgan va huquq normalarini aks ettirgan qonunlar va ularga asoslanib chiqariladigan hujjatlarni qabul qiladi;

- davlat o'z vazifalari va funksiyalarini bajarish uchun zarur bo'lgan davlat organlari hamda tegishli moddiy vositalar tizimidan iborat murakkab mexanizm (mahkama)dir;

- davlat — qonuniylik va huquq-tartibot posponi boishga maxsus da'vat etilgan huquqni muhofaza qilish (jazolash) organlari (sud, prokuratura, militsiya, politsiya va hk.)ga ega bo'lgan yagona tashkilot;

- faqat davlatgina o'z mudofaasi, suvereniteti, hududiy yaxlitligi va xavfsizligini ta'minlovchi qurolli kuchlar hamda xavfsizlik organlariga ega bo'la oladi.

Davlatning funksiyalari

- Davlatning funksiyalari ichki va tashqi funksiyalarga bo'linadi. Davlatning ichki funksiyalari mamlakat ichki hayotini boshqarishga qaratilgan faoliyatining asosiy yo'nalishlaridir.

Ichki funksiyalariga qiyidagilar kiradi:

- regulyativ (tartibga solish, boshqarish);

- qo'riqlash (saqlash, muhofaza qilish).

• 1. Regulyativ funsiya davlatning iqtisodiy va ijtimoiy sohadagi oʻrnini belgilaydi:

• I) iqtisodiy:

• - iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va jamiyat iqtisodiy hayotiga taʼsir etish;

• iqtisodiyotning davlat sektorini boshqarish;

• bozor munosabatlarining huquqiy asoslarini oʻrnatish va narx-navo siyosatini belgilash;

• 2) ijtimoiy:

• ijtimoiy boylikni taqsimlash;

• aholining eng kam muhofazalangan qismini (nogironlar, koʻp bolali oilalar, ishsizlar) himoya qilish, pensiya taʼminoti kabilarni tashkil etish;

• sogʻliqni saqlash, madaniyatni rivojlantirish, jamoat transportini tashkil etish, uy-joy qurish va hk.

• 3) siyosiy:

• fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish;

• qonuniylikni va huquqiy tartibotni taʼminlash;

• barqarorlik, millatlararo va fuqarolararo totuvlikni taʼminlash:

• 4) maʼnaviy:

• sanʼatni qoʻllab-quvvatlash;

• milliy madaniyatni rivojlantirish;

• jamiyatning maʼnaviy-axloqiy sogʻlomligi toʻgʻrisida gʻam-xoʻrlik qilish;

• 5) moliyaviy:

-soliq toʻplash;

• bojxona nazorati;

• bevosita moliyaviy nazoratning oʻzi.

• 2. Qo‘riqlash funksiyasi davlatning huquq bilan mustahkam-langani va tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarni ta‘minlash va himoya qilishga qaratilgan quyidagi faoliyatini taqozo etadi;

- fuqarolar huquq va erkinliklarini muhofaza qilish;

- tabiatni muhofaza qilish;

- barcha shakllardagi mulklarni himoya qilish;

- huquqni muhofaza qilish.

- Tashqi funksiyalar

- Xalqaro hamkorlik: tashqi siyosiy faoliyat; tashqi iqtisodiy faoliyat.

- Mudofaa va milliy xavfsizlikni ta‘minlash.

- Xalqaro hamkorlik har qanday davlat uchun hayotiy zaruratdir. Yer yuzida hozir 200 dan ortiq davlat bor. Ularning har biri meyorida hayot kechirish va o‘zaro hamkorlik qilishga ehtiyoj sezadi.

- Xalqaro hamjamiyat xalqaro huquqning o‘zagini tashkil etuvchi umumiy tirof etgan prinsip va qoidalarning butun boshli majmuasini ishlab chiqqan. Davlatlar va xalqaro tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlik ana shu prinsiplar asosida amalga oshiriladi.

- Suveren davlat bo‘lgan O‘zbekistoniston Respublikasi jahondagi barcha davlatlar bilan faol hamkorlik qilmoqda, ko‘plab xalqaro tashkilotlar, jumladan, eng nufuzli xalqaro tashkilot bo‘lgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining a‘zosi.

- Davlatning mamlakat mudofaasi va xavfsizligini ta‘minlash funksiyasini, eng avvalo, mamlakatning Qurolli Kuchlari hamda Milliy xavfsizlik xizmati bajaradi.

- Davlat tuzilishi

- Davlat tuzilishi shakli uning ma‘muriy-hududiy tashkil etilishidir. Davlat tuzilishi bo‘yicha barcha davlatlar quyidagi turlarga bo‘linadi:

- -oddiy (unitar);

- -murakkab (federativ va konfederativ).

- Unitar davlat — bu oddiy, yaxlit davlat. Bunday davlat viloyat, oblast, okrug, voyevodstvo, rayon, tuman deb turlicha nomlanadigan ma‘muriy-hududiy

birliklarga bo‘linadi. Bunday davlatda bitta parlament, bitta hukumat, bitta prezident bo‘ladi. Unitar davlat odatda bir millatli bo‘ladi.

- Unitar davlat belgilari quyidagilardan iborat:
- butun mamlakat miqyosida bir xil bo‘lgan vakillik, ijroiya va sud organlari bo‘ladi;
- bitta konstitutsiya; yagona qonunchilik tizimi;
- yagona fuqarolik;
- yagona pul birligi;
- barcha ma‘muriy-hududiy birliklar uchun umumiy bo‘lgan soliq va kredit siyosati;
- unitar davlatlar tarkibiy qismlari suverenitetga ega emas (ya‘ni tor ma‘nodagi davlatlar emas);
- yagona armiya mavjudligi.

2. Davlatchilikning kelib chiqishi to‘g‘risidagi sivilizatsiyaviy yondashuvlar.

O‘zbek davlatchilik tarixini o‘rganishning metodologik asoslaridan yana biri bu voqea hodisalarni dialektik tarzda o‘rganishdir.

Dialektika, olamning yaxlit, unda sodir bo‘ladigan xodisalar, voqealar umumiy va o‘zaro bog‘lanishda uzluksiz harakatda, ziddiyatli taraqqiyotda bo‘ladi deb ta‘lim beradi. Bu metod davlatchilik tarixini o‘rganishda uni to‘laligicha, voqea hodisalarni bir-biri bilan bog‘liqlikda, ayrim tarixiy voqealarni bir butunlikda o‘rganishni taqozo qiladi.

Voqea va hodisalarning tarixini o‘rganishda jahon xalqlari tarixini bilan bog‘liqligini nazarda tutadi. Chunki, eng qadimgi davrlardan boshlab yaqin o‘tmishga qadar O‘rta Osiyo, Sharqiy Turkiston, Yettisuv, eron, Afg‘oniston, Shimoliy Hindiston kabi hududlar o‘rtasida yagona iqtisodiy va madaniy makon mavjud edi.

O‘zbek davlatchilik tarixini o‘rganishda tarixiylik metodi bilan sivilizatsion yondoshuv ham alohida o‘rin egallaydi. Bu metod davlatchilik tarixida sodir bo‘lgan

voqea hodisalarni o'rganishda ketma-ketlikni talab qiladi. Bir voqea –hodisa bilan boshqasini sabab oqibatli bog'lanishi ham ko'rsatiladi. Bu metod voqea hodisalarni qay tarzda sodir bo'lganini jamiyat rivojlanishida ayrim shaxslar va ularni roli to'g'risida to'g'ri haqqoniy fikr yuritishga o'rgatadi. Xalqni o'tmishiga, hozirgi zamon va kelajagiga yagona tarixiy jarayon sifatida qarashni talab etadi.

Darhaqiqat, xar bir xaq o'zi bosib o'tgan haqiqiy tarixini bilmay turib o'zlikni anglash mumkin emas.

O'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi. O'zbek xalqining tarixiy o'tmishi ma'naviyati haqida gap ketganda shuni alohida eslab o'tish joizki, O'zbek davlatchiligi qaysi asrda paydo bo'ldi? Qanday tarixiy bosqichlarni bosib o'tdi? xaqli savol o'rta tashlangan edi.

Birinchi prezident I.A. Karimov ushbu muammoni o'rta tashlar ekan, hozirgi davrda yurtimizda kechgan davlatchilik taraqqiyoti, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayoti atroflicha tahlil etilgan ilmiy tadqiqotlarni yaratish lozim degan aniq vazifani qo'ydi.

Zero, davlatchiligimizning ko'p ming yillik taraqqiyot yo'lini o'rganish bugungi kunda eng dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Markaziy Osiyo hududlari, jumladan O'zbekiston hududlari dunyoning eng qadimgi odamlar yashagan makonlardan biridir. Bu hududlarda odamlar qachondan boshlab yashay boshlangan degan savolga bir qancha javoblar beriladi. Ba'zilar dastlabki odamlarning izlari bundan 500 ming yil ilgari topilgan deyishsa, boshqalar 800 ming yil ilgari yashagan deyilar. Farg'ona vodiysida Selung'ur g'oridan paleolit davriga oid odam qoldiqlari topilgandan keyin bu hududlarda qadimgi ajdodlarimiz 1 million yildan ham ilgariroq yashaganliklari isbotlandi.

Umuman O'zbekiston hududlari dunyo sivilizatsiya o'choqlaridan biri bo'lganligi shubhasizdir. Markaziy Osiyoning qulay geografik tuzilishi, iqlim sharoitlari bu hududda yashash uchun g'oyat qulay sharoit yaratgan.

O'zbekiston hududlaridan juda ko'plab qadimgi davrga oid arxeologik yodgorliklar topilgan. Bu yodgorliklardan qazib olingan moddiy ashyolar qadimgi

ajdodlarimizning ijtimoiy-iqtisodiy turmushi haqida boy ma'lumotlar beradi. Arxeologik manbalar taxlili xulosasiga ko'ra O'zbekiston hududlaridagi qadimgi ajdodlarimiz asosan daryo buyi manzilgohlarida yashaganlar. Ovchilik, termachilik bilan bir qatorda xunarmandchilik bilan to'la-to'kis vujudga keldi. Daryo bo'ylarida yoki vodiylidagi tekis dehqonchilikka qulay yerlarda dehqonchilik madaniyati rivojlangan. Sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilikka o'tish O'zbekiston hududlarida eramizdan avvalgi 3 ming yilliklarda paydo bo'ldi. Dehqonchilikning rivojlanishi odamlarning o'troq xayot kechirishi jarayonini kuchaytiradi. Bu xol madaniyatning iqtisodiy va ijtimoiy asoslarining tezkorlik bilan rivojlanishiga olib keldi. Endi qadimgi ajdodlarimiz urug' jamoasi asoslari bo'yicha emas, balki ishlab chiqarish manfaatlari asosida guruhlashib yashaganlar. Ma'lum manzilgohlarda patriarxal tizim asosida yuzdan ortiq oilalar birlashganlar va bu oila jamoani boshqarish ular orasidan saylangan oqsoqol ixtiyorida bo'lgan. Eng qadimgi yozma yodgorlik bo'lmish "Avesto"da oqsoqollar kengashi Nmanapati nomi bilan qayd qilingan. Bu katta oila boshlig'i degan ma'noni bildiradi. Oqsoqollar kengashi katta kuchga ega bo'lgan. Ularning qo'lida diniy va dunyoviy hokimiyat birlashgan. Sinfy tabaqalanish jarayoni kuchaygan sari jamiyatni boshqarish og'irlashib borgan.

Eramizdan avvalgi 1-ming yilliklarga kelganda ibtidoiy jamoa tuzumi o'zining oxirgi bosqichini o'tayotgan edi. Temirning kashf qilinishi ibtidoiy jamoa tuzumini buzub yubordi. U dehqonchilik va xunarmandchilikning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi, chorvachilik dehqonchilikdan tamoman ajralib chiqdi. Xunarmandchilikning rivojlanishi bois ilk shaharsozlik madaniyati belgilari – bozorlar paydo bo'lib keng ko'lamli mol ayirboshlash kuchaydi. Natijada O'rta Osiyoda ilk shahar davlatlar vujudga keldi. Shahar-davlatlarning vujudga kelishi bilan xunarmandchilik va binokorlik xam taraqqiy eta boshladi. Shahar davlatlarda savdo-sotiq, mol ayirboshlash jaroyonlari tabora boshlanib rivojlanib, kengayib bordi.

3. "Avesto" o'zbek davlatchilik tarixi bo'yicha tarixiy

manba sifatida.

O‘zbekiston hududlaridagi bronza va temir davridagi yodgorliklari komplekslarini o‘rganish bu hududda iqtisodiyot va madaniyatning yuksak darajada taraqqiy etganini va bu yerda qadim davrlardanoq sinfiy jamiyat shakllana boshlaganini ko‘rsatadi. Shuni qayd etib o‘tmoq joizki, Markaziy Osiyodagi quldorlik jamiyati ikki daryo oralig‘i va Misrdagi quldorlik singari taraqqiy etmagan. Bu yerda qulchilik uklad sifatida mavjud bo‘lsada, jamoa mavqei katta bo‘lganligidan u taraqqiyotning yuqori chuqqisiga ko‘tarila olmagan. Shu bois, Markaziy Osiyodagi qulchilik “Osiyocha ishlab chiqarish usuli” deb talqin qilingan. Markaziy Osiyoning o‘ziga xos tabiiy, geografik va xo‘jalik iqtisodiy sharoitlari xususan, bu yerda sug‘orma dehqonchilik madaniyatining ustunligi qullar mehnatiga nisbatan dehqonlar mehnatini ustunroq mavqeda bo‘lishini ta‘minladi. Ma‘lumki, mehnat qurollarining takomillashishi natijasida yerga ishlov berish yaxshilanib, ekin maydonlari kengayib, odamlarning mehnati unumliroq bo‘lib qoldi, undan yasalgan mehnat qurollari qishloq xo‘jaligi va hunarmandchiligining tez o‘shishiga olib keldi. Daryolarni to‘sib to‘g‘onlar qurib, kanallar qazib, yerlarga suv chiqarish imkoniyati kengaydi.

O‘rgatilgan ishchi hayvonlari qo‘shilgan temir tishli omochlar bilan yerni haydashning o‘zlashtirilishi, hosildorlikni oshishini, ko‘proq mahsulotlar yetishtirishni ta‘minladi. Bular insonlarni bir muncha yaxshi yashash olib keldi. Urug‘chilik munosabatlar o‘zgarib, ikki urug‘ a‘zolaridan tashkil topgan er-xotin juft oilalar rivojlandi. Bir necha juft oilalar uyushib, katta patrixal oilalar urug‘ jamoasidan ajralib chiqdi, ularga urug‘ jamoalariga qarashli yerlardan chek yerlar ajratib berildi. Shu tariqa urug‘ jamoasining umumiy xo‘jaligi oilalar jamoasiga bo‘lindi. Bunday oilalar jamoasi ishlab chiqarish jamoalari deb ham ataldi. “Avesto”da ta‘kidlanishicha, katta patriarxal oila-“nmana”, yana bir necha “nmana”larning birlashuvi-urug‘ jamoasi-“vis”ni tashkil etgan. Ma‘lum hududdagi qo‘shni “vis”larning birikuvidan hududiy qo‘shnichilik jamoasi-“varzana”, yana bir necha “varzana”lar jamoasining uyushuvidan qabila-“zantu” tashkil topadi. Bir necha qabilalarning birlashuvi natijasida qabilalar ittifoqi-“daxyu” vujudga kelgan. Arxeolog olim A. Asqarov tomonidan topib o‘rganilgan Sherobod cho‘lidagi

Sopollitepada bu holatni aynan kuzatish mumkin. Bu yerda o'troq dehqonchilik xo'jaligi asosida tashkil topgan 8 ta katta oila jamoasining qishlog'i, ularni birlashtirgan omil urug'chilik iplari emas, balki birinchi navbatda ishlab chiqarish bo'lgan. Ana shu 8 ta katta oila tarkibida patriarxal tizimi asosida qurilgan 100 dan ortiq juft oilalar bo'lgan.

Katta oila jamoasini boshqarish ishi ular orasidan saylangan oqsoqol-“nmanapati” qo'lida bo'lgan. Demak, Sopollitepada 8 ta oqsoqol bo'lib, ularni birlashtiruvchi oqsoqollar kengashi bo'lgan.

“Avesto”da aytilganidek, “nmana”-katta oila jamoasi, “nmanapati”-katta oila boshlig'i. Agar shu tizmidan kelib chiqqandigan bo'lsak, Sopollitepa qishlog'i aholisi 8 ta “nmana”dan tashkil topgan. “Vis” –urug' jamoasi “vispati” esa ana shu “nmana”larni birlashtirgan oqsoqollar kengashining boshlig'i, urug' oqsoqoli, katta qishloqlarning boshlig'i. Demak, ishlab chiqarish jamoalarini boshqarish mo'tabar zotlar-oqsoqollar qo'lida bo'lib, ular jamoa hayoti bilan bog'liq bo'lgan barcha ishlarni oqsoqollar kengashi orqali hal qilganlar.

Oqsoqollar kengashi qo'lida diniy va dunyoviy hokimiyat jamlangan bo'lib, u jamoaning kundalik faoliyatidagi xo'jalik masalalarini hal qilgan.

Katta oila jamoasining oqsoqoli bir vaqtning o'zida o'zining oila jamoasi uchun diniy va dunyoviy boshliq, piru ustoz va murabbiy bo'lgan.

Urug'-qishloq oqsoqoli esa oqsoqollar kengashining boshlig'i sifatida butun qishloq ahlini ham boshlig'i hisoblangan. Mo'tabar shaxslarning topshiriq va buyruqlari jamoa a'zolari uchun majburiy bo'lgan.

Ishlab chiqarish jamoalari tarkibini tashkil etgan har bir oila o'z xususiy mulkiga ega bo'lgan. Xususiy mulk kelib chiqishi, jamoalarning ishlab chiqarish qonun qoidalari asosida tashkil topishi o'z navbatida mulkiy tabaqalanishni keltirib chiqardi.

Boylik avvalo jamoa oqsoqollari, harbiy boshliqlar, mo'tabar shaxslar qo'lida to'planib boradi. Ular hosildor yerlarni egallaydilar va ko'plab chorva mollariga ega bo'lib, jamoani boshqarganligi uchun ham katta ulush olganlar. Oqsoqollar o'z iste'mollaridan ortiq qolgan mahsulotlarni, mis, oltin, kumush buyumlarga ayribosh

qilganlar. Qabilalar o'rtasida hosildor va yaylovlar uchun, chorva mollari uchun urushlar kelib chiqqan. Urushda qo'lga tushgan o'ljalarni ko'p qismini yo'l boshilar va oqsoqollarga berilgan va ular jamiyatda katta mulkka ega bo'lib, ularni zadogonlar deb atashgan.

Ishlab chiqarish jamoalarining paydo bo'lishi asta –sekin ortiqcha mahsulotlarni ayriboshlashni hamda ijtimoiy mehnat taqsimotini keltirib chiqardi. Jamoa a'zolaridan ishlab chiqarishning o'zlariga qulay sohalarini talab oldilar. Shu tariqa dehqonchilikdan chorvachilik, keyinroq hunarmandchilik ajralib chiqqan. Ular o'rtasida o'zaro ayriboshlash bozorlarni keltirib chiqardi. Dastlabki shaharlar paydo bo'ldi. Arxeologlar (Afrosiyob) Samarqandning sharqiy qismi, Yerqo'rg'on va Uzurqir (Qashqadaryo vodiysi), Ko'zalaqir (Xorazm), Qiziltepa (Surxondaryo) va boshqa qadimiy shaharlarni o'rganishgan. Qadimiy shaharlar mudofaa devorlari bilan o'ralgan, ularda saroylar, qal'alar, hunarmandchilik ustaxonalar ,bozorlar bo'lgan. Uni shahar boshliqlari –hokimlar boshqargan. Shu tariqa jamiyatda sinfiy tabaqalanish avj oldi. Kambag'al va boylarga ajralib ketdi. Uzoq davom etgan bu jarayon hozirgi O'zbekiston hududida ham davlatlarni tashkil topishi uchun shart sharoitlarni tayyorladi. O'rta Osiyo hududidagi ilk davlat tuzulmalari to'g'risidagi qadimiy yozma tariximizning eng noyob manbasi hisoblangan "Avesto" kitobi qadimshunos olimlarning o'lkamizning turli hududlariga olib borilgan qidiruv ishlari, ularning muhim natijalari, muhim manba hisoblanadi.

4. Qadimgi Xorazm, So'g'diyona, Baqtriya va unda boshqaruv tizimi.

O'zbek xalqi davlatchiligi yani jamiyat hayotini boshqarish tamoyillariga asoslangan dastlabki siyosiy tuzulmalar o'troq , sun'iy sug'orish dehqonchilik va chorvachilik zaminida bronza davridayoq Amudaryo va Sirdaryo havzalarida vujudga kela boshlagan. Uning tadrijiy davomida mil. av 1 ming yillik boshlarida aniqrog'i VIII-VII asrlarda Vatanimiz hududlarida "Katta Xorazm", "Baqtriya", "So'g'diyona" nomi bilan mashhur bo'lgan dastlabki davlatlar barpo bo'lgan.

Xorazm davlati egallagan hudud, hozirgi Xorazm yerlari bilan chegaralanib qolmay, balki undan ancha janubiga (Marv, Turkmaniston , Xirot (Afg'oniston

shimoliy) atroflarigacha yoyilgan.

Kushon davlatini Yuechji qabilalari tuzgan. Kushon davlatining birinchi hukmdori Kudzula Kadfiz. Kushon davlati tashkil topayotgan davrda Baqtriya va Kushon davlatining hududlarini Hindiston va Xo‘tandan Janubiy O‘zbekistongacha va Afg‘onistongacha bo‘lgan. So‘g‘diyona aholisi asosan Zardushtiylik dinga sig‘inar edi.

Mil. av so‘ngi ming yillikning boshlariga tegishli Amirobod madaniyati, Quyi Amudaryo havzasida yuzaga kelgan o‘ziga hos sun‘iy sug‘orish inshooti hamda dastlabki shaharozlik timsoli bo‘lgan shahar, qal‘alar –Qal‘alaliqir, Ko‘zaliqir va boshqalar bular Xorazm vohasidan davlat tuzilmalari mavjudligidan dalolat beradi.

Negaki, bu singari umumelatlar, qavm-qabilar manfaatlariga xizmat qiladigan muhim o‘zgarishlar davlat boshqaruvi yo‘li bilangina amalga oshirishi mumkin bo‘ladi. Qadimshunos olim Y. G‘ulomov tomonidan aniqlangan 200 km uzunlikdagi eni bir necha o‘nlab metrdan iborat bo‘lgan kanal o‘zani obod dehqonchilik madaniyati Xorazm davlati qadimdan insoniyatning yirik madaniy maskanlaridan biri sifatida shuhrat topganligidan guvohlik beradi.

Geradod ma‘lumotiga qadimda Oks (Amudaryo) daryosi bo‘ylab 360dan ziyod sun‘iy sug‘orish kanallari suv inshootlari barpo etilib cho‘lli, sahro yerlarga suv chiqarilib dehqonchilik uchun ekin maydonlari kengaytirib borilgan. Geradod Xorazmga meva sabzavotning, g‘allani barcha turlarini yetishtiradigan o‘lka deb qayd etgan. Bu ko‘hna hudud bag‘rida ming yillar davmomida saqlanib kelayotgan ko‘plab asori-atiqalar saqlanib yotganligini eslatib o‘tgan.

Afsuski, Xorazm davlatida hukmronlik qilgan sulolalar to‘g‘risida ma‘lumotlar hozircha aniq emas. Ba‘zi bir tahminlarga qaraganda, Xorazmning siyosiy sulolasi Siyovushonlar sulolasi bo‘lganligini zikr etadilar.

O‘zbek davlatchiligining yana bir asosi – Baqtriya podsholidir. Uning tarkigida Hozirgi Surxondaryo, Tojikiston janubi, Afg‘onistonning shimoliy – sharqiy qismi, So‘g‘diyona va Marg‘iyona yerlari kirgan.

Rim tarixchisi Kursiy Rufning fikricha, “Baqtra daryosi nomidan shahar, viloyatning nomi chiqqan”.

Binobarin, “Baqtriyaliklar“ juda qadim manbalarda tilga olinib, bir necha qabilalarni birlashtirgan tushunchani anglatadi.

Ktesiy ma’lumotiga ko’ra, bu o’lka obi-hayotga mo’l-ko’lligi unumdor yerlari ko’p bo’lganligidan, bu hududda dehqonchilik madaniyati taraqqiyo topgan, aholi bog’dorchilik, mevachilik mahsulotlari yetishtirishda omilkor bo’lgan.

Qashqadaryo vohasining mil. av VIII-VII asrlariga oid Sangirtepa, Uzunqir, Yerqo’rg’on, Zarafshon vodiysida Afrosiyob, Ko’ktepa singari makonlarni o’rganish shuni ko’rsatadiki, bu joylarda o’troq turmush kechirgan qavm, elatlar dehqonchilik bilan faol shug’ullanganlar.

Yunon tarixchisi Ktesiy va Geradodlarning bergan ma’lumotlariga Baqtriya xalqi Misr va Bobil kabi yirik rivojlangan davlatlardan biri bo’lib, bu o’lka bitmas-tugamas boyliklar makoni degan edilar.

Shunday qilib, yuqoridagi keltirilgan fikrlar shundan dalolat beradiki, qadimgi o’zbek davlatchiligi tarixiy tajribasining muhim jihatlari, namunalari sifatida alohida qimmatga egadir.

Tarixiy manbalar shuni ko’rsatdiki, davlatchilik jamiyatining ichida o’z ichki qonuniyatlari ichida asosida paydo bo’ldi, rivojlanadi ya’ni davlat tuzummasi tashqaridan tayyor holda ko’chirilmaydi, ma’lum jamiyat bag’rida tug’iladi. O’zbek davlatchilik taraqqiyoti ham bundan mustasno emas .

O’zbekistonda “Voha davlatchiligi”, “Shahar davlatlar”, Mesopotamiya, Misr, Xitoy, Mezoamerikadagi “noma” davlatchiligi kabi ilk sivilizatsiya belgilari paydo bo’ldi va rivojlandi. Shular asosida mil. av VIII-VII asrlarda Baqtriya podsholigi va “Katta Xorazm” davlatlari shakllandi.

Mil.av. VI asrning boshlarida Parfiya davlati vujudga keladi. Tadqiqotchilarning ma’lumotiga ko’ra, “Qoraqum - Parfiya davlatining beshigidir”.

U mil.av. 247 yilda Arshak boshchiligida Niso (Turkmaniston) shahrini egallab o’zini podsho deb e’lon qiladi.

Mil. av. 235 yil o’z yerlarini kengaytirib, besh asr davomida Hindiston, O’rta Osiyo, Xitoyning g’arb mamlakatlari bilan savdo ishlarida vositachi bo’lgan.

Yunon Baqtriya –salavkiylardan ajralib, alohida davlat bo’lishida Baqtriya

aholisi tomonidan qo‘llanib hokimiyat tepaiga kelgan Diodot boshchilik qilgan. U mil. av. 256-242 va 246-245 yillarni aytadilar. (Yevtidem, Demetriy, Yevkratid kabi hokimlar) Hindistonning shimoliy –g‘arbiy qismi, Amudaryo va Sirdaryo o‘rtasidagi yerlarni ham qo‘shib oldi. Uni gullab yashnagan davri mil. avIII ming yillikning II yarmi va mil. av. II asrning I yarmiga to‘g‘ri keladi. Bu davrga oid Jondavlattepa, Dalvarzin (pastki qatlamlar) , Oyxonim, Qorabog‘tepa, Kampirtepadan topilgan juda boy topilmalar shunday dalolat beradiki, bu hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotdagi rivojlanish jarayonlaridan dalolat beradi.

Yunon – Baqtriya davlati markazlashgan davlat bo‘lib, hokimiyatni podsho boshqarar edi. Davlat birinchi Viloyatlarga bo‘lingan bo‘lib bu viloyat hokimlari podshoha bo‘ysunar edi.

Bu davlat 250-130 yillarda juda gullab yashnagan bo‘lib, mil. av. II asrining ikkinchi yarmiga kelib, ko‘chmanchilar zarbalari ostida inqirozga uchradi.

Nazorat uchun savollar

1. O‘rta Osiyo hududida ilk davlat-tuzumining qachon vujudga kelishdi va tashkil topishi jarayonini gapirib bering.
2. Ishlab chiqarish xo‘jaligiga o‘tish nima?
3. Yurtimizda dehqonchilik taraqqiyoti qanday kechgan?
4. Ilk sivilizatsiyaning shakllanishi va uning o‘ziga xos qiyofasi haqida nimalarni bilasiz?
5. Davlat tashkil topishi jarayonida boshqaruvning shakllanishini gapirib bering.
6. ”Avesto” o‘zbek davlatchilik tarixi bo‘yicha tarixiy manba sifatida.
7. Qadimgi Xorazm, So‘g‘diyona, Baqtriya va unda boshqaruv tizimi.
8. O‘zbekiston xududida rivoj topgan ilk davlatlar-podsholiklarda Satraplik boshqaruv tizimi.
9. Aleksandrning boshqaruv faoliyati; yunon-baktriya davlat boshqaruv tartibi va davlat tuzimi qanday bo‘lgan?
10. Kushon va Qang‘ davlati boshqaruv tizimi qanday bo‘lgan?

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. Toshkent-1992.
2. Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura.T., 1996.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.
5. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
6. Alimova D.A. Istoriya kak istoriya, istoriya kak nauka. T. I. Istoriya i istoricheskoye soznaniye. – T.: Uzbekiston, 2008.
7. Rtveladze E.V. Istoriya gosudarstvennosti Uzbekistana. – Toshkent: Uzbekistan, 2009.
8. Murtazayeva R va b. O‘zbekiston tarixi. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. T., 2003, 2005.
9. Usmonov Q va b. O‘zbekiston tarixi. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. T., Moliya-iqtisod. 2006.
- 10.G‘ulomov S., Usmonov Q., Milliy mustaqillik O‘zbekistonga nima berdi. T., 2000.
- 11.O‘zbekistonning yangi tarixi. III jild. Mustaqil O‘zbekiston tarixi. T., 2000.
- 12.Rusina Y.A. Metodologiya istochnikovedeniya. – Yekaterinburg, 2015.

IV. Интернет сайтлар

1. O‘zbekistonRespublikasiOliyvao‘rtamaxsusta’limvazirligi: www.edu.uz.
  2. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz
- [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)

3-mavzu: Davlatlar paydo bo‘lishining ishlab chiqarish usuliga asoslangan “Sharq yo‘li”, mulkchilikka asoslangan “Yevropacha yo‘li”. Davlatning kelib chiqishi to‘g‘risidagi nazariyalar. (2 soat)

Reja:

1. Davlatlar paydo bo'lishining ishlab chiqarish usuliga asoslangan "Sharq yo'li".
2. Davlatlar paydo bo'lishining mulkchilikka asoslangan "Yevropacha yo'li".
3. Davlatning kelib chiqishi to'g'risidagi nazariyalar.

Tayanch so'zlar: Davlatchilik, sivilizatsiyaviy yondashuvlar, ishlab chiqarish usuli, "Sharq yo'li", mulkchilikka asoslangan, "Yevropacha yo'li", nazariyalar. Qadimgi davlatlar, ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlar, boshqaruv funksiyalari, iqtisodiy funksiyalar; ijtimoiy funksiyalar; harbiy-siyosiy funksiyalar; hududiy funksiyalar va ularning faoliyatlari.

1. Davlatlar paydo bo'lishining ishlab chiqarish usuliga asoslangan "Sharq yo'li"

O'zbekiston hududlari dunyo sivilizatsiya o'choqlaridan biri bo'lganligi shubhasizdir. Markaziy Osiyoning qulay geografik tuzilishi, iqlim sharoitlari bu hududda yashash uchun g'oyat qulay sharoit yaratgan. O'zbekiston hududlaridan juda ko'plab qadimgi davrga oid arxeologik yodgorliklar topilgan. Bu yodgorliklardan qazib olingan moddiy ashyolar qadimgi ajdodlarimizning ijtimoiy-iqtisodiy turmushi haqida boy ma'lumotlar beradi. Arxeologik manbalar tahlili xulosasiga ko'ra O'zbekiston hududlaridagi qadimgi ajdodlarimiz asosan daryo buyi manzilgohlarida yashaganlar. Ovchilik, termachilik bilan bir qatorda xunarmandchilik bilan to'la-to'kis vujudga keldi. Daryo bo'ylarida yoki vodiylidagi tekis dehqonchilikka qulay yerlarda dehqonchilik madaniyati rivojlangan.

Sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilikka o'tish O'zbekiston hududlarida eramizdan avvalgi 3 ming yilliklarda paydo bo'ldi. Dehqonchilikning rivojlanishi odamlarning o'troq xayot kechirishi jarayonini kuchaytiradi. Bu xol madaniyatning iqtisodiy va ijtimoiy asoslarining tezkorlik bilan rivojlanishiga olib keldi. Endi

qadimgi ajdodlarimiz urug‘ jamoasi asoslari bo‘yicha emas, balki ishlab chiqarish manfaatlari asosida guruhlashib yashaganlar. Ma’lum manzilgohlarda patriarxal tizim asosida yuzdan ortiq oilalar birlashganlar va bu oila jamoani boshqarish ular orasidan saylangan oqsoqol ixtiyorida bo‘lgan. Oqsoqollar kengashi katta kuchga ega bo‘lgan. Ularning qo‘lida diniy va dunyoviy hokimiyat birlashgan. Sinfy tabaqalanish jarayoni kuchaygan sari jamiyatni boshqarish og‘irlashib borgan. Eradan avvalgi 1-ming yilliklarga kelganda ibtidoiy jamoa tuzumi o‘zining oxirgi bosqichini o‘tayotgan edi. Temirning kashf qilinishi ibtidoiy jamoa tuzumini buzub yubordi. U dehqonchilik va xunarmandchilikning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatdi, chorvachilik dehqonchilikdan tamoman ajralib chiqdi. Xunarmandchilikning rivojlanishi bois ilk shaharsozlik madaniyati belgilari – bozorlar paydo bo‘lib keng ko‘lamli mol ayirboshlash kuchaydi. Natijada O‘rta Osiyoda ilk shahar davlatlar vujudga keldi. Shahar-davlatlarning vujudga kelishi bilan xunarmandchilik va binokorlik xam taraqqiy eta boshladi. Shahar davlatlarda savdo-sotiq, mol ayirboshlash jaroyonlari tabora boshlanib rivojlanib, kengayib bordi.

Qadimgi shaharlarga xos bo‘lgan umumiy xususiyat-ularning mudofaa devorlari bilan o‘ralishi.

O‘zbekiston hududlaridagi bronza va temir davridagi yodgorliklari komplekslarini o‘rganish bu hududda iqtisodiyot va madaniyatning yuksak darajada taraqqiy etganini va bu yerda qadim davrlardanoq sinfiy jamiyat shakllana boshlaganini ko‘rsatadi. Shuni qayd etib o‘tmoq joizki, Markaziy Osiyodagi quldorlik jamiyati ikki daryo oralig‘i va Misrdagi quldorlik singari taraqqiy etmagan. Bu yerda qulchilik ukklad sifatida mavjud bo‘lsada, jamoa mavqei katta bo‘lganligidan u taraqqiyotning yuqori chuqqisiga ko‘tarila olmagan. Shu bois, Markaziy Osiyodagi qulchilik “Osiyocha ishlab chiqarish usuli” deb talqin qilingan. Markaziy Osiyoning o‘ziga xos tabiiy, geografik va xo‘jalik iqtisodiy sharoitlari xususan, bu yerda sug‘orma dehqonchilik madaniyatining ustunligi qullar mehnatiga nisbatan dehqonlar mehnatini ustunroq mavqeda bo‘lishini ta’minladi.

Ma’lumki, mehnat qurollarining takomillashishi natijasida yerga ishlov berish yaxshilanib, ekin maydonlari kengayib, odamlarning mehnati unumliroq bo‘lib

qoldi, undan yasalgan mehnat qurollari qishloq xo‘jaligi va hunarmandchiligining tez o‘shishiga olib keldi. Daryolarni to‘shib to‘g‘onlar qurib, kanallar qazib, yerlarga suv chiqarish imkoniyati kengaydi. O‘rgatilgan ishchi hayvonlari qo‘shilgan temir tishli omochlar bilan yerni haydashning o‘zlashtirilishi, hosildorlikni oshishini, ko‘proq mahsulotlar yetishtirishni ta‘minladi. Bular insonlarni bir muncha yaxshi yashash olib keldi. Urug‘chilik munosabatlar o‘zgarib, ikki urug‘ a‘zolaridan tashkil topgan er-xotin juft oilalar rivojlandi. Bir necha juft oilalar uyushib, katta patrixal oilalar urug‘ jamoasidan ajralib chiqdi, ularga urug‘ jamoalariga qarashli yerlardan chek yerlar ajratib berildi. Shu tariqa urug‘ jamoasining umumiy xo‘jaligi oilalar jamoasiga bo‘lindi. Bunday oilalar jamoasi ishlab chiqarish jamoalari deb ham ataldi. O‘rta Osiyoning kadimiy viloyatlari jamiyati to‘g‘risida yozma manbalardan tashkari arxeologik manbalar dalolat beradi. O‘rta Osiyo miloddan avvalgi VI-IV ayerlarga oid moddiy madaniy yodgorliklarga boydir. Janubiy Turkmanistondagi Elkantepa, Yoztepa, Erqala, Surxondaryodagi Kuchuktepa, Kiziltepa, Janubiy Tojikistonda Qalaimir, Boytudang, Xorazm, Qashqadaryo va Farg‘ona vohalaridagi Ko‘zaliqir, Dingilja, Yerqurg‘on, Uzunqir, Daratepa, Eylatontepa xarobalari shu davrga mansub yodgorliklardir. Qiziltepa, Yerqo‘rg‘on, Uzunqir va Afrosiyob singari qadimiy shaharlarning yoshi .2700.yildan kam emas.

Miloddan avvalgi VI-IV asrda oila jamoasi jamiyatning iqtisodiy asosi bo‘lib, u xo‘jalikni birgalikda boshqargan. Uy jamoasining a‘zolari katta patriarxal oila bulib, ular umumiy turar joyda yashaganlar va mol-mulkka birgalikda egalik qilganlar. Qadimgi zamonlardan boshlab ziroatchilik bilan shug‘ullanishgan, tog‘lari va dashtlarida chorvachilik xatto bir necha asrlar davomida ustunlik qilgan.

O‘rta Osiyoda kulchilik munosabatlari kddimgi Sharq markazlari va qadimgi Yunonistonga nisbatan ancha farq qilib, deyarli rivojlanmagan. Jamiyatda qishloq xo‘jaligi katta ahamiyatga ega bo‘lgan. O‘rta Osiyoda kadimgi kulchilik shakllaridan biri «uy qulchiligi» bo‘lgan. Elam va qadimgi fors yozuvlaridagi «kurtash» bilan «garda» so‘zlari «uy quli» tushunchasini bildiradi. Ular turli iktisodiy vazifalarni bajargan. Misol uchun, «garda-xunarmand», «garda-boshkor»lar bo‘lgan.

O'rta Osiyoning ijtimoiy vaziyatiga ko'ra, ular erkin aholining «mulki» bo'lganligi haqida xam yozma manbalarda aniq ma'lumotlar yo'q.

2. Davlatlar paydo bo'lishining mulkchilikka asoslangan “Yevropacha yo'li”

F.Ratsel o'zining qator asarlarida hududning (zamin) birlamchi hamda o'zgarmas omil ekanligi va xalqlarning manfaati o'zlari yashab turgan zamin atrofida namoyon bo'lishini asoslashga harakat qiladi. Uning nazarida hudud va zamin tarixiy taraqqiyotni oldindan belgilab beradi. Bundan esa tadrijiy mazmundagi quyidagi xulosa kelib chiqadi: “davlat tirik borliq”, aniqrog'i, “zaminda ildiz otgan tana hisoblanadi”. Davlat hududiy relyef, o'lcham hamda ularning xalq tomonidan anglanishidan tashkil topadi. Shunday qilib “davlat” kategoriyasida hududning obyektiv jo'g'rofiy belgilari va ularning umummilliy miqyosda subyektiv jihatdan anglanishi siyosatda ifodalangan holda aks etadi. F.Ratsel millatning jo'g'rofiy, demografik va etnomadaniy xususiyatlarini uyg'unlashtira olgan davlatni “meyordagi davlat” deb hisoblaydi. “Siyosiy geografiya” asarida bu haqda shunday deb yozadi: “Davlatlar o'z taraqqiyotining barcha bosqichlarida zamin bilan uzviy aloqada bo'lgan borliq ekani bois, ular, avvalo, jo'g'rofiy nuqtai-nazardan o'rganilishi zarur. Etnografiya va tarixga oid ilmiy ma'lumotlar davlatning hududiy negizda taraqqiy topishi, u bilan yaqinlashib, birikishi hamda undan quvvat olishini isbotlaydi. Shunday qilib, davlat zamindan boshqariladigan va jonlanadigan hududiy borliq ekan, uni tasvirlash, qiyosiy tadqiq va tahlil etish jo'g'rofiyaning vazifasidir. Davlat ijtimoiy taraqqiyot jarayonida ro'y beradigan hodisalarning eng yuqori nuqtasiga aylangan holda, ularga singib ketadi”.

F.Ratsel bunday “organistik” yondashuv asosida davlatning hududiy jihatdan kengayishini tirik mavjudotning rivojlanishi, tiriklik jarayoni sifatida talqin etadi. Bu hol zaminning o'ziga nisbatan munosabatida ham namoyon bo'ladi. Jumladan “zamin” miqdoriy xususiyatga ega bo'lgan moddiy kategoriyadan “hayotiy muhit”, “hayotiy makon” tarzidagi yangi sifat darajasiga ko'tariladi va o'ziga xos “geyebiomuhit”ga aylanadi. Ana shu mulohazalarga tayangan holda F.Ratsel ikki

muhim tushuncha - “makonning mazmuni” va “hayotiy quvvat” atamalarini ilmiy muomalaga kiritadi. Bir-biriga yaqin ushbu atamalar xalqlar hamda jo‘g‘rofiy tizimlarga xos muhim xususiyatni anglatadi hamda ularning tarixdagi siyosiy ahamiyatini oldindan belgilab beradi.

Geosiyosatning asosiy tamoyillari hisoblangan ushbu tezislar F.Ratselning izdoshlari tomonidan aynan shu asnoda rivojlantirilgan. Bundan tashqari, davlatning “zaminda ildiz otgan hududiy asosdagi tirik jism” sifatida talqin etilishi geosiyosiy uslubning bosh g‘oyasi hamda o‘zagi hisoblanadi. Bunday yondashuv kishilik jamiyatiga tegishli hodisalarnigina emas, balki unga taalluqli bo‘lmagan sohalardagi jarayonlarning butun majmuini tahlil qilish imkonini yaratadi. Bu o‘rinda tabiat va atrof-muhitning yorqin ifodasi bo‘lgan zamin, shu hududdagi kishilar hayotini uzluksiz ta’minlaydigan borliq sifatida talqin etiladi.

Shu ma’noda F.Ratsel, Ferdinand Tennic singari nemis “organistik” sotsiologiya maktabining bevosita vorisi hisoblanadi.

Uning millat va hudud munosabatlariga oid qarashlari “Siyosiy geografiya”dan olingan quyidagi parchada o‘z aksini topgan: “Davlat tirik tana singari Yer yuzasining ma’lum qismiga bog‘liq holda shakllanadi va uning mazmun-mohiyati zamin va xalqning xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu o‘rinda hudud o‘lchovi, jo‘g‘rofiy joylashuv hamda chegaralar eng muhim xususiyatlardan hisoblanadi. Tuproq va o‘simliklar turi, sug‘orish tizimi va nihoyat Yer yuzasidagi boshqa unsurlar, dastavval, yaqin atrofdagi dengizlar hamda bir qarashda hech qanday siyosiy ahamiyat kasb etmaydigan kimsasiz hududlar bilan munosabatlar keyinchi o‘rinlarda turadi. Ushbu xususiyatlarning barchasini ifoda etuvchi majmua - dasLand ni, ya’ni mamlakatni tashkil etadi. Biroq “bizning mamlakat” haqida gap ketganda, unga inson tarafidan yaratilgan barcha ne’matlar hamda shu zamin bilan bog‘liq barcha tarixiy xotiralar ham qo‘shiladi. Ana shu tarzda dastlab sof jo‘g‘rofiy tusdagi tushuncha muayyan mamlakat xalqining o‘z tarixi bilan ma’naviy-ruhiy aloqasi omiliga aylanadi.

Davlat turg'un zamindagi xalqlar hayotini ifodalagani uchungina emas, balki bu ikki omil bir- birini o'zaro mustahkamlab, to'ldiradigan, bir-biri bilan mushtarak bir butunlikka aylangani uchun yaxlit "organizm" hisoblanadi. O'zlashtirilgan, ayniqsa, tabiiy chegaralar bilan o'ralgan hududlar esa aksincha, davlatning taraqqiyotini ta'minlaydi. Agar xalq o'z hujudida o'zini tabiiy his qilsa, shu zamindan kelib chiqadigan va unga qaytib singib ketadigan bir xil xususiyatlarni takrorlayveradi".

Ratselning nazarida davlatga nisbatan tirik tana sifatida munosabatda bo'lish "chegaralarning buzilmasligi" qoidasidan voz kechishni talab etardi. Davlat tirik mavjudot singari tug'iladi, o'sib-ulg'ayadi va vafot etadi. Ratsel ana shu qoidaga tayangan holda davlatning hududiy kengayishi va torayishi tabiiy jarayon ekanini ta'kidlaydi va "Davlatning hududiy o'sishi to'g'risida qonun" kitobida uning ichki hayotiy almashinuvi (sikli) bilan bog'liq. istiloning 7 qonuniyatini ko'rsatib beradi:

1. Davlatning hududiy jihatdan kengayishi jarayoni shu hudud madaniyatining rivojlanishi bilan birgalikda kechadi.

2. Davlatning hududiy kengayishi turli sohalarda, xususan mafkura, ishlab chiqarish, tadbirkorlik faoliyati kabi yo'nalishlarda "tortishuvchi nurlanish", prozelitizm bilan uyg'un holda ro'y beradi.

3. Davlat ham o'z navbatida muhim siyosiy birliklarni qamrab olgan holda kengayadi.

4. Chegara davlat atrofida joylashgan tana a'zosi sifatida tushuniladi.

5. Davlat o'zining hududiy istilosini amalga oshirib uning taraqqiyoti uchun muhim hisoblangan mintaqalarni, jumladan qirg'oqdagi Yerlar, daryo havzalari, vodiy va barcha boy hududlarni egallashga harakat qiladi.

6. Istiloning boshlang'ich jarayoni albatta tashqaridan ro'y beradi, negaki davlatning hududiy jihatdan kengayishiga sivilizatsiyaning quyi bo'g'ini tomonidan berilgan turtki sabab bo'ladi.

7. Nisbatan zaif va kuchli millatlar o'zaro chatishuvi yoki qo'shilib ketishi bilan bog'liq umumiy tendensiya ulkan hududlarni harakatga keltirib, yanada kengayishiga majbur qiladi.

3. Davlatning kelib chiqishi to'g'risidagi nazariyalar.

«Davlat» tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, jamiyat rivoji natijasida ommaviy hukmron guruhlar paydo bo'la boshlagan. Bu ommaviy hukmron guruhlar o'zlarining hukmronligi asosini tashkil etuvchi omillarni himoya qilish maqsadida turli xil harakatlarni amalga oshirganlar. Jumladan, sinfiy tarzda iqtisodiy (mulkiy) qaramlik vujudga keltirilgan, tartibga soluvchi meyorlar (g'oyalar) o'ylab topilgan yoki tartibga solib turuvchi kuch (hokimiyat) tashkil etilgan.

Mulk, g'oya va hokimiyat esa o'z navbatida jamiyatni boshqaruvchi-rivojlantiruvchi kuchlar deb hisoblanadi.

«Davlat» tushunchasi keng ma'noli bo'lib, uning mohiyati deganda davlatning maqsad va vazifalarini, kimga yoki qaysi sinf manfaati uchun xizmat qilayotganligini, huquqiyligi jihatidan qanday tamoyillar bilan asoslanganligini tushunish kerak va buni tushunishda uch asosiy nazariy yondashuv mavjud: ijtimoiy, sinfiy va siyosiy-huquqiy.

Birinchi yondashuvga ko'ra, davlat — umumiy muammolar va ishlarni hal etish vositasi, u hukmdorlar va xalqning o'zaro munosabatini tartibga soladi.

Ikkinchi yondashuvning mohiyati shundaki, davlat sinflarning paydo bo'lishi bilan yuzaga kelgan va sinfiy kurash bir sinfning boshqasini bostirish quroli bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchi yondashuvning asosi quyidagicha: davlat jamiyatning va davlatning o'zining hayotini tashkil etuvchi huquq manbaidir.

Davlatning mohiyatini ta'riflashda Arastu o'z fikrini quyidagicha bildirgan «Insonning o'ziga o'xshagan va ozod kishilar ustidan hukmronligini o'rnatuvchi hokimiyat».

Davlatning mohiyatiga bog'liq nazariyalar:

Yelita nazariyasi. Bu nazariyaga ko'ra xalq ommasi davlatni boshqara olmaydi va buni hukmron sinf—yelita sinf amalga oshirishi kerak deb hisoblanadi.

Texnokratik nazariya. Bu nazariyaga ko'ra davlatni mutaxassis-boshqaruvchilar, menejerlar idora etishlari lozim deb hisoblanadi.

Plyuralistik demokratiya nazariyasi. Bu nazariyaga ko‘ra davlatni boshqarishda barcha fuqarolar ishtirok etishi kerakligi va boshqaruvda har qanday odam, har bir birlashma davlat hokimiyatida o‘z «ulushiga» ega bo‘ladi, davlatni boshqarishda ishtirok etadi deyiladi.

Umumiy farovonlik davlati nazariyasi. Bunga ko‘ra davlat barcha sinflardan ustun turar ekan, u barcha fuqarolarning farovonligi va tinch-totuv hayot kechirishligini ta’minlaydi.

Huquqiy davlat nazariyasi. Bu nazariya tarafdorlari davlatning butun faoliyati huquqiy maqsadlarda, huquq asosida va huquqiy vositalar ila amalga oshirilishi kerak, deb ta’kidlaydilar. Konvergensiya nazariyasi. Bu nazariya davlatning istiqboldagi rivojini bashorat qiluvchi nazariya hisoblanib, unga ko‘ra davlatlar birbirlaridan yaxshi taraflarni o‘rganadilar va oxiri hamma davlatlar bir xil ko‘rinishda bo‘lib qoladi.

Tarixiy materialistik nazariya. Bu nazariya asosida tarixiy materializm va sinfiy kurash g‘oyalari yotib, unga ko‘ra davlatning iqtisodiy hukmron sinfiga davlatning quroli deb qaraladi. Darhaqiqat bu har bir nazariyaning o‘ziga yarasha afzallik yoki to‘g‘ri taraflari, shuningdek, keraksiz va noto‘g‘ri taraflari mavjud davlatning mohiyati haqidagi zamonaviy qarashlar

1. Ijtimoiy qarama-qarshiliklarni bartaraf etish (o‘zaro yon bosish, murosa qilish va hk.) vositasi.

2. Umumdemokratik institutlarni (inson huquqlari, oshkoralik, demokratiya, plyuralizm va b.) ta’minlash.

3. Tashqi faoliyat (mudofaa, bosqinchilikdan himoyalaniish, hududiy yaxlitlikni ta’minlash).

• Davlat — suverenitetga, boshqaruvning hamda fuqarolar huquq va erkinliklarini himoya qilishning maxsus apparatiga ega bo‘lgan, shuningdek, huquq normalari (qoidalari)ni yaratishga qodir bo‘lgan ommaviy hokimiyatning siyosiy-hududiy tashkiloti.

- Davlat — butun mamlakat miqyosidagi hokimiyatning maxsus boshqaruv va majburlov apparatiga ega bo‘lgan, barcha uchun majburiy qonunlar chiqaradigan va suverenitetga ega bo‘lgan yagona siyosiy tashkilot.

- Davlat — jamiyat siyosiy tizimining odamlar, guruh, sinf va tashkilotlarning hamkorlikdagi faoliyatini va o‘zaro munosabatini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va nazorat qiluvchi asosiy institut.

- Davlat — hokimiyatning bosh instituti. Hokimiyat davlat orqali o‘z siyosatini amalga oshiradi.

- Davlatni vujudga kelishi uchun ijtimoiy tabaqalashuv vujudga kelgan. Ijtimoiy tabaqalashuv esa turli xil sinflarni vujudga keltirgan, ya’ni hukmron va qaram sinflarni. Dastlabki, qaram sinflarning vujudga kelishi uchun faqatgina moddiy ehtiyoj sabab bo‘lgan xolos. YA’ni, bir guruh odamlar (hukmron sinf) turli xil yo‘llar bilan ortiqcha mulk evaziga boyiy boshlaganlar va shu mulki orqali boshqa bir guruh odamlar (qaram sinf)ni boshqara olganlar. Endi bu ijtimoiy tabaqalashuv qanday sodir bo‘lgan? Buning sabablari turli xil bo‘lib, bir necha nazariya asosida tushuntirilgan. Shu o‘rinda savol tug‘iladi: qaysi nazariya to‘g‘riroq? Agarda tarixga nazar tashlasak turli xil davlatlarning vujudga kelishidagi tabaqalashuv turli xil omillar asosida sodir bo‘lgan

- Ilohiy (teologik) nazariya. Bu nazariya asoschilari vakillari davlatning xudo tomonidan yaratilganligini uqtiradilar, «butun hokimiyat xudoniki» degan qoidani ilgari suradilar. Bu nazariya qadimda paydo boigan va o‘rta asrlarda keng tarqalgan. Ushbu nazariya teokratik, ya’ni davlat boshlig‘i ayni paytda uining diniy rahnamosi bo‘ladigan davlat qaror topgan davrdagi jarayonlarni aks ettiradi. Sharq davlatlarining «Podshoh xudoning yerdagi soyasi» degan fikri ham buni ifodalaydi.

- Palriaixal nazariya tarafdorlari davlat kattalashib ketganidan bevosita kelib chiqqan, inonarx hokimiyati esa go‘yo oilaning barcha a‘zolariga rahbarlik qiladigan otadan meros bo‘lib o‘tgan deb hisoblaydilar. Ushbu nazariya Yunonistonda (qadimgi Gretsiyada) paydo bo‘lgan Aflotun (Platon) va Arastu (Aristotel)lar o‘z asarlarida asoslab berganlar. Aflotun o‘zining mashhur «Davlat» asarida oiladan o‘sib chiqqan yuksak adolatli davlatni tasvirlaydi.

- Adolat g'oyasining o'zidan kelib chiqsak deydi Aflotun, adolatli odam hech nimasi bilan adolatli davlatdan farq qilmaydi. Inson ruhining uch asos (aql, jaholat va nafs)ga maslahat, muhofazaga asoslangan tadbirkor davlatga muvofiq kcladi. Keyingilariga hukmdorlar, askarlar va ishlab chiqaruvchilar (hunarmandlar va dchqonlar)ning uch tabaqasi to'g'ri kcladi'.

- Bu g'oya XVII asrda ingliz olimi Filmerning «Patriarx» asarida rivojlantirilgan. Muallif Injilga asoslanib, Odam Atoning hokimiyatni xudodan olib, o'zining katta o'g'li, patriarxga, u esa o'zining avlodlari bo'lgan qirollarga berganligini isbotlashga uringan.

- Shartnoma nazariya. Gollandiyada ushbu nazariyani Grosiy va Spinoza, Angliyada Lokk va Gobbs, Fransiyada Russo, Rossiyada A. N. Radishchcv rivojlantirgan. Ularning fikricha, hokimiyat xalqqa tegishli bo'lib, xalq uni monarxga bergan. Shartnoma nazariyasiga ko'ra, davlat — ongli ijod mahsuli, odamlar kelishgan ahd natijasi. Davlat — o'zaro kelishuv asosida va ongli tarzda birlashgan kishilar tashkiloti bo'lib, ana shu shartnoma asosida ular o'zlarining erkinliklari va hokimiyatining bir qismini davlatga beradilar.

- Zo'ravonlik nazariyasi (Gumilovich, Kautskiy, Dyuring)ga ko'ra, zo'ravonlik asosida bir qabila ikkinchi qabilani bosib oladi va natijada bosib olingan qabila bosib olgan qabilaga itoatkor hisoblanadi. Bosib olgan qabila esa hokimiyatini mustahkamlash uchun davlatni tuzadi.

- Irrigatsiya nazariyasiga ko'ra, davlatlarning kelib chiqishi, ularning ilk shakllari Sharqda ulkan irrigatsiya (suv) inshootlarini qurish va ulardan foydalanish bilan bog'liq. Ushbu nazariya nemis olimi Vittfogelning «Sharq istibdodi» asarida ifodalab berilgan.

- Sinfiy nazariya namoyandalari -davlat iqtisodiy sabablar — ijtimoiy mchnat taqsimoti, qo'shimcha mahsulot va xususiy mulkning paydo bo'lishi, jamiyatning qarama-qarshi iqtisodiy manfaatlarga ega sinflarga ajralishi tufayli kelib chiqqan. Ushbu jarayonlarning obektiv natijasi o'laroq davlat o'zining maxsus boshqarish va bostirish vositalari bilan ana shu sinfiarning kurashini bostirib turadi. Bunda davlat hukmron sinf manfaatlarini himoya qiladi..

- Psixologik nazariya. Bu nazariya asoschilari davlatning paydo bo'lish sabablarini insonning ruhiy holati, biopsixik instinktlari bilan bog'laydilar. Taniqli rus olimi L.L.Petrajitskiy go'yo inson ruhiyati (psixikasi)ga «buyuk» shaxslarga tobelik, bo'ysunish ehtiyoji mavjud, degan g'oyani o'rtaga tashlaydi.

- Nemis psixoanalitigi Z.Freyd esa davlatni tashkil etish zaruriyatini insonning psixikasiga quyidagicha bog'laydi. Alohida hirsiy va biopsixik instinktlar ta'siri ostida harakat qilayotgan isyonchi o'g'illar tomonidan boshlig'i o'ldirilgan avval mavjud boigan patriarxal o'rdadan insonning tajovuzkor mayllarini bostirib borish maqsadida davlat paydo bo'lgan.

- Islomnazariyasi. Bu nazariya islomda fiqh fani doirasida VIII-X asrlarda tarkib topgan. Uni ta'riflashda klassik musulmon huquqida hokimiyat munosabatlarini tartibga soluvchi Qur'on va Sunna qoidalari ko'p emasligini nazardan qochirmaslik muhimdir. Bundan tashqari «davlat» atamasining o'zi ular tomonidan qo'llanilmaydi. Faqat «imomat» (dastlabki ma'nosi namozga imomlik) va «xalifalik» (vorislik) tushunchalari mavjud. Ular keyinchalik musulmon davlatini ifodalashda qo'llana boshlagan.

- Davlatning kelib chiqishi haqidagi Islom ta'limoti asosida eng yirik huquqshunoslardan bin al-Mavardi (974-1058) qarashlari yotadi. U davlatga dinni himoya qilish va dunyoviy ishlarga rahbarlik bo'yicha Payg'ambar (S.A.V.) vazifalarini bajarishda voris deb qaraydi.

Nazorat savollari:

1. Davlatchilik nima?
2. Davlatchilikning kelib chiqishi to'g'risidagi sivilizatsiyaviy yondashuvlarni izohlang.
3. Davlatlar paydo bo'lishining ishlab chiqarish usuliga asoslangan "Sharq yo'li" tushuntirib bering.
4. Mulkchilikka asoslangan "Yevropacha yo'li" qanday yo'l?
5. Davlatning kelib chiqishi to'g'risida qanday nazariyalar bor?
6. Qadimgi davlatlarning rivojlanish bosqichlari, va boshqaruv tizimidagi

funksiyalarni sanab bering.

7. Iqtisodiy - ijtimoiy funksiyalar va ularning faoliyatlari

8. Harbiy-siyosiy funksiyalar va ularning faoliyatlari

9. Hududiy funksiyalar va ularning faoliyatlari.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.

3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

4. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.

5. Alimova D.A. Istoriya kak istoriya, istoriya kak nauka. T. I. Istoriya i istoricheskoye soznaniye. – T.: Uzbekiston, 2008.

6. Rtveladze E.V. Istoriya gosudarstvennosti Uzbekistana. – Toshkent: Uzbekistan, 2009.

7. Rusina Y.A. Metodologiya istochnikovedeniya. – Yekaterinburg, 2015.

IV. Internet saytlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rtamaxsus ta’lim vazirligi: www.edu.uz.

2. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uzwww.ziyonet.uz

4-mavzu: Boshqaruv asoslarining shakllanishi va davlatlarning tashkil topishi. O‘zbekistonda qadimgi davlatchilikning turlari va boshqaruv shakli.
(2 soat)

Reja:

1. Boshqaruv asoslarining shakllanishi va davlatlarning tashkil topishi.
2. O‘zbekistonda qadimgi davlatchilikning turlari va boshqaruv shakli.
(Axmoniylar, Dovon va Qang‘, Kushon davlatlari hududi va boshqaruv tizimi)

Tayanch suzlar: ilk shahar-davlatlar, cheklanmagan podsho hokimiyati, mutloq monarxiya, Satrapliklar, yunon-baktriya davlati, boshqaruv tartibi, davlat tuzimi, Dovon, Qang‘ davlatlari, hudud, va Kushon davlati, xo‘jalik boshqaruvi.

Boshqaruv asoslarining shakllanishi va davlatlarning tashkil topishi.

O‘zbek xalqi davlatchiligi yani jamiyat hayotini boshqarish tamoyillariga asoslangan dastlabki siyosiy tuzilmalar o‘troq , sun’iy sug‘orish dehqonchilik va chorvachilik zaminida bronza davridayoq Amudaryo va Sirdaryo havzalarida vujudga kela boshlagan. Uning tadrijiy davomida mil. av 1 ming yillik boshlarida aniqrog‘i VIII-VII asrlarda Vatanimiz hududlarida “Katta Xorazm”, “Baqtriya”, “So‘g‘diyona” nomi bilan mashhur bo‘lgan dastlabki davlatlar barpo bo‘lgan.

Xorazm davlati egallagan hudud, hozirgi Xorazm yerlari bilan chegaralanib qolmay, balki undan ancha janubiga (Marv, Turkmaniston , Xirotda (Afg‘oniston shimoliy) atroflarigacha yoyilgan.

Mil. av so‘ngi ming yillikning boshlariga tegishli Amirobod madaniyati, Quyi Amudaryo havzasida yuzaga kelgan o‘ziga hos sun’iy sug‘orish inshooti hamda dastlabki shaharozlik timsoli bo‘lgan shahar , qal’alar –Qal’alaliqir, Ko‘zaliqir va boshqalar bular Xorazm vohasidan davlat tuzilmalari mavjudligidan dalolat beradi.

Negaki, bu singari umumelatlar, qavm-qabilar manfaatlariga xizmat qiladigan muhim o‘zgarishlar davlat boshqaruVI yo‘li bilangina amalga oshirishi mumkin bo‘ladi. Qadimshunos olim Y. G‘ulomov tomonidan aniqlangan 200 km uzunlikdagi eni bir necha o‘nlab metrdan iborat bo‘lgan kanal o‘zani obod dehqonchilik madaniyati Xorazm davlati qadimdan insoniyatning yirik madaniy maskanlaridan biri sifatida shuhrat topganligidan guvohlik beradi.

Geradod ma'lumotiga qadimda Oks (Amudaryo) daryosi bo'ylab 360dan ziyod sun'iy sug'orish kanallari suv inshootlari barpo etilib cho'lli, sahro yerlarga suv chiqarilib dehqonchilik uchun ekin maydonlari kengaytirib borilgan. Geradod Xorazmga meva sabazvotning , g'allani barcha turlarini yetishtiradigan o'lka deb qayd etgan. Bu ko'hna hudud bag'rida ming yillar davmomida saqlanib kelayotgan ko'plab asori-atiqalar saqlanib yotganligini eslatib o'tgan.

Afsuski, Xorazm davlatida hukmronlik qilgan sulolalar to'g'risida ma'lumotlar hozircha aniq emas. Ba'zi bir tahminlarga qaraganda, Xorazmning siyosiy sulolasi Siyovushonlar sulolasi bo'lganligini zikr etadilar.

O'zbek davlatchiligining yana bir asosi – Baqtriya podshohligidir. Uning tarkigida Hozirgi Surxondaryo, Tojikiston janubi, Afg'onistonning shimoliy – sharqiy qismi, So'g'diyona va Marg'iyona yerlari kirgan.

Rim tarixchisi Kurtsiy Rufning fikricha, “Baqtra daryosi nomidan shahar , Viloyatning nomi chiqqan” .

Binobarin, “ Baqtriyaliklar “ juda qadim manbalarda tilga olinib, bir necha qabilalarni birlashtirgan tushunchani anglatadi.

Ktesiy ma'lumotiga ko'ra, bu o'lka obi-hayotga mo'l-ko'lligi unumdor yerlari ko'p bo'lganligidan, bu hududda dehqonchilik madaniyati taraqqiyo topgan, aholi bog'dorchilik , mevachilik mahsulotlari yetishtirishda omilkor bo'lgan.

Qashqadaryo vohasining mil. av VIII-VII asrlariga oid Sangirtepa , Uzunqir, Yerqo'rg'on, Zarafshon vodiysida Afrosiyob, Ko'ktepa singari makonlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu joylarda o'troq turmush kechirgan qavm, elatlar dehqonchilik bilan faol shug'ullanganlar.

Yunon tarixchisi Ktesiy va Geradodlarning bergan ma'lumotlariga Baqtriya xalqi Misr va Bobil kabi yirik rivojlangan davlatlardan biri bo'lib, bu o'lka bitmas-tugamas boyliklar makoni degan edilar.

Shunday qilib, yuqoridagi keltirilgan fikrlar shundan dalolat beradiki, qadimgi o'zbek davlatchiligi tarixiy tajribasining muhim jihatlari, namunalari sifatida alohida qimmatga egadir.

Tarixiy manbalar shuni ko'rsatdiki, davlatchilik jamiyatining ichida o'z ichki qonuniyatlari ichida asosida paydo bo'ldi, rivojlanadi ya'ni davlat tuzummasi tashqaridan tayyor holda ko'chirilmaydi, ma'lum jamiyat bag'rida tug'iladi. O'zbek davlatchilik taraqqiyoti ham bundan mustasno emas .

O'zbekistonda "Voha davlatchiligi", "Shahar davlatlar", Mesopotamiya, Misr, Xitoy, Mezoamerikadagi "noma" davlatchiligi kabi ilk sivilizatsiya belgilari paydo bo'ldi va rivojlandi. Shular asosida mil. av VIII-VII asrlarda Baqtriya podsholigi va "Katta Xorazm" davlatlari shakllandi.

O'zbekistonda qadimgi davlatchilikning turlari va boshqaruv shakli.(Axmoniyalar, Dovon va Qang', Kushon davlatlari hududi va boshqaruv tizimi)

Mil. av. VI asr o'rtalarida eronda vujudga kelib kuchayib borgan Ahmoniyalar davlati qisqa davr ichida o'z atrofidagi qator davlatlar, xalqlarni (Ossuriya, Urartu, Midiya, Bobil va boshqa) o'z tarkibiga birlashtirib yirik saltanatga asos soldilar. Bu davlatning asoschisi Kir II O'rta Osiyo yerlariga yurish qildi. Uning yurishini bosqichga bo'lish mumkin: 1-bosqichi mil.av: 545-539 yillarga to'g'ri keladi. 2-bosqichi mil.av: 539-530 yillarni o'z ichiga oladi. Erksevar O'rta Osiyo xalqlari Ahmoniylarga bo'ysinmaslik uchun kurash olib bordilar. Bu esa KirII ni qayta-qayta qo'shin tortib kelishiga majbur etdi. Bu haqda yunon tarixchilari Geradod, Yustin, Strabonlarning asarlarida ishonchli dalillar bilan berilgan. Kirning massagetlarning jasur malikasi, mard ayol To'maris o'rtasidagi munosabatlar, o'zaro urushi uning yakunlariga oid ma'lumotlar alohida e'tiborga loyiqdir.

200 ming armiya bilan massagetlarni yengolmagandan so'ng u hiylayu nayrang ishlatdi. Biroq, To'maris uning shartlariga ko'nmagandan so'ng yana hiyla ishlatib To'marisning o'g'li Sparangisni asirga olib, uni qatl etadi. So'ng To'maris Kir II armiyasiga qarshi xayot- mamot urushini olib borishga jiddiy tayyorgarlik ko'rib, janga kirishib Kir II armiyasini 529- yilda yengdi va Kir ham halok bo'ldi. Mil. avv: 522 yili ahmoniyalar shohi bo'lib ko'tarilgan Doro I (522-486y.) davrida O'rta Osiyo hududlarini to'la-to'kis qo'lga kiritishga qaratilgan urushlar samarasiz kechdi. Doro

I qo'shini 519 yil sak (shak) lar yurtiga yurish qilgan paytda oddiy cho'pon Shiroqning mardlik tuyg'usi jo'sh urgan. Shiroq dushmanni ishontirish uchun quloq, burnini kesib tanasini qonga bo'yalgan hola Doro I qarorgohiga keladi va yetti kecha va kunduz Qizilqum cho'llarida Doro I armiyasi halokatga uchratadi va o'zi ham shu yerda halok bo'ladi. Doro 1519-518 yillarda sak qabilalarini bo'ysundiradi.

Eron Ahmoniylariga qarshi xalq qo'zg'olonlari doimo yuz berib turgan. Marg'iyonada ko'tarilgan qo'zg'olonga Frada degan shaxs boshchilik qilgan. Biroq Doro I qo'shini barcha qo'zg'olonlarni bostirgan, o'ch olgan va 55 ming qo'zg'olonchilar qatl etildi, 7 ming kishi qatl etildi.

Eron Ahmoniylari bosib olgan mamlakatlarni itoatda tutmoq uchun "satrap" (viloyatlarga) bo'lgan. O'rta Osiyo to'rtta satraplikka bo'lingan. 1). Kaspiy dengizi bo'ylarida yashovchi qabilalar II- satrapiya bo'lib, 200 talant (bobil pul birligi: 1 talant 30, 3 kumushga teng) Baqtriya 12 satrapiya bo'lib 360 talant , saklar 15 satrapiya bo'lib, 250 talant, Xorazm, So'g'd va Parfiya 16 satrapiya bo'lib, 300 talant miqdorida yillik soliq to'lardilar.

Fors yozuvi manbalarga qaraganda, O'rta Osiyoliklar soliq sifatida qimmatbaho toshlar , chorvachilik va dehqonchilik mahsulotlarini ham berib turganlar.

Har bir satraplik tepasida shoh tomonidan tayinlangan ahmoniylarga mansub satrap ya'ni hukmdor xokimi mutloq sifatida siyosat yuritgan va mahalliy aholini itoatda ushlab turgan.

Aniq dunyo tarixida Makedoniyalik Iskandar Zulqarnayn Yunoniston, Kichik Osiyo, Arabiston hududlarini qudratli harbiy kuch bilan egallab, o'z hukmronligini o'rnatgan Iskandar mil. av. 331 yil oktabrida Gavgamel yonida (shimoliy-sharqiy Mesopotamiya) bo'lgan jangda eron qo'shinlarini yengadi. Eron podshohi Doro III Iskandardan uzil-kesil yengilib mamlakat sharqiga Baqtriyaga qochadi. U yerda esa Baqtriya satrap Bess tomonidan o'ldiriladi. U ham tez orada o'ladi, mil. av 330-329 yilning qishida Afg'oniston janubini egallab, Hindiston davoni orqali Baqtriya poytaxti Baqtra (Hozirgi Balx) shahrini egallaydi. Ko'p o'tmay Qashqadaryo viloyatlariga kirib keladi, so'ng Samarqandni va mamlakatni shimoliy-sharqiy

hududlariga yurishlari mahalliy xalqni qattiq qarshiligiga duchor bo‘ladi.

So‘g‘diyona va Baqtriya aholisidan lashkar tuzib, Spitamen Iskandar armiyasiga qashqatqich zarbalar berdilar. Biroq Spitamen armiyasi yengilib, saklar yurtiga chekindi. Mahalliy zodogonlarni uni o‘limiga olib keldi. Rahbarini yo‘qotgan qo‘zg‘olonchilar tezda tarqalib ketdi. Iskandar O‘rta Osiyoni ko‘pgina hududlarini bosib olgan bo‘lsada, Farg‘ona, Xorazm, Shosh yeriga egalik qila olmadi. O‘tgan uch yillik jangdan so‘ng O‘rta Osiyoni boshqarishni o‘zining ishonchli odamlariga topshirib mil. av. 327 yil Hindiston tomon qo‘shin tortdi. Biroq mil. av. 323 yilda Bobilda vafot etdi.

Iskandarni Sharqqa, jumaladan O‘rta Osiyoga yurishlari bejiz ketmadi. Sharq bilan G‘arb o‘rtasidagi turli munosabatlarning bog‘lanishiga turtki berdi. keyinchalik ellinizm (Bolqon yarim orolidagi ellada shahri nomi bilan bog‘liq) madaniyati deb atalgan turli siVilizatsiyalarning o‘zaro tutashishidan iborat ilg‘or madaniy jarayon vujudga yuzaga keldi. Bu esa turli xalqlarning bir-birlari bilan yaqindan aloqa bog‘lashlarida birgalashib, umumbashariy qadriyatlarni qaror topdirib, borishida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Iskandar vafotidan keyin mil. av. 312 yildan boshlab uning iste‘dodli sarkardalaridan Salavk nomi bilan atalgan salavkiylar sulolasi sharqiy hududlarga hukmronlik qila boshladi. O‘rta Osiyo yerlari ham uning tarkibiga kirgan edi.

Shunday qilib Salavka Bobil , So‘ziana, Midiya, Old Osiyo , eron va O‘rta Osiyo hududlariga o‘z hukmronligini o‘rnatdi.

O‘rta Osiyodagi viloyatlar salavkiylar davlati siyosiy tarixida yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Salavka Spitamenning qizi Antiox I o‘zini mil. av. 293 yili Sharqiy satraplarga, jumladan O‘rta Osiyo yerlariga hokim etib tayinlaydi. O‘zining uzoq yillik hukmronligi davrida (mil. av. 293-261 y) Antiox G‘arbga qilgan ko‘pgina yurishlari bilan shuhrat qozondi. U o‘z davlatining Sharqqa, jumladan O‘rta Osiyo yerlariga kam e‘tibor qaratdi. Ular hukmronligi davrida O‘rta Osiyo iqtisodiy jihatdan yuksalishiga erishdi, hunarmandchilik, savdo, qishloq xo‘jaligi katta o‘zgarishlar sodir bo‘la boshladi. Buyuk ipak yo‘li qayta tiklanib, yo‘llarda obod shahar va qishloqlar barpo etildi.

U Iskandar an'analariga sodiq qolib, strapiyalarni yirik viloyat uyushmalari sifatida saqlab qoldi. Tangashunoslik manbalariga qaraganda Salavka I davlati Ahmoniylar va Iskandar davlatiga nisbatan ancha kichik bo'lib, hokimiyat 27-28 strapiyalarga bo'lingan.

Har qaysi strapiyani shoh tomonidan tayinlab qo'yilgan strap yoki strateg deb nomlanuvchi shaxs boshqargan. Fors straplaridan farq qilgan hamda ular ham ma'muriy ham harbiy boshqaruvni qo'lga olganlar. Strap-strateg ma'muriy boshqaruvda eng yaqin odamlaridan o'ziga yordamchi tanlagan. Bu yordamchi, soliq yig'uvchilar faoliyati, ichki va tashqi savdo xo'jalik hayotni nazorat qilib borgan. Salavkiylar hukmdorlari asosan yunonlardan va ayrim hollarda aholidan tayinlangan. Tarixiy manbalarda salavkiylar strapstrateglari yunoncha tildan olingan (strapnik, Aleksandr va boshqalar). Demak, salavkiylar hukmdorlari asosan yunonlardan va ayrim hollarda ellinlashgan mahalliy aholidan tayinlashgan. Salavkiylar bilan birga mahalliy zodogonlar ham hokimlik qilardi.

Mil. av. III asrning 60-50 yillariga kelib salavkiylar hukmdorlari orasida hokimiyat uchun kurash boshlandi va o'zaro janjallar mamlakatni kuchsizlantirib qo'yadi. Natijada O'rta Osiyodagi xalqlarni siyosiy hayotida o'zgarishlar yuz berdi. Mil. av. 250 yilga kelib dastlab parfiya keyin Yunon Baqtriya davlatlari ajralib chiqib o'z mustaqilligini qo'lga kiritdilar.

Yunonlarning uzoq davom etgan hukmronliklari davomida yunon madaniyati bilan Sharq xalqlari madaniyati o'zaro singishib, bir-birini boyitib bordiki, bu hol ellinizm nomi bilan mashhur bo'ldi. Baqtriyada yunon yozuvi, pul munosabatlari, og'irlik o'lchov birliklari tarqaldi. Shaharsozlikda yanicha yo'nalishlar rivojlandi.

Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, salavkiylar sulolasi bilan doimiy ravishda olib borilgan kurashlar natijasida mil av. III asrning boshlarida Qang' davlati paydo bo'ldi. U Yunon-Baqtriya ko'chmanchi qabilalar bilan olib borilgan kurashlar oqibatida O'rta Osiyodagi yirik davlatlardan biriga aylandi. Bu davlatning asosiy negizini Sirdaryoning o'rta oqimida yashovchi qang'lar tashkil qiladi.

Mil. Av II asrning boshlariga kelib, Qang' davlatining yerlari birmuncha kengayib, Sharqda Farg'ona vodiysi (Dovon) , shimoliy-sharqda usun, yuyeji

qabilalari bilan shimoliy-gʻarbda Sarisuv daryosi, gʻarbda Sirdaryogacha borgan. Bu katta hudud Toshkent vohasi, Tolos vodiysini va qisman Chu vodiysini quyi oqimidagi yerlarni hisoblangan. Mil. av. II-I asrlarda Xorazm oʻzlariga boʻysundiriladi.

Katta xan sulolasi mil.av 202 y Qangʻuy (Qangʻ) podshosi oʻz oqsoqollari bilan maslahatlashib ish yuritgan. Qangʻ davlati kengashida qabila boshliqlari, harbiy sarkardalar faol ishtirok etganlar. Podsho saroyi qoshidagi kengashda davlatning ichki va tashqi siyosati maslahat bilan hal qilingan.

Qangʻ dalatiga qarashli yerlar bir necha Viloyatlarga boʻlinib, ularning har birini alohida hokim boshqargan. Viloyat boshliqlari jobu yoki yobu deb atalgan.

Qangʻ hukmdori mamlakatni ana shu jobularga tayanib idora etgan. Bu Viloyatlarning koʻpchiligi Qangʻ davlatining kuchaygan davlatlarida, mil. av. II-I asrlarda tobe etilgan.

Xitoy manbalarida taʼkidlashicha, Toshkent, Soʻgʻdiyona va Xorazm hududlaridagi beshta joy: Susyye, yuni, chu, yuyechyanʼ, fuli viloyatlari eslatib oʻtiladi.

Qangʻ podsholarini ikkita: yozgi va qishki qarorgohlari boʻlgan. Ular yozni Oʻtrorda (Qozogʻistonni Aris va Turkmaniston oraligʻida) qishni esa Qanha (hozirgi Toshkent Viloyati Oqqoʻrgʻon tumanida) oʻtkazganlar.

Sirdaryoning oʻrta oqimida yashovchi aholining maʼlum qismi mil. av. III milodiy V asrlarda oʻtroq hayot kechirganlar. Arxeologik tadqiqotlar natijasi shuni isbotladiki, Oʻtror, Oqtepa, Qorovultepa, Qovunchi, Choshtepa, Ming oʻrik harobalari oʻrnida qangʻlilarning qoʻgʻonlari, koʻhna shaharlari boʻlgan. Toshkent vohasida yashaganlar asosan oʻtroq hayot kechirib hunarmandchilik, dehqonchilik, bogʻdorchilik bilan, koʻchmanchilar esa chorva bilan shugʻullangan.

Qoramozor, Qurama va Chotqol togʻlarida temirchilik, misgarlik kabi hunarmandchilikni rivojlantirish uchun maʼdanlar boʻlgan. Bu yerdan mis, temir, kumush kabi boshqa metallar qazib olingan. Toshkent vohasidagi Qovunchitepadan Qangʻarlarga xos madaniyat topib oʻrganilgan va fanda Qovunchi madaniyati bilan mashhur. Bu Toshkent vohasi, Sirdaryoning oʻrta oqimi, Yettisuv, Shimoliy

Fargʻonada keng tarqalgan.

Buyuk ipak yoʻli necha asrlar davomida ne-ne mamlakatlar va boshqa xalqlarni bir-biriga bogʻlash aloqalarini mustahkamlashdagi mislsiz xizmatini alohida taʼkidlash joiz. Bu ilk bor Xitoy hududidan boshlanib gʻarb tomon 12 ming kmga choʻzilib sharq bilan gʻarbni birlashtirgan savdo yoʻli edi.

Qadimgi Fargʻona davlati tarixi haqida fikr yuritilganda akademik A. Asqarov va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlaridagi xulosaga koʻra, miloddan avvalgi VII-VI asrlardan to milodiy V asrga qadar boʻlgan davr tarixini koʻz oʻngimizga keltiramiz. Chunki undan avvalgi davr Qadimgi Fargʻona tarixida ibtidoiy jamoa tuzumi va V asrdan boshlab esa uning feodal davri tarixi boshlanadi. Fargʻonaning qadimgi davri tarixi quldorlik davriga toʻgʻri keladi. Biroq soʻngi yillardagi arxeologik tadqiqotlar natijasiga koʻra, Qadimgi Fargʻona davlati tarixida uning ijtimoiy-siyosiy hayotida erkin jamoa xoʻjaligi jamiyat rivojida asosi qatlamni tashkil etadi.

Qadimgi Fargʻonaning ana shu davr tarixida, Xitoy manbalariga koʻra Dovon (xitoycha) davlati boʻlgan. Ammo bu davlat qaysi asrda paydo boʻlganligi qachon inqirozga yuz tutganligi haqida maʼlumot yoʻq. Faqat mil. av. II-I asrlarda qudratli Dovon davlati boʻlganligi haqida maʼlumotlar saqlangan.

Shuningdek , mil. av. VI-IV asrlarda Baqtriya, Parfiya, Margʻiyona, Soʻgʻd, Xorazm davlatlarini eron ahmoniylari va iskandar Zulqarnaynga tobe boʻlganligi haqida yetarli maʼlumot bor. Demak, siyosiy erkini saqlab qolgan. Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqadigan boʻlsak, Qadimgi Fargʻona davlati – Davon mil.avv: II asrda emas,balkiIII-IV asrlardayoq shakllangan davlat sifatida mavjud edi. U qadimda Parkan deb atalgan.

Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, Dovon davlati maʼlum siyosiy uyushmani tashkil etgan boʻlib podsho unvoni bilan ish yurtgani taʼkidlanadi. Davlat hukmdori mamlakatni siyosiy va diniy hayotida muhim rolʻ oʻynagan boʻlib, oqsoqollar kengashiga tayanib ish koʻrgan. Oqsoqollar urush va sulh tuzish masalalarini hal etishda ishtirok etganlar, baʼzan ular hukmdorlarning taqdirini hal etganlar.

Hukmdorning yonida eng yaqin qarindoshlaridan ikkita yordamchi bo‘lgan. Hukmdor davlat ishlarini olib borishda oqsoqollar kengashiga suyangan. Oqsoqollar kengashi hukmdor bilan birgalikda davlat ahamiyatiga molik ijtimoiy-siyosiy va diniy masalalarni hal etgan. Shu bilan birga oqsoqollar kengashi hukmdor faoliyatini muhim masalalarda nazorat qilib borgan.

Oliy kengash oldida hukmdorlarning huquqlari cheklangan edi. Ayniqsa, urush va tinchlik, diplomatik masalalarda hal etuvchi kuch va huquq oliy kengash qo‘lida edi. Oliy kengash hukmdorni hokimiyatdan tushirish o‘rniga yangisini tayinlash, saylash mumkin bo‘lgan. Bordi-yu, davlat qo‘shinlari yengilsa, Oliy kengashga hukmdorni o‘lim jazosiga tortilganligi haqida qaror qabul qilish huquqini bergan. Hukmdorlar han muguan so‘ng motsoylardir.

Dovon davlatining siyosiy tuzumi shahar – davlat yoki voha davlatlarining erkin ittifoqidan tashkil topgan konfederasiya edi. Bunday davlat tuzumining vujudga kelishida Qadimgi Farg‘onada so‘ngi bronza davrida (mil av XI-VII asrlar) shakllangan dehqonchilik vohalari va ular bazasida tashkil topgan qadimgi shaharlar asos bo‘lgan. Ana shunday dehqonchilik vohalarining soni Qadimgi Farg‘onada 10 dan ortiqdir. Ular, Aravonsoy, Akbura, Sultonobod, Qo‘rg‘ontepa, Andijonsoy, Shahrixonsoy va boshqalar kiradi.

Dovon davlatini poytaxti –bosh shag‘ar O‘zgand vohasida Sho‘rabashat o‘rnida bo‘lgan deyiladi.

Dovonda dehqonchilik madaniyati avj olgan, bug‘doy, sholi, arpa, tariq, jo‘xoro va boshqa ekinlardan mo‘l hosil yetishtirgan, ayniqsa mevachilik, bog‘dorchilik ulardan olma, o‘rik, uzumchilik rivojlangan bo‘lib, musallas, vino sharbati mashhur bo‘lgan.

Xitoy sayyohi Chjan Syanning xabariga ko‘ra, Dovonda 70 ta obod shahar bo‘lgan. Dovon davlati qo‘shni davlatlar bilan savdo-sotiq ishlarini avj oldirgan. Mil. av. II boshlab, Qoshg‘ardan Dovonga karvon harakati yo‘li boshlandi hamda savdogarlarni xavfsizligini ta’minlovchi qal’alar barpo etildi.

Dovonda ayniqsa, chorvachilikni o‘ziga xos tomoni bo‘lib, zotli chopqir otlar bilan mashhur edi. “Samoviy otlari” Xitoyning Xan davlatda shuhrat qozongan va

Xitoy imperatori Dovon otlarini nihoyatda qadrlaganlar.

Dovonning siyosiy va madaniy rivojlanishida hunarmandchilik markazi bo'lgan qadimgi shaharlar ayniqsa katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Bu davrga oid arxeologik topilmalar shundan dalolat beradiki, dehqonchilikdan ixtisoslashgan hunarmandchilik ajralib chiqib, bu jaryon o'z navbatida tog' - kon sanoatini keng rivojlanish imkoniyatini beradi va qo'shni davlatlar bilan iqtisodiy, siyosiy aloqlarni mustahkamlashda katta ahamiyatga egadir. Bu davrdagi tashqi savdoda tanga pullar ishlab chiqarilmaganligi sababli mahsulot ayriboshlash ustun bo'lgan.

Kushon davlati mil. av. II asrning ikkinchi yarmida Sharqiy Turkiston hududlarida yashovchi turkiy qavmlar qo'shnisi xunlar tayziqiga uchrab, ularning siquviga bardosh berolmay g'arbga tomon siljiydilar. Xitoy manbalarida ular yuyechjilar deb atalgan. yuyechjilar Issiqko'l atrofida sak qabilalari bilan to'qnashib, ularni janubiy -g'arb tomonga suradilar. Biroq yuyechjilar usun qabilalari zarbasiga uchrab, janubga siljib, mil. av. 130 yillarda So'g'diyona hududiga kirib keladilar. Ular So'g'diyonadan Baqtriyaga va baqtriyadagi yunonlar hukmronligini ag'daradilar, yuyechjilar Farg'ona vodiysini ham egallaydilar. Ular beshta siyosiy xonodonga mansub edilar. 1. Guyshuan (Kushon); 2. Xyumi; 3. Shuanmi; 4. Xiyos; 5. Xuanmi. Ularni har biri qariyb 100 yilcha alohida siyosiy kuch, hokimlik bo'lib, yagona hukmdorga bo'ysunmagan holda faoliyat yuritadilar. Mil. av. I asrda Kujula Kadfiz barcha yuyechji qabilalarini birlashtiradi va butun Baqtriyada siyosiy hokimiyatni egallaydi. So'ng qo'shni So'g'diyona, Marg'iyona, Hindistonning shimoliy-g'arbiy qismini zabt etadi, Qandahor, Qobul hududlarini egallaydi.

Mamlakat poytaxti Dalvarzintepa (Surxondaryo Viloyati) shahri bo'lgan. Kushonlar sulolasi davrida o'zbek davlatchiligi saltanatlik bosqichiga ko'tarildi. Kushon davlatini boshqargan sulolalar asos solgan -Kujula Kadfiz(mil. av. Birinchi asr boshlarida), uning o'g'li Vima Kadfiz (mil. av. I asr o'rtalarida), Kanishka (78-123 y.y.) va Kanishka II , Vasudeva, Kanishka III, Vasudeva II nomlarini tilga olib o'tmoq joiz bo'ladi.

Kushonlar mavqeining kuchayishi Kanishka davriga to'g'ri keladi. Bu paytga kelib, Hindistonning Peshovor, Panjob, Kashmir va boshqa markaziy hududlari, Sharqiy Turkistonni katta qismi saltanat tarkibiga kiritildi. Mamlakat poytaxti Peshovorga ko'chirildi.

Kadfiz 1 davrida zarb qilingan tangalarda "Kujula Kadfiz yabg'u" degan so'zlar uchraydi. Uning o'g'li Vima Kadfiz mamlakatda pul islohatini o'tkazib og'irligi 8 gramm oltin tangalarni zarb qildirgan. Bu esa xalqaro savdoda davlat obro'yini ortishga olib keladi. Xudi shu yillarda Rim imperatori bilan savdo-sotiq ishlari kuchaydi.

Ustamon siyosatchi, yetuk sarkarda bo'lgan Kanishka mamlakat ichki hayotida muhim ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy o'zgarishlarni amalga oshirish barobarida tashqi siyosatda ham g'oyatda uddaburonlik bilan faoliyat yuritadi. Buning din sohasida o'tkazgan islohati muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Garchand, budda dini davlat diniga aylantirilgayen bo'sada, biroq mamlakatni turli hududlarida mahalliy aholi qaysi dinga ishongan bo'lsa, e'tiqod qilgan dinga erkinligi saqlanib qoldi. Hatto o'zarb etilgan tanglarda ham Budda dinidan boshqa dinlarning xudolarning zarb etgan tangalar chiqarildi. Tangalar kushon va baqtriya tillarida chiqarilganligi alohida e'tiborga loyiqdir.

Kushonlar sulolasi davrida Dalvarzintepa , Xolchayon(Denov), Zarteap, Fayoztepa, Qoratepa, Ayritom (Termiz atrofi) kabi shaharlar nihoyatda rivojlangan. O'lkamizda sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik madaniyati juda taraqqiy etgan. Ko'plab sug'orish inshootlari barpo etildi, kanallar qurildi. Shaharsozlik , me'morchilik, haykaltaroshlik, kulolchilik kabi hunarmandchilik sohalari yuksak darajada rivojlangan.

Dalvarzintepadan 1972 yilda arxeologlar tomonidan 30 kg tilla buyumlar xazinasini alohida qimmatga egadir. Unda 115 ta bilak, xalqalar, bo'yin taqinchoqlari, oltin qo'yimlar, avlodlarimiz mahoratidan nishonadir. Kushonlar davrida madaniyatning muhim katta yutuqlaridan shuki, bunda turli qutb va mintaqalarda yashaydigan xalqlarning madaniyatlari o'zaro yaqinlashib, bir birlarini to'ldirib boyitib borgan. Bu esa turli- tuman sohalarda yaqindan hamkorlik, hamjihatlik

qilishlariga keng yo‘l ochgan umumiy yuksalishga turtki bo‘lgan va moddiy va ma’naVIy madaniyatingi rivoj topganligini namoyon etgandir .

Kushon podsholigi ruxoniylar qo‘lidagi davlat bo‘lib, bu davlatda podsho hokimiyatni boshqarish bilan birga bosh hoqon hisoblangan . Podsholik satrapiyalarga (vilotlarga) bo‘lingan bo‘lib, ularning boshliqlari ma’lum ma’noda o‘zlarini mustaqil deb hisoblaganlar.

Kushon davlati quldorlik davlati hisoblansada davlatda qishloq jamoalarining ahamiyati juda katta bo‘lgan.

Milodiy III asrning o‘rtalarida o‘zaro kurashlar avj ola boshlaydi. III asrning ikkinchi yarmida kushon podsholarining ko‘pgina yerlarini eron sosoniylari qo‘liga o‘tadi va qudratli kushon davlatini inqirozi kuchaya boshlaydi.

Nazorat savollari:

1. O‘zbekiston xududida rivoj topgan ilk shahar-davlatlar haqida gapirib bering.
2. Axmoniylarning cheklanmagan podsho hokimiyati qanday tuzilmaga ega edi.
3. Satrapliklarda boshqaruv tizimi haqida nimalarni bilasiz?
4. Aleksandr Makedonskiyning boshqaruv faoliyati; yunon-baktriya davlat boshqaruv tartibi va davlat tuzimi haqida gapirib bering.
5. Dovon va Qang‘ davlatlari hududi va boshqaruv tizimi va inqiroz sabablari?
6. Kushon davlati (podsholigida) xo‘jalik boshqaruvi qanday bo‘lgan?

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. Toshkent-1992.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.
5. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.

6. Alimova D.A. Istoriya kak istoriya, istoriya kak nauka. T. I. Istoriya i istoricheskoye soznaniye. – T.: Uzbekiston, 2008.
7. Rtveladze E.V. Istoriya gosudarstvennosti Uzbekistana. – Toshkent: Uzbekistan, 2009.
8. Rusina Y.A. Metodologiya istochnikovedeniya. – Yekaterinburg, 2015.

IV. Internet saytlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rtamoxsusta’lim vazirligi: www.edu.uz.
2. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz www.ziyonet.uz

IV.AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-mavzu:O‘rta asrlarda davlatchilik va boshqaruv masalalari. Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji.Amaliy mashg‘ulotining o‘qitish texnologiyasi.(2 soat)

Reja:

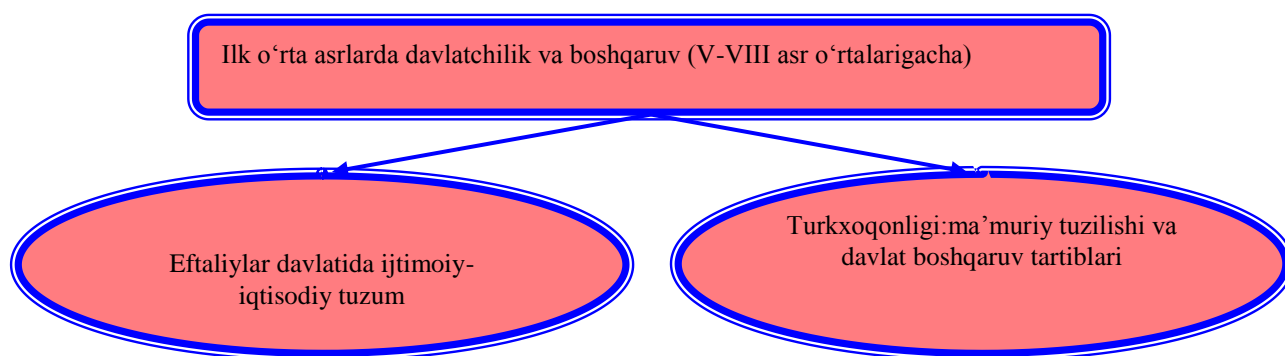
1. Ilk o‘rta asrlarda davlatchilik va boshqaruv (V-VIII asr o‘rtalarigacha)
2. Rivojlangan o‘rta asrlar davlatchiligi va boshqaruvi
- 3.Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji

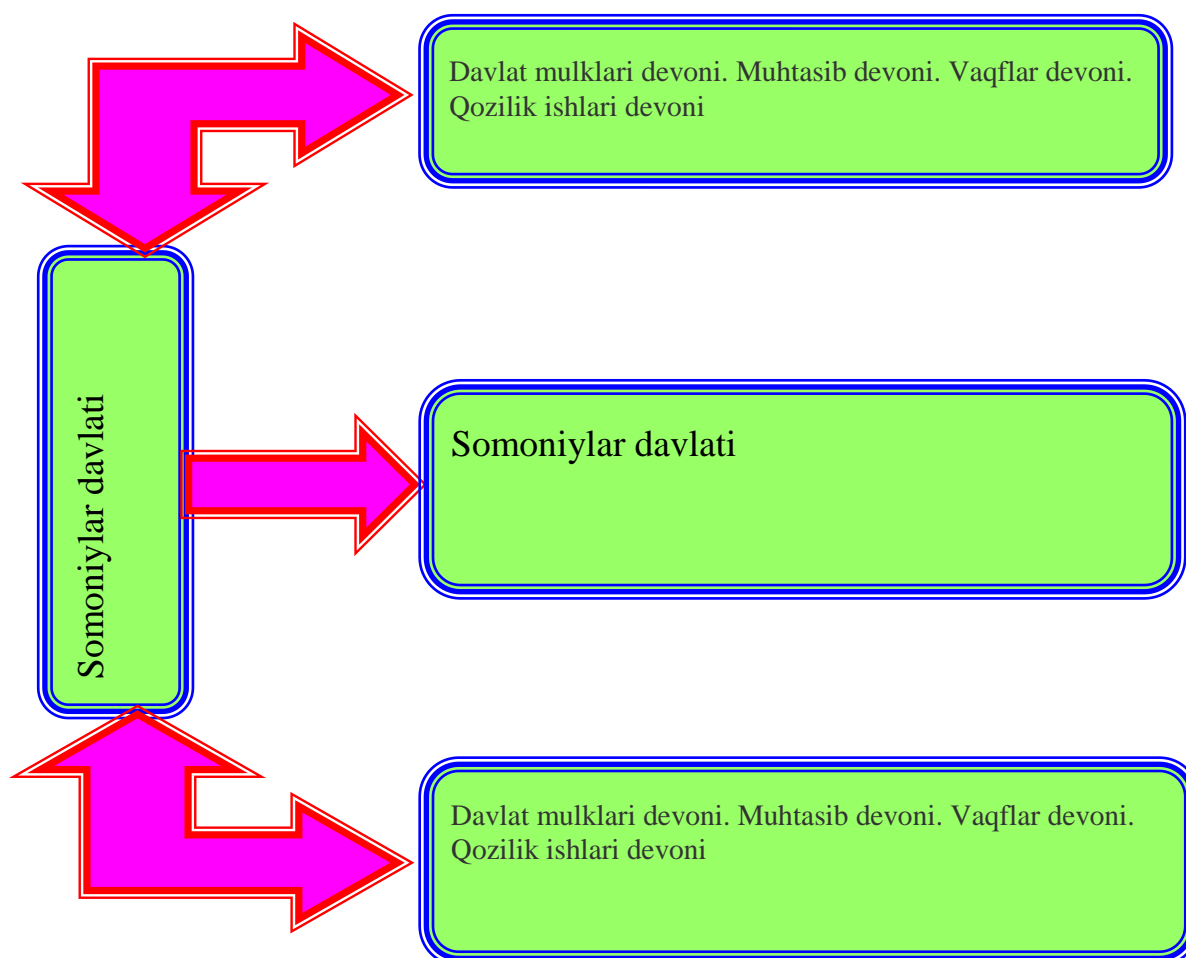
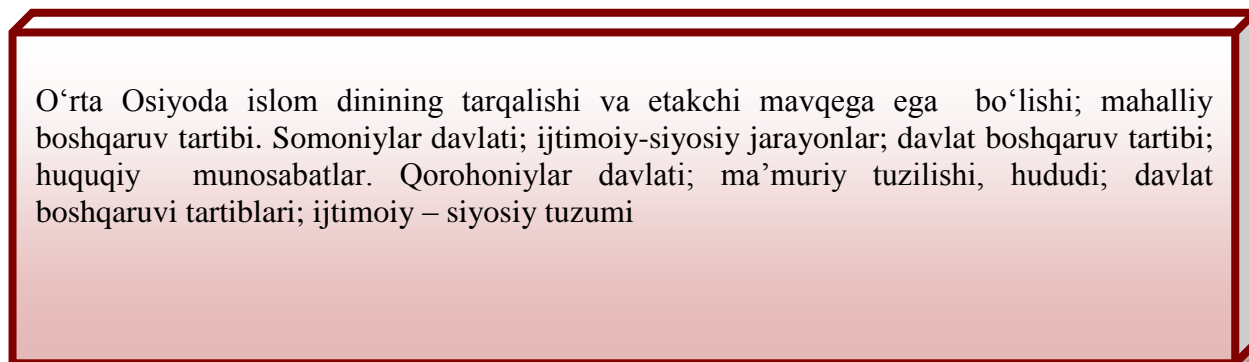
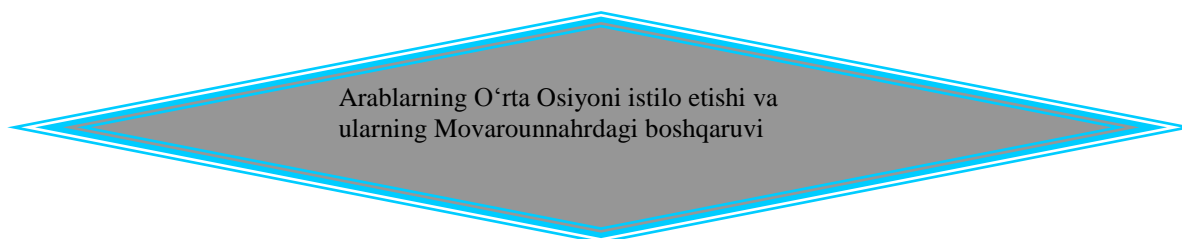
Vaqt – 2soat	Tinglovchilarsoni: _____ nafar.
O‘quvmashg‘ulotiningshakli	Bilimlarnichuqurlashtirishvakengaytirishbo‘yicha amaliy mashg‘uloti.
Seminar mashg‘ulotiningrejasi	1. Ilk o‘rta asrlarda davlatchilik va boshqaruv (V-VIII asr o‘rtalarigacha) 2. Rivojlangan o‘rta asrlar davlatchiligi va boshqaruvi 3. Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji
<i>O‘quv mashg‘ulotining maqsadi:</i> Tinglovchilarda O‘rta asrlarda davlatchilik va boshqaruv masalalari. Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji mavzusiga oid bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo‘yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; -bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, tahlilni tizimlashtirish ko‘nikmalarini hosil qilish; -o‘z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.	<i>O‘quv faoliyatining natijalari:</i> Tinglovchi: Ilk o‘rta asrlarda davlatchilik va boshqaruvi haqida ma’lumotlar bera oladi. Rivojlangan o‘rta asrlar davlatchiligi va boshqaruvini izohlab bera oladi. Amir Temur va temuriylar davrida davlatchilik rivoji to‘g‘risida o‘z tushunchalariga ega bo‘ladi. Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji ma’lumotlar bera oladi. Ilk o‘rta va rivojlangan o‘rta asrlar davlatchiligi va boshqaruvini izohlab bera oladi.
O‘qitishuslubivatexnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so‘rov, bayonqilish.
O‘qitishvositalari	Ma’ruzatni, darslikva o‘quvqo‘llanmalar,marker,skoch, qog‘oz.
O‘qitishshakli	Ommaviy,guruhiy.
O‘qitishshart-sharoiti	Guruhlardaishlashgamo‘ljallangano‘quvxonasi

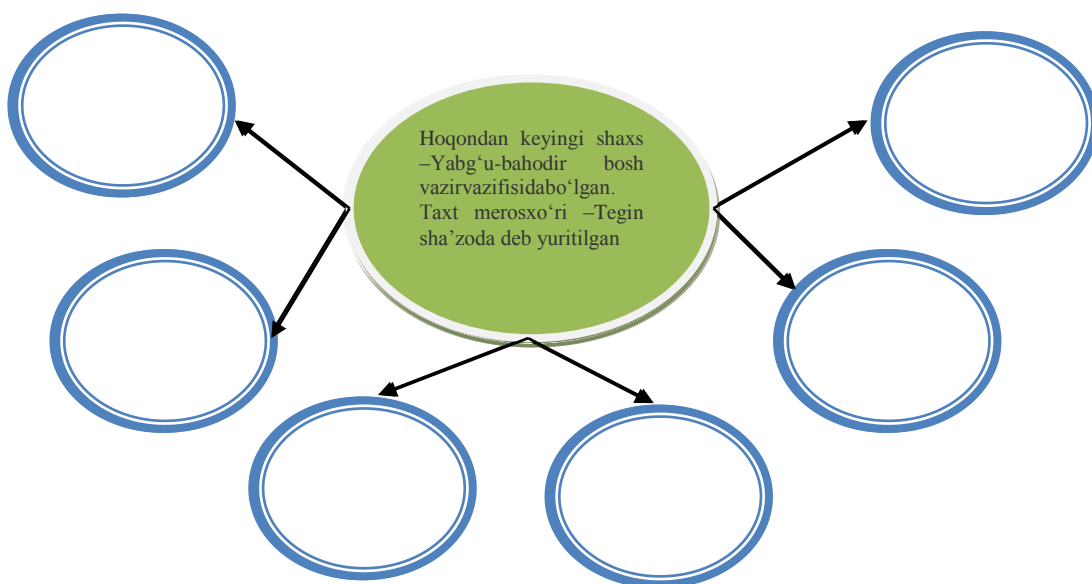
Amaliy mashg'ulotning texnologik kartasi.

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Tinglovchi
1-bosqich mashg'ulotga kirish (10 daqiqa)	1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o'tkazish rejasini aytadi 1.2. Tinglovchilarni faollashtirish maqsadida mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – so'rov o'tkazadi	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar. 1.2. Savollarga javob beradilar.
2-bosqich. Asosiy (60 dakika.)	2.1. Tinglovchilarni guruhga ajratadi. O'quv topshiriqlarini tarqatadi. Har bir Tinglovchi guruh baxosiga mos ravishda baho olishini tushuntiradi, guruhlarda ishlash qoidalari bilan tanishtiradi. Guruhlarda ishlash natijasi A4 bichimidagi qog'ozlarda ko'rsatilish kerakligini ma'lum qiladi. Mavzu muhokamasi guruhlarda ishlar taqdimotidan so'ng davom etishini e'lon qiladi. 2.2. Vazifa butun guruh tomonidan bajarilishini e'lon qiladi. Vazifani bajarishda darslik, ma'ruza matnlari, konspekt daftarlari va boshqa qo'llanmalardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Kutilayotgan o'quv natijalarini eslatadi. 2.3. Taqdimot va guruhlarda ishlash natijalarini o'zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, vazifani bajarishi jarayonidagi asosiy xulosalarga e'tiborni qaratadi.	2.1. O'quv topshiriqlarini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi, vazifalarni bajaradilar. 2.2. Taqdimot qiladi, to'ldiradi, boshqa guruhlarga savollar beradi va o'zaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladilar. 2.3. Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi.
3-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa.)	3.1. Mashg'ulotga yakun yasaydi, xulosalarni umumlashtiradi, guruhlarda faol ishtirok etgan Tinglovchilarni baholaydi.	3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.

O'rta asrlarda davlatchilik va boshqaruv masalalari. 1-slayd

5-slayd

Hoqondan keyingi shaxs –Yabg‘u-bahodir bosh vazirvazifisidabo‘lgan. Taxt merosxo‘ri –Tegin sha‘zoda deb yuritilgan

Hoqondan keyingi shaxs –Yabg‘u-bahodir bosh vazirvazifisidabo‘lgan. Taxt merosxo‘ri –Tegin sha‘zoda deb yuritilgan

Qorahoniylardavlati; ma‘muriy tuzilishi, hududi; davlat boshqaruv tartiblari

Markaziy Osiyo mintaqasining Yettisuv va Qo‘shg‘ar qismidagi yangi bir siyosiy sulola

.Somoniy davrida mavjud bo‘lgan boshqaruv tizimining asosiy mazmuni saqlanib qolgan.

Ma‘muriy idoralar ikkiga bo‘lingan. 1) Dargoh; 2) Devonga.

1) og‘ichi 2) biruk; 3) oshchi (bog‘archi); 4) bitikchi – munshiy; 5) kotib – mirzo; 6) qushchi

7) xoqon harbiy qo‘shinlari cherik ; 8) suvboshi yoki sipohsolarlar qo‘mondonlik qilgan;

8) kichik zobit – chovush, sipo‘iyalar to‘dasi qo‘mondoni ‘ayilboshi deyilgan

Qoraxoniylar davlati 1-slayd

10) qo'shin o'nlik, yuzlik, mingliklarga bo'lingan. Qoraxoniylar xoqoni qo'shini harbiy lager Xonto'y deyilgan; 11) xoqonlikda elchini – yalavocho yoki yalafor deb atalgan.

Xoqonlik hududlari el, Viloyatlarga bo'lingan. XI asrning uchinchi choragida qoraxoniylar siyosiy birligi ikkiga: g'arbiy va sharqiy xoqonliklarga bo'linib ketgan.

Movarounnahrda hukmronlik qilgan qoraxoniylar namoyondalari bundan buyon markazga bo'ysunishdan bosh tortib, mustaqil siyosat yurgiza boshlaganlar. Markaz ularni bo'ysundirishga ojizlik qilgan. Biroq ham g'arb, ham sharq bir siyosiy xonadonining turli namoyondalari orqali boshqarib borilgan.

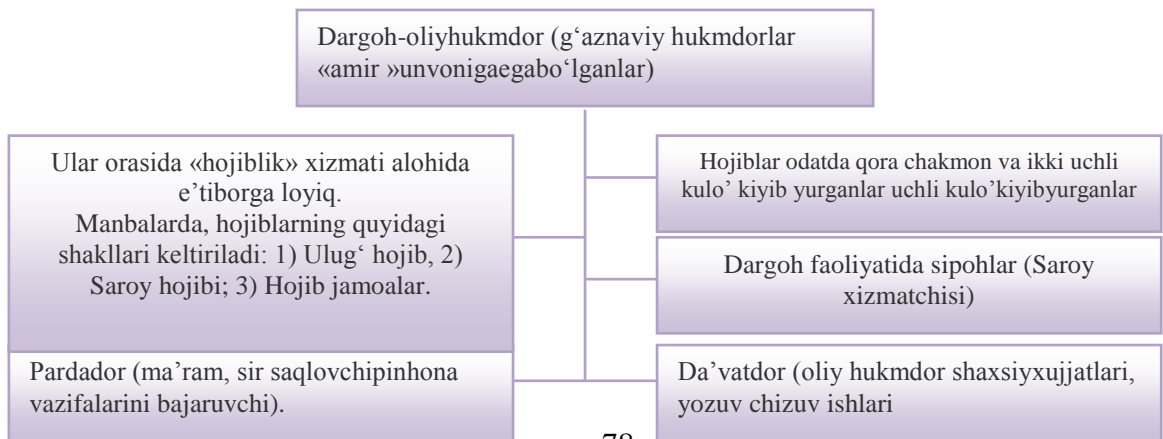
2-slayd

G'arbiy xoqonlikda (Samarqand, Buxoro, Xuttalon, Chog'oniyon) somoniylar davrida mavjud bo'lgan boshqaruv tizimi saqlanib qolingan. Masalan: bosh vazir, moliya vaziri, soqchilar vaziri va hokazolar. Oliy hukmdorning xavfsizligini saqlash uning siyosati yo'lida adolatli xizmat qiluvchi harbiy qism (gvardiya) ham dargoh boshqaruv tuzumiga kirgan. Qoraxoniylar davrida mamlakatni tashqi siyosati va diplomatiya masalalariga alohida ahamiyat berilgan.

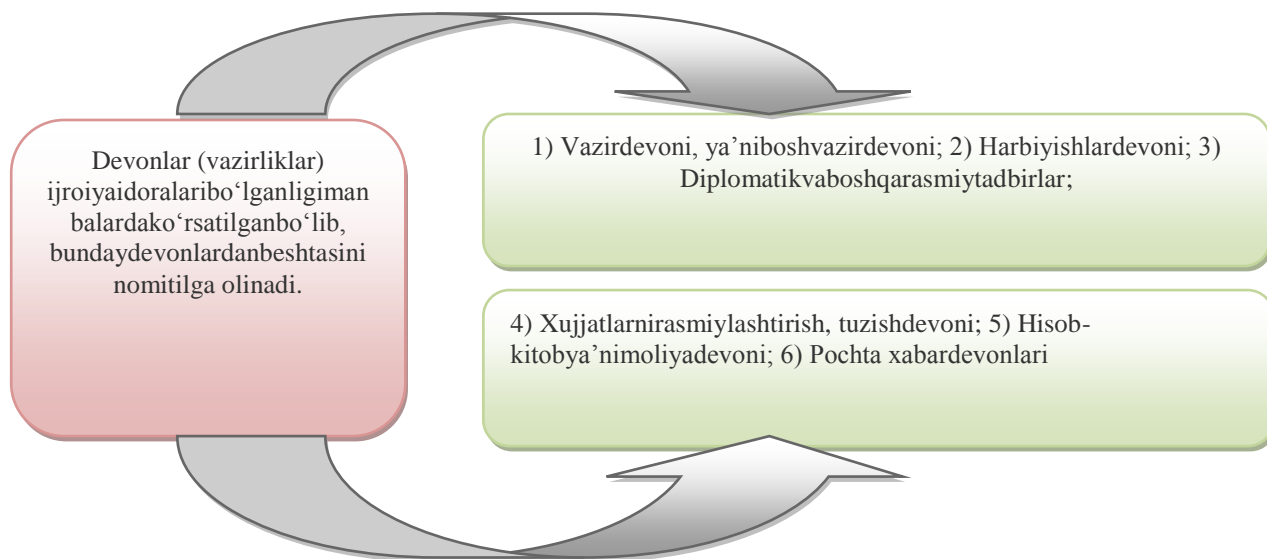
3-slayd

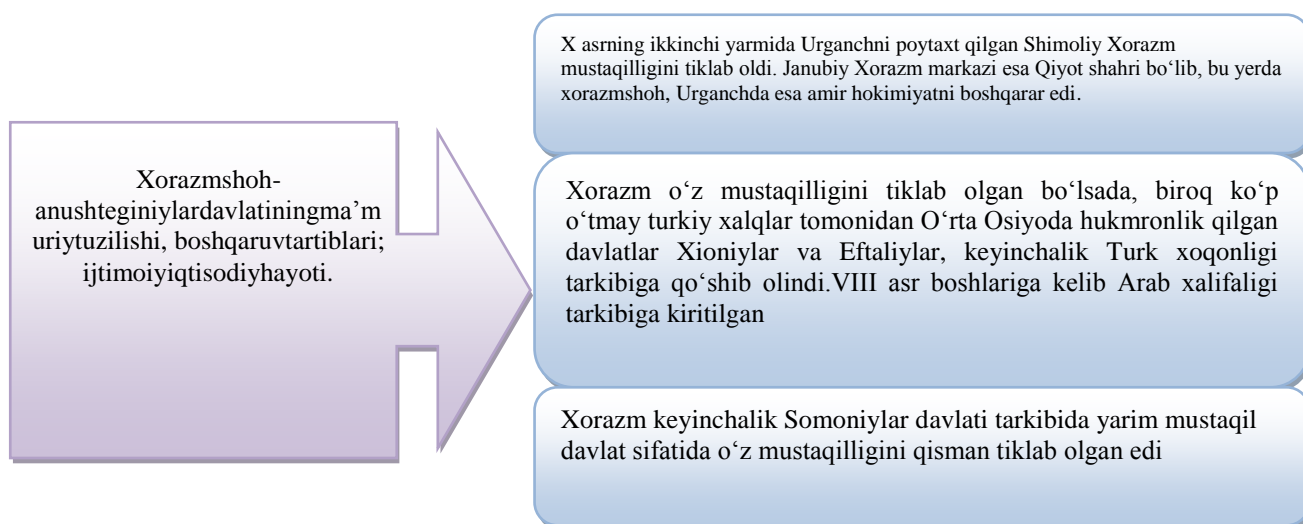
4-slayd

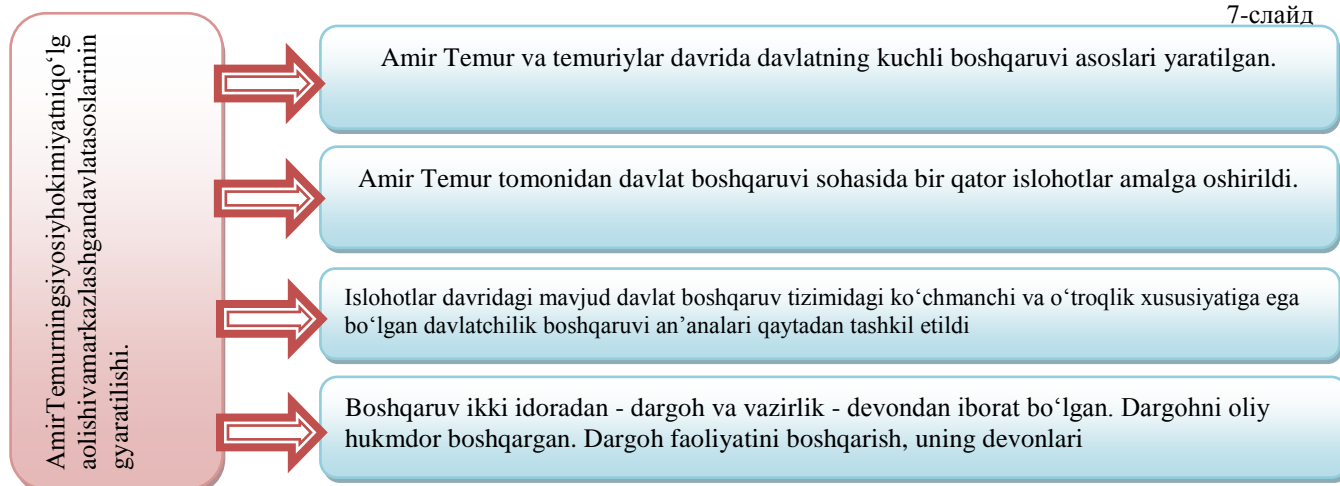
5-slayd

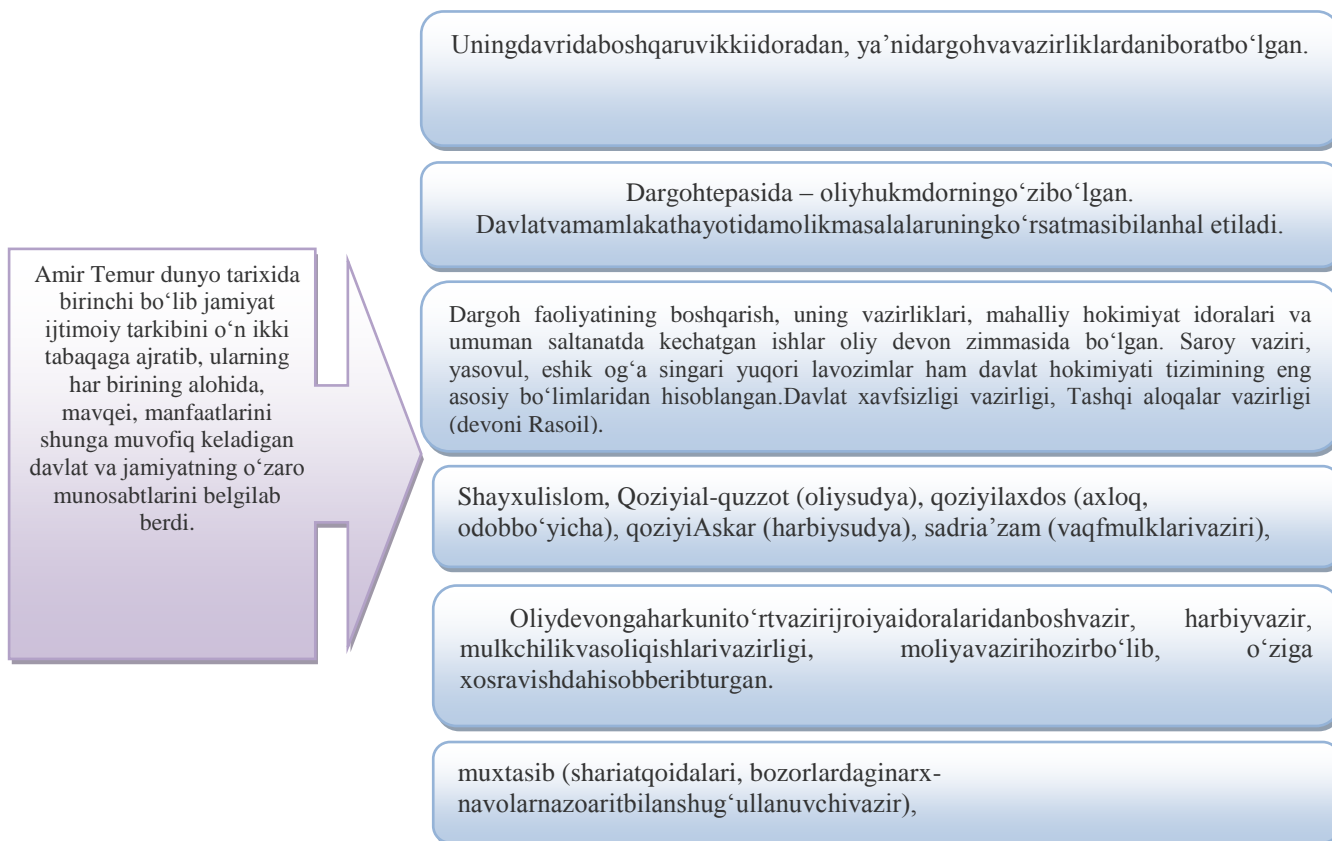

6-slayd

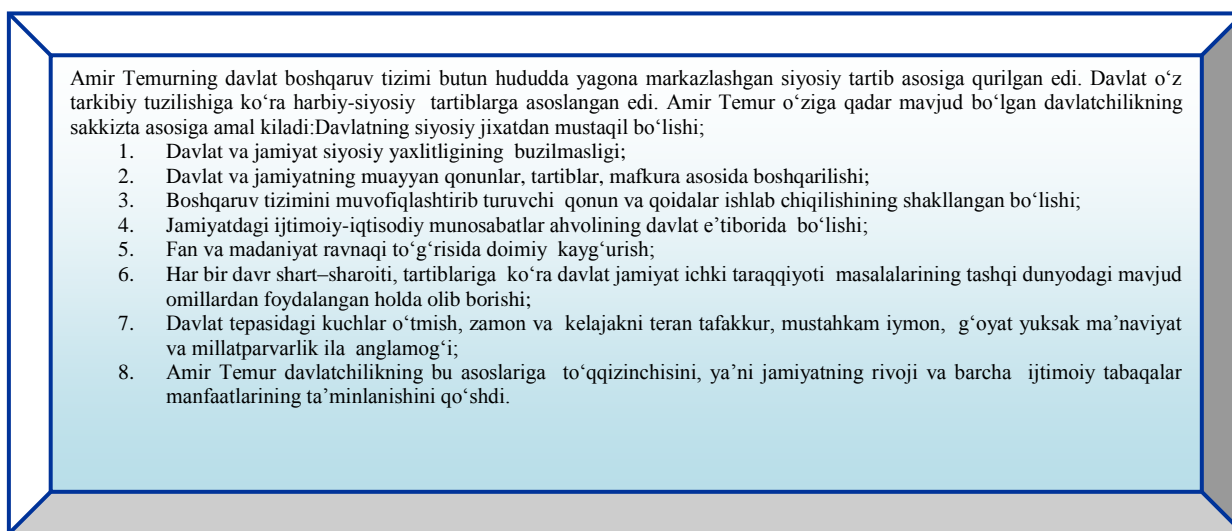
7-slayd

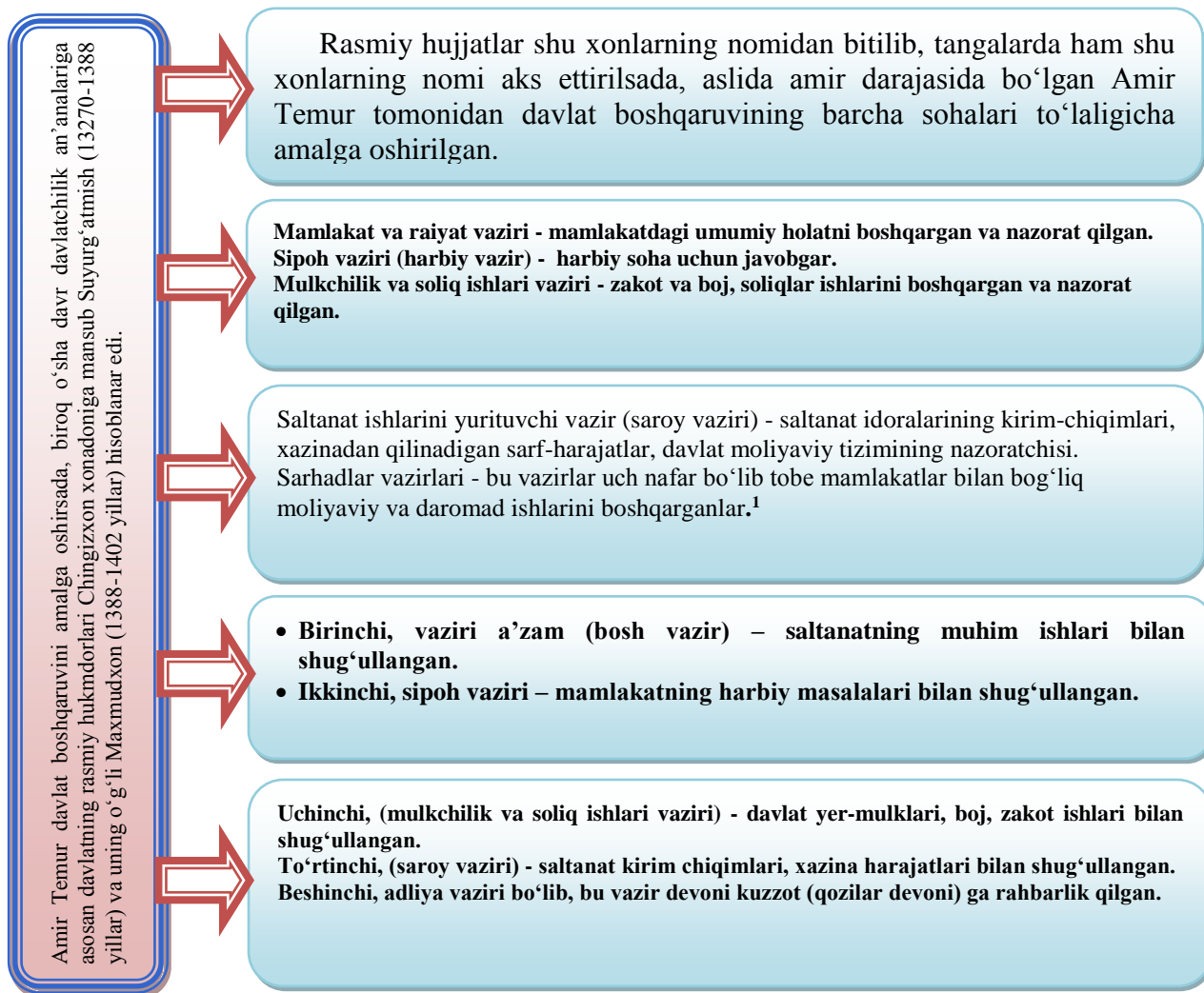

Ilova-3

Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji

Ilova-3

Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnahr va Xurosonda davlatchilik rivoji

1-слайд

Amir Temurning davlat boshqaruv tizimi butun hududda yagona markazlashgan siyosiy tartib asosiga qurilgan edi. Davlat o'z tarkibiy tuzilishiga ko'ra harbiy-siyosiy tartiblarga asoslangan edi. Amir Temur o'ziga qadar mavjud bo'lgan davlatchilikning sakkizta asosiga amal kiladi: Davlatning siyosiy jixatdan mustaqil bo'lishi;

9. Davlat va jamiyat siyosiy yaxlitligining buzilmasligi;
10. Davlat va jamiyatning muayyan qonunlar, tartiblar, mafkura asosida boshqarilishi;
11. Boshqaruv tizimini muvofiqlashtirib turuvchi qonun va qoidalar ishlab chiqilishining shakllangan bo'lishi;
12. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar ahvolining davlat e'tiborida bo'lishi;
13. Fan va madaniyat ravnaqi to'g'risida doimiy kayg'urish;
14. Har bir davr shart-sharoiti, tartiblariga ko'ra davlat jamiyat ichki taraqqiyoti masalalarining tashqi dunyodagi mavjud omillardan foydalangan holda olib borishi;
15. Davlat tepasidagi kuchlar o'tmish, zamon va kelajakni teran tafakkur, mustahkam imyon, g'oyat yuksak ma'naviyat va millatparvarlik ila anglamog'i;
16. Amir Temur davlatchilikning bu asoslariga to'qqizinchisini, ya'ni jamiyatning rivoji va barcha ijtimoiy tabaqalar manfaatlarining ta'minlanishini qo'shdi.

2-

Amir Temur davlat boshqaruvini amalga oshirsada, biroq o'sha davr davlatchilik an'alariga asosan davlatning rasmiy hukmdorlari Chingizxon xonadoniga mansub Suyurg'atmish (13270-1388 yillar) va uning o'g'li Maxmudxon (1388-1402 yillar) hisoblanar edi.

Rasmiy hujjatlar shu xonlarning nomidan bitilib, tangalarda ham shu xonlarning nomi aks ettirilsada, aslida amir darajasida bo'lgan Amir Temur tomonidan davlat boshqaruvining barcha sohalari to'raligicha amalga oshirilgan.

Mamlakat va raiyat vaziri - mamlakatdagi umumiy holatni boshqargan va nazorat qilgan.
Sipoh vaziri (harbiy vazir) - harbiy soha uchun javobgar.
Mulkchilik va soliq ishlari vaziri - zakot va boj, soliqlar ishlarini boshqargan va nazorat qilgan.

Saltanat ishlarini yurituvchi vazir (saroy vaziri) - saltanat idoralarining kirim-chiqimlari, xazinadan qilinadigan sarf-harajatlar, davlat moliyaviy tizimining nazoratchisi.
Sarhadlar vazirlari - bu vazirlar uch nafar bo'lib tobe mamlakatlar bilan bog'liq moliyaviy va daromad ishlarini boshqarganlar.

- **Birinchi, vaziri a'zam (bosh vazir) - saltanatning muhim ishlari bilan shug'ullangan.**
- **Ikkinchi, sipoh vaziri - mamlakatning harbiy masalalari bilan shug'ullangan.**

Uchinchi, (mulkchilik va soliq ishlari vaziri) - davlat yer-mulkleri, boj, zakot ishlari bilan shug'ullangan.
To'rtinchi, (saroyvaziri) - saltanat kirim chiqimlari, xazina harajatlari bilan shug'ullangan.
Beshinchi, adliya vaziri bo'lib, bu vazir devoni kuzot (qozilar devoni) ga rahbarlik qilgan.

4-слайд

Ayni vaqtda Amir Temur tomonidan turkiy davlatchilik boshqaruvining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lgan qurultoylarning faoliyati jonlantirildi. Qurultoyda mamlakatning taqdiri bilan bog'liq masalalar muhokama

Qurultoy-Millat majlisi vazifasini bajargan

Ma'muriy jihatdan mamlakat uluslar, viloyatlar va tumanlarga bo'lib boshqarilgan. Mamlakat to'rt ulusga bo'lingan va har bir ulus va viloyatlarga bo'lingan

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Toxiriylar mustqillik yo‘lida qanday siyosat yuritdilar?
2. Toxiriylarda jamiyat qanday tabaqalarga bo‘lingan edi?
3. Somoniylarning xokimiyat tepasiga kelish jarayonini ochib bering
4. Somoniylarda davlat boshqaruvi devonlari va ularning vazifalari?
5. Somoniylar davrida sug‘orish tarmoqlariga qanday e’tibor berilgan?
6. Somoniylardavlatboshqaruvtizimivauningo‘zigaxosliginimada?
- 7 Somoniylar davlatida xuquqiy munosabatlar qanday tartibda amalga oshirilgan?
- 8 Qoraxoniylar davlati siyosiy tizimi nimalarga asoslangan edi?
- 9 Qoraxoniylar davlati davlat boshqaruvi qanday tartibda tashkil etilgan?
- 10 Qoraxoniylar davlatida harbiy boshqaruv tartibi va harbiylarning mavqei qanday bo‘lgan?
- 11 Anushtakin Xorazmshohlar sulolasining davlat tepasiga kelish jarayonini ochib bering.
- 12 Xorazmshohlar davlatida boshqaruv tizimi qay tartibda tashkil etilgan?
- 13 Xoramshohlar davlatida davlat boshqaruvi ishlarida ishtirok etuvchi mansab egalarining pog‘onasini tavsiflab bering.
- 14 Xorazmshohlar davlatida harbiy ishlar qanday tartib asosida tashkil etilgan va boshqaruvning amalga oshirilishi?
- 15 Xorazmshohlardavlatidaqo‘shintuzilishi?

1710 yilda Qo‘qon atrofida yashab turgan o‘zbek qabilalaridan biri –Minglar o‘zetakchisi Shohruhbiyni hokimiyat tepasiga ko‘tardilar. Shutariqa Qo‘qonxonligi tashkil topdi

- Xonlikdagi boshqaruv tizimi Buxorova Xivaniki gao‘xshardi. 1) Xon huquqi xech nimabilancheklanmagan –xokimimutlaqedi.
2. Xondan keyingishaxsvazirhisoblanib, muhim davlat masalalarini xon bilan birgalikda haletardi. 3. Madaniy boshqaruv tizimi:
4. Otaliq. 5. Devonbegi. 6. Mingboshi. 7. Shayxulislom. 8. Qozikalon. 9, Parvonachi. 10. Shig‘olu. 11. Sarkor. 12. Inoq. 13. Dasturxonchi. 14. Amin. 15. Yassovulboshikabi amaldorlar xizmat qilgan. 16 Saroyqoshida maxsus kengash tuzilgan bo‘lib, ...
17. Xon qo‘shini harbiy ishlarini mingboshiboshqarardi. 18. Qo‘qonxonligi 15 beklilik harbiy okrugabo‘lingan bo‘lib, ...
- Xokimlar— o‘zhududidagi harbiy kuchlar qumondoni hamdafa qarolik boshqaruvining boshlig‘iedi. Qo‘qonxonligidavlatitizimigako‘ramutlaq monarxiya edi. Davlat boshlig‘i xon bo‘lib u rasman cheklanmagan huquqqa ega bo‘lgan.
- Xon . . . . . davlatni hukmron qabila ruhoniylar boshqa qabilalarning hukmron tabaqalarida davlat boshqaruviamaldorlari va harbiylarg atavanib boshqargan

Topshiriq

Savol	Javob
Zamonbobo	Buxoro viloyati Qorako‘l tumanidagi Zamonbobo ko‘li bo‘ylarida miloddan avvalgi II ming yillikda yashagan chorvador va dehqonlarning qadimiy madaniyati.
Matriarxat	Eng qadimgi tuzum rivojidagi bir bosqich bo‘lib, qarindoshlik munosabatlari ona tomonga qarab belgilangan, urug‘ga va oilaga ayol kishi sardorlik qilgan.
Patriarxal oila	Ota tomonidan yaqin qarindoshlarning bir necha avlodlaridan tashkil topgan oiladir.
Patriarxat	eng qadimgi jamoa tuzumining bir davri bo‘lib, unda erkak kishi jamiyat hayotida yetakchi mavqega ega bo‘lgan, qarindoshlik munosabatlari ham ota tomonga qarab belgilangan.

2-mavzu So‘nggi o‘rta asrlarda o‘zbek xonliklari: ma‘muriy tuzilishi va davlat boshqaruvi masalalari(2 soat)

Vaqt – 2soat	Tinglovchilar soni: _____nafar.
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo‘yicha amaliy mashg‘uloti.
Seminar mashg‘ulotining rejasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Buxoro xonligi: markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari. 2. Xiva xonligi: hududi, ma‘muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari. 3. Qo‘qon xonligi: hududi, davlat tizimi, ma‘muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari.
<i>O‘quv mashg‘ulotining maqsadi:</i> Tinglovchilarda So‘nggi o‘rta asrlarda o‘zbek xonliklari: ma‘muriy tuzilishi va davlat boshqaruvi masalalarimavzusiga oid bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo‘yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; -bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, tahlilni tizimlashtirish ko‘nikmalarini hosil qilish; -o‘z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.	<i>O‘quv faoliyatining natijalari:</i> Tinglovchi: Buxoro xonligi: markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari tushunchasi va uning asosiy belgilari haqida ma‘lumotlar bera oladi. . Buxoro xonligining viloyat (ulus)lari. Buxoro shahri va unga tegishli tumanlar boshqaruvini izohlab bera oladi. Mang‘itlar sulolasi humkronligi davrida davlat boshqaruvi va ma‘muriy tizimi to‘g‘risida o‘z tushunchalariga ega bo‘ladi. Xiva xonligi: hududi, ma‘muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari to‘g‘risida ma‘lumotlar bera oladi. Qo‘qon xonligi: hududi, davlat tizimi, ma‘muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblarini izohlab bera oladi.
O‘qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so‘rov, bayon qilish.
O‘qitish vositalari	Ma‘ruza matni, darslik va o‘quv qo‘llanmalar,marker,skoch, qog‘oz.
O‘qitish shakli	Ommaviy,guruhiy.
O‘qitish shart-sharoiti	Gruhlarda ishlashga mo‘ljallangan o‘quv xonasi

Amaliy mashg'ulotning texnologik kartasi.

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Tinglovchi
1-bosqich mashg'ulotga kirish (10 daqiqa)	<p>1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o'tkazish rejasini aytadi</p> <p>1.2. Tinglovchilarni faollashtirish maqsadida mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – so'rov o'tkazadi</p>	<p>1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar.</p> <p>1.2. Savollarga javob beradilar.</p>
2-bosqich. Asosiy (60 dakika.)	<p>2.1. Tinglovchilarni guruhga ajratadi. O'quv topshiriqlarini tarqatadi. Har bir Tinglovchi guruh baxosiga mos ravishda baho olishini tushuntiradi, guruhlarda ishlash qoidalari bilan tanishtiradi. Guruhlarda ishlash natijasi A4 bichimidagi qog'ozlarda ko'rsatilish kerakligini ma'lum qiladi. Mavzu muhokamasi guruhlarda ishlar taqdimotidan so'ng davom etishini e'lon qiladi.</p> <p>2.2. Vazifa butun guruh tomonidan bajarilishini e'lon qiladi. Vazifani bajarishda darslik, ma'ruza matnlari, konspekt daftarlari va boshqa qo'llanmalardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Kutilayotgan o'quv natijalarini eslatadi.</p> <p>2.3. Taqdimot va guruhlarda ishlash natijalarini o'zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, vazifani bajarishi jarayonidagi asosiy xulosalarga e'tiborni qaratadi.</p>	<p>2.1. O'quv topshiriqlarini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi, vazifalarni bajaradilar.</p> <p>2.2. Taqdimot qiladi, to'ldiradi, boshqa guruhlarga savollar beradi va o'zaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladilar.</p> <p>2.3. Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi.</p>
3-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa.)	3.1. Mashg'ulotga yakun yasaydi, xulosalarni umumlashtiradi, guruhlarda faol ishtirok etgan Tinglovchilarni baholaydi.	3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.

1. Buxoro xonligi: markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari.

1-slayd

Dashti Qipchoqda XV asr oxiri - XVI asr boshlarida yuz bergan siyosiy voqealar. Shayboniylar davlatining tashkil topishi. Shayboniylar va temuriylar o'rtasidagi siyosiy munosabatlar va harbiy to'qnashuvlar. Shayboniylarning Movarounnahrni qo'lga kiritishi va siyosiy hukmronlikning o'rnatishi. Shayboniylar sulolasining davlat tepasiga kelishi. Shayboniylar davlati boshqaruv tizimi va xususiyatlari. Markaziy va mahalliy boshqaruv hokimiyati. Shayboniylar davlatida ijtimoiy munosabatlar. Ijtimoiy tabaqalar vakillarining jamiyat hayotida tutgan o'rni. Davlat boshqaruv ishlarida harbiylarning mavqei. Shayboniylar davlatida harbiy ahvol. Abdullaxon tomonidan amalga oshirilgan islohotlar va qurol-yarog'larning takomillashtirilishi. Shayboniylar davlatida iqtisodiy tizim, ichki va tashqi savdo. Qishloq xo'jaligi. Xunarmandchilik. Abdullaxondan so'ng shayboniylarning inqirozga yuz tutishi. Ashtarxoniylar (Joniylar) sulolasi hukmronligining o'rnatilishi. Ashtarxoniylar sulolasi hukmronligi yillarida Buxoro xonligida markaziy boshqaruv. Mahalliy hokimiyat egalarning mustaqillikka intilishi va markaziy hokimiyatning zaiflashuvi. Ashtarxoniylar davrida Buxoro xonligida ijtimoiy tuzum, xuquqiy munosabatlar, harbiy ahvol. Markaziy hokimiyatning zaiflashuvi va Ashtarxoniylarning inqirozga yuz tutishi.

Buxoro amirligi boshqaruv tizimi

2-slayd

Buxoro amirligi boshqaruv tizimi

2. Xiva xonligi: hududi, ma'muriy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv tartiblari.

1-slayd

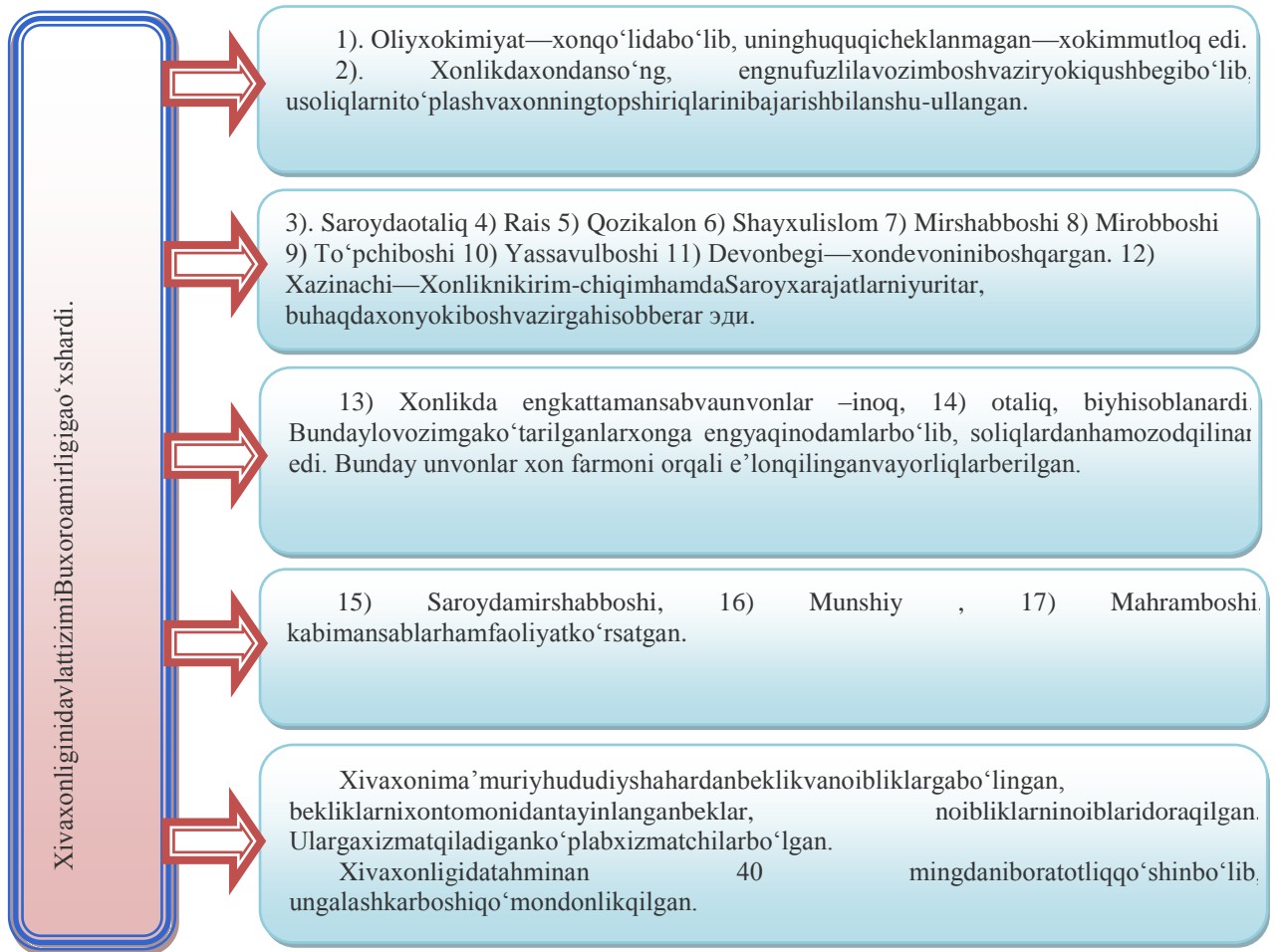
1511 yildamustaqilXivaxonligitashkiltopdi. Elbarsxonuningbirinchixonibo'ldi. XivadaShayboniylarsulolasixumronligi 1770 yilgachadavom etdi. XivaxonligipoytaxtiUrganch edi Arabxon (1602-1621) davridapoytaxtXivagako'chirildi.

Shunialohida eslatmoqjoizki, Xivaxonligidamanarxiyatizimihukmsurganbo'lib xonlik sulolalaridavridao'zarourushlartinimsizdavom etib, mamlakatqashshoqlashibbordi.

MamlakatdaXVIIIasrning 40 yillarida eronshohiNodirshoh uningo'gliNasrulloXivaxonliginibosiboldi. Ammomamlakatdaulargaqarshig'alayonlarbo'libturdi Shundayvaziyatdaxonlikdagio'zbekhaqilalaridanQo'ng'ironurug'iningboshlig'iMuhammadAmininoq 1770 yildahokimyatniqo'lgaoldivaXivaxonligidayangisulola –Qo'ng'irotlarsulolasigaasossoldivabusulola 1920 yilgachahukmsurdi.

XivaxonliginidavlattizimiBuxoroamirligigao'xshardi.

Topshiriq

Savol	Javob
So'nggi paleolit	bu davr miloddan avvalgi 40-12 ming yilliklarni o'z ichiga oladi.
urug'chilik	o'zaro qon-qarindosh bo'lgan kishilardan iborat dastlabki odamlar uyushmasi.
sivilizatsiya	(lotincha «sivilis»-fuqaroviy, ijtimoiy, ya'ni harbiylar va dindorlar hukmronligisiz) — jamiyatning o'z taraqqiyoti jarayonida yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarining hamda ularni yanada ko'paytirib takomillashtirib borish usullarining majmui.
Eng qadimgi urug'chilik tizimi	Insoniyat tarixining barcha mehnat qurollari umumiy bo'lgan, hamma odamlar hamkorlikda mehnat qilgan bir davridir.

3-mavzu. Turkistonda Rossiya imperiyasi mustamlaka boshqaruv tuzumining qaror topishi masalalari. (2 soat)

Vaqt – 2soat	Tinglovchilar soni: _____ nafar.
O'quv mashg'ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo'yicha amaliy mashg'uloti.
Seminar mashg'ulotining rejasi	1. Turkiston o'lkasida harbiy-ma'muriy hokimiyat tizimining yuzaga kelishi. 2. Turkiston general-gubernatorligida xokimiyat tuzumini va uning funksiyalari. 3. Rossiya imperiyasining Turkistondagi milliy siyosatining o'ziga xos xususiyati.
<i>O'quv mashg'ulotining maqsadi:</i> Turkistonda Rossiya imperiyasi mustamlaka boshqaruv tuzumining qaror topishi masalalarimavzusiga oid bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo'yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; - bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, tahlilni tizimlashtirish ko'nikmalarini hosil qilish; - o'z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; - kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.	<i>O'quv faoliyatining natijalari:</i> Tinglovchi: Turkiston o'lkasida harbiy-mamuriy hokimiyat tizimining yuzaga kelishi haqida ma'lumotlar bera oladi. Turkiston general-gubernatorligida xokimiyat tuzumini va uning funksiyalarini izohlab bera oladi. Rossiya imperiyasining Turkistondagi milliy siyosatining o'ziga xos xususiyati to'g'risida o'z tushunchalariga ega bo'ladi. Rossiya imperiyasining ko'chiruvchilik siyosati to'g'risida ma'lumotlar bera oladi. Hokimiyat, politsiya va sud organlari, faoliyat doirasining kengayishi. Rossiya imperiyasining Turkistondagi milliy siyosatining o'ziga xos xususiyatini izohlab bera oladi.
O'qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so'rov, bayon qilish.
O'qitish vositalari	Ma'ruza matni, darslik va o'quv qo'llanmalar, marker, skoch, qog'oz.
O'qitish shakli	Ommaviy, guruhiy.
O'qitish shart-sharoiti	Guruhlarda ishlashga mo'ljallangan o'quv xonasi

Amaliy mashg'ulotining texnologik kartasi.

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Tinglovchi
1-bosqich mashg'ulotga kirish (10 daqiqa)	1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o'tkazish rejasini aytadi 1.2. Tinglovchilarni faollashtirish maqsadida mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – so'rov o'tkazadi	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar. 1.2. Savollarga javob beradilar.

<p>2-bosqich. Asosiy (60 dakika.)</p>	<p>2.1. Tinglovchilarni guruhga ajratadi. O'quv topshiriqlarini tarqatadi. Har bir Tinglovchi guruh baxosiga mos ravishda baho olishini tushuntiradi, guruhlarda ishlash qoidalari bilan tanishtiradi. Guruhlarda ishlash natijasi A4 bichimidagi qog'ozlarda ko'rsatilish kerakligini ma'lum qiladi. Mavzu muhokamasi guruhlarda ishlar taqdimotidan so'ng davom etishini e'lon qiladi.</p> <p>2.2. Vazifa butun guruh tomonidan bajarilishini e'lon qiladi. Vazifani bajarishda darslik, ma'ruza matnlari, konspekt daftarlari va boshqa qo'llanmalardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Kutilayotgan o'quv natijalarini eslatadi.</p> <p>2.3. Taqdimot va guruhlarda ishlash natijalarini o'zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, vazifani bajarishi jarayonidagi asosiy xulosalarga e'tiborni qaratadi.</p>	<p>2.1. O'quv topshiriqlarini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi, vazifalarni bajaradilar.</p> <p>2.2. Taqdimot qiladi, to'ldiradi, boshqa guruhlariga savollar beradi va o'zaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladilar.</p> <p>2.3. Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi.</p>
<p>3-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa.)</p>	<p>3.1. Mashg'ulotga yakun yasaydi, xulosalarni umumlashtiradi, guruhlarda faol ishtirok etgan Tinglovchilarni baholaydi.</p>	<p>3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.</p>

Ilova -1.

Guruhlarda ishlash qoidasi

Sherigingizni diqqat bilan tinglang.

Guruh ishlarida o'zaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriklarga javobgarlik bilan yondashing.

Agar yordam kerak bo'lsa, albatta murojaat qiling.

Agar sizdan yordam so'rasha, albatta yordam bering.

Guruhlar faoliyatining natijalarini baholashda hamma ishtirok etishi shart.

Aniq tushunmog'imiz lozim:

Boshqalarga o'rgatish orqali o'zimiz o'rganamiz!

Biz bitta kemadamiz: yoki birgalikda suzib chiqamiz, yoki birgalikda cho'kib ketamiz.

Ilova -2.

1 – guruh.

1. Turkiston o'lkasida harbiy-mamuriy hokimiyat tizimining yuzaga kelishi (klaster).

2 – guruh.

2. Turkiston general-gubernatorligida xokimiyat tuzumini va uning funksiyalari. (klaster).

3 – guruh.

3. Rossiya imperiyasining Turkistondagi milliy siyosatining o'ziga xos xususiyati. (klaster).

4 – guruh.

Hokimiyat, politsiya va sud organlari, faoliyat doirasining kengayishi. (klaster).

Ilova -3.

Taqdimotni baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

<i>Guruhlar</i>	<i>Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>			
	<i>Mavzuning yechimi</i>	<i>Tushuntirish(aniqlik , mantiqiylik)</i>	<i>Guruh faolligi</i>	<i>Jami</i>
	0,8	0,8	0,4	2
1				
2				
3				
4				

Topshiriq

Savol	Javob
Baqtriya	Afg'onistonning shimoli-sharqiy qismi, Janubiy Tojikiston va Surxondaryo viloyati.
varzana	“vis” lar birikuvidan vujudga kelgan yirik qo'shni jamoa
Dovon	Farg'ona vodiysining qadimgi nomlaridan biri
Zulqarnayn	Aleksandr Makedonskiyning laqabi. O'rta osiyoda u shu laqab bilan atalgan. Bu laqab – “ikkishoxli , “ikkitomonni tutuvchi” degan ma'nolarni anglatgan.

4- mavzu.O‘zbekiston mustabid sovet davlati tarkibida. (2 soat)

Amaliy mashg‘ulotining o‘qitish texnologiyasi.

Vaqt – 2soat	Tinglovchilar soni: ___nafar.
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo‘yicha seminar mashg‘uloti.
Seminar mashg‘ulotining rejasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. 1917 yil siyosiy jarayonlarida Turkiston. Turkiston Muhtoriyati milliy demokratik davlatchilikning dastlabki tajribasi. 2. Bolsheviklar tuzumiga qarshi kurash. XXSR va BXR larning tashkil topishi. 3. O‘rta osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o‘tkazilishi maqsad va mohiyati. O‘zbekiston SSRning tashkil topishi. 4. O‘zbekistonda sinfiy mafkuraga asoslangan kommunistik partiyaning mutloq hukmronligining o‘rnatilishi.
<i>O‘quv mashg‘ulotining maqsadi:</i> Tinglovchilarda O‘zbekiston mustabid sovet davlati tarkibi haqida bilimlarni aniqlash va kengaytirish.	
<p><i>Pedagogik vazifalar:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Mavzu bo‘yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; -bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, tahlilni tizimlashtirish ko‘nikmalarini hosil qilish; -o‘z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish. 	<p>O‘quv faoliyatining natijalari:</p> <p>Tinglovchi:</p> <p>“davlatchilik nazariyasi” haqidagi o‘z fikrlarini bayon eta oladi;</p> <p>1917 yil siyosiy jarayonlarida Turkiston. Turkiston Muhtoriyati milliy demokratik davlatchilikning dastlabki tajribasi haqidagi ma’lumotlar bera oladi;</p> <p>Sovetlar andozasi asosida TASSR tashkil topishi. Bolsheviklar tuzumiga qarshi kurash haqida o‘z tushunchalariga ega bo‘ladi;</p> <p>XXSR va BXR larning tashkil topishi. O‘rta osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o‘tkazilishi maqsad va mohiyati haqida ma’lumotlar bera oladi;</p> <p>O‘zbekiston SSRning tashkil topishi. O‘zbekiston SSRning ijtimoiy-siyosiy rivojlanishi SSSR da boshqaruvning ma’muriy-buyruqbozlik tizimi to‘g‘risidagi qarashlari haqida ma’lumotlar bera oladi;</p> <p>Jadid mutafakkirlarining davlat va jamiyat boshqaruvi to‘g‘risidagi qarashlari haqida fikrlarini izohlay oladi;</p>

	O‘zbekistonda sinfiy mafkuraga asoslangan kommunistik partiyaning mutloq xukmronligining o‘rnatilishi haqidagi bilimlarini tasniflab bera oladi;
O‘qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so‘rov, bayon qilish. Insert, toifalash jadvali
O‘qitish vositalari	Ma‘ruza matni, darslik va o‘quv qo‘llanmalar, marker, skoch, qog‘oz.
O‘qitish shakli	Ommaviy, guruhiy.
O‘qitish shart-sharoiti	Guruhlarda ishlashga mo‘ljallangan o‘quv xonasi

Amaliy mashg‘ulotining texnologik kartasi.

Ishlar bosqichi va mazmuni	F a o l i y a t m a z m u n i	
	Ta‘lim beruvchi	ta‘lim oluvchilar
1 - bosqich Tayyorgarlik	O‘quv mashg‘ulot maqsadini aniqlaydi, uning natijalari, ta‘lim oluvchilar faoliyatini baholash mezonlarini shakllantiradi, kerakli o‘quv materiallarini tayyorlaydi	
2 - bosqich Kirish (10 daqiqa)	O‘quv mashg‘ulotining maqsadi, vazifalari uning natijalari, ta‘lim oluvchilar faoliyatini baholash mezonlari bilan tanishtiradi.	Yozib oladilar.
3 - bosqich Asosiy (60 daqiqa)	Mavzu bo‘yicha mavjud axborotlarni faollashtiradi: aqliy hujum usuli yordamida quyidagi savolga javob berishlarini taklif etadi: «Siz “davlatchilik nazariyasi” haqida nimalarini bilasiz?», «Siz O‘zbekiston zaminida adolatli jamiyat to‘g‘risidagi dastlabki qarashlar haqida nimalarini bilasiz?» Yozuv taxtasida alohida so‘z yoki so‘z bog‘lovchilari ko‘rinishida yozishni tashkillashtiradi. Olingan axborotlarni toifalar bo‘yicha tizimlashtirishni taklif etadi. Buning uchun: 1) toifali jadval tuzilmasini jamoaviy muhokamasini tashkillashtiradi; 2) yozuv taxtasida jadval chizishni va unga (jamoaviy) olingan axborotlarni kiritishni taklif etadi Hosil qilingan bilimlarni umumlashtiradi: quyidagi savolga javob berishlarini taklif qiladi: «Siz qanday yangiliklarni bilishni xohlar edingiz?», «Sizga davlatchilik nazariyasi to‘g‘risidagi bilimlar nima uchun kerak?» Matnni tarqatadi, uni o‘qib chiqishni va insert	Savollarga javob beradilar Jadvalning tuzilmaviy tarkibiy qismlarini yechishda ishtirok etadilar. Unga axborotlar «Kiritadilar». Savollarga javob beradilar Juftlikda ishlaydilar; o‘rganilgan material bo‘yicha fikr almashadilar Muhokama vaqtida tanlab olingan axborotlarga asoslanib, guruhli jadvallar tuzadilar Guruh sardorlari natijalar taqdimotini o‘tkazadilar. Bunda ular e‘tiborni asosiy axborotga qaratadilar, o‘qish davomida paydo bo‘lgan savollarni aytadilar.

	<p>usulidan foydalanib matn chetida belgilar qo'yishni taklif etadi.</p> <p>Ishning borishini kuzatadi. Ishning o'zaro tekshiruvini o'tkazish va o'qish paytida paydo bo'lgan savollarga javob berishni taklif etadi</p> <p>Ixtiyoriy belgi bo'yicha guruhlariga bo'ladi va guruhli Insert jadvalarini tuzishni va ularga olingan axborotlarni kiritishni taklif etadi.</p> <p>Natijalar taqdimoti boshlanishini e'lon qiladi</p>	
<p>4 - bosqich. Yakuniy(10 daqiqa)</p>	<p>Olingan axborotni umumlashtiradi va sharhlaydi.</p> <p>Paydo bo'lgan savollarga javob beradi, muhim qo'shimcha axborotni beradi.</p> <p>Maqsadga erishish muvaffaqiyatini tahlil qiladi va baholaydi.</p> <p>Keyingi ish istiqbollari aniqlaydi</p>	<p>Tinglaydilar.</p>

INSERT USULI (texnikasi)

Insert – samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilashning interfaol tizimi.

Insert – avvalgi bilimlarni faollashtirish va matnda belgilash uchun savollarning qo'yilish muolajasi. Shundan so'ng matnda uchraydigan, har turdagi axborotlarning belgilanishi.

Insert - matn bilan ishlash jarayonida ta'lim oluvchiga o'zining mustaqil bilim olishini faol kuzatish imkonini ta'minlovchi kuchli asbob.

Insert- bu, o'zlashtirishning majmualiy vazifalarini yechish va o'quv materialini mustahkamlash, kitob bilan ishlashning o'quv malakalarini rivojlantirish uchun foydalaniladigan o'qitish usulidir.

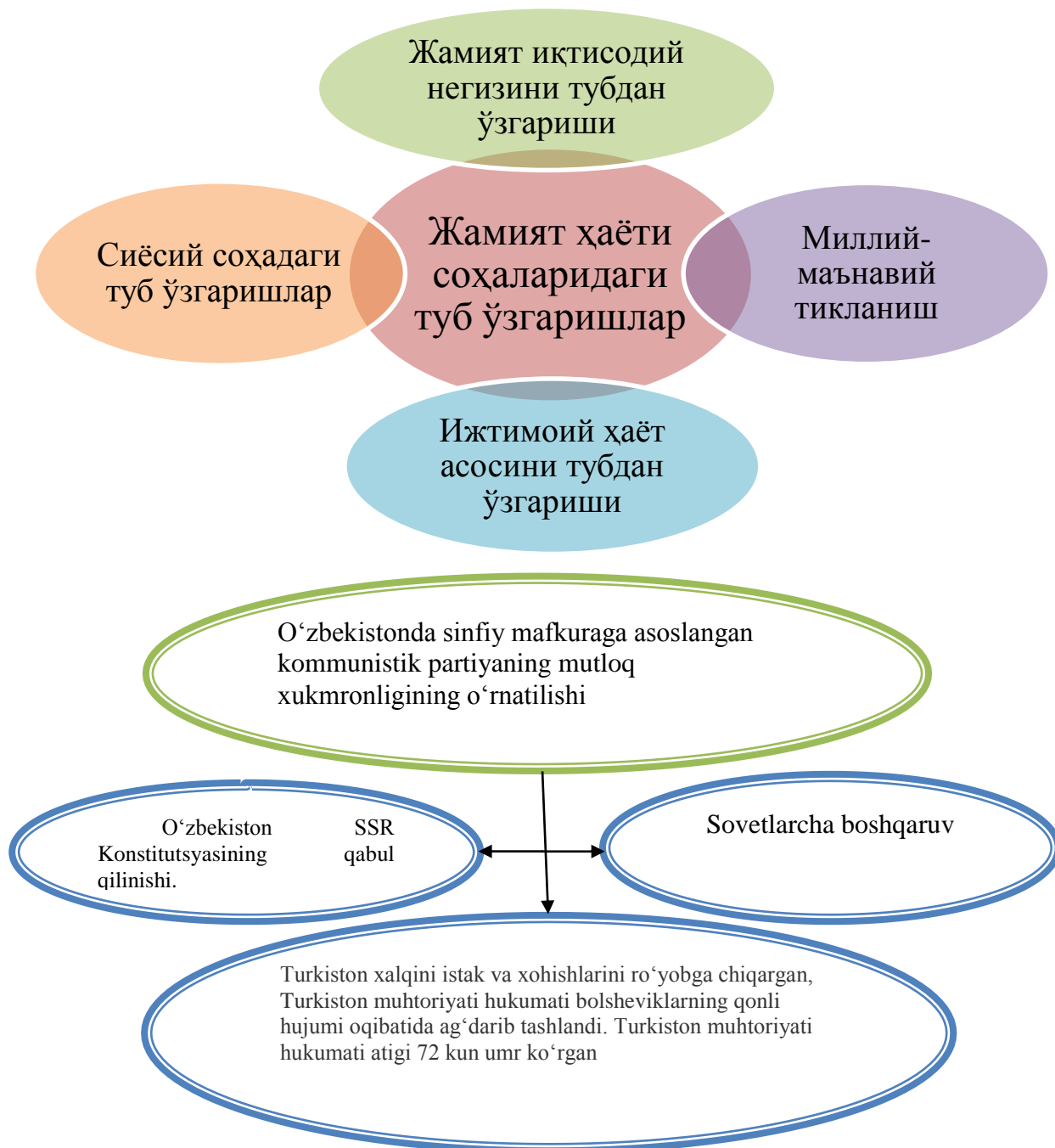
Matnda belgilash tizimi

- (√) - men bilaman deganni tasdiqlovchi belgi;
- (+) - yangi axborot belgisi;
- (-) - meni bilganlarimga, zid belgisi;
- (?) - meni o'ylantirib qo'ydi. Bu bo'yicha menga qo'shimcha axborot kerak belgisi.

1-variant

Tushunchalar	√	+	-	?
“davlatchilik nazariyasi” tushunchasi				
1917 yil siyosiy jarayonlarida Turkiston haqida				
Turkiston Muhtoriyati milliy demokratik davlatchilikning dastlabki tajribasi to‘g‘risidagi qarashlari haqida				
Sovetlar andozasi asosida TASSR tashkil topishi to‘g‘risidagi qarashlari haqida				
XXSR va BXR larning tashkil topishi. O‘rta osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o‘tkazilishi maqsad va mohiyati to‘g‘risidagi qarashlari haqida				
Jadid mutafakkirlarining davlat va jamiyat boshqaruvi to‘g‘risidagi qarashlari haqida				
O‘zbekistonda sinfiy mafkuraga asoslangan kommunistik partiyaning mutloq xukmronligining o‘rnatilishi haqida				

Nizom markaziy va mahalliy davlat organlarining mavjud tuzilmasi va funksiyalarini mustahkamlab qoʻydi:

1) ishchi soldat, dehqon deputatlari Sovetlari syezdi Turkiston Respublikasining oliy qonun chiqaruvchi organi,

2) markaziy ijroiya qoʻmita doimiy oliy qonun chiqaruvchi organ, 3) Xalq komissarlari sovet ijroiya organi. 4) sovetlar va ularning ijroiya qoʻmitalari – joylardagi hokimiyat deb eʼlon qilindi.

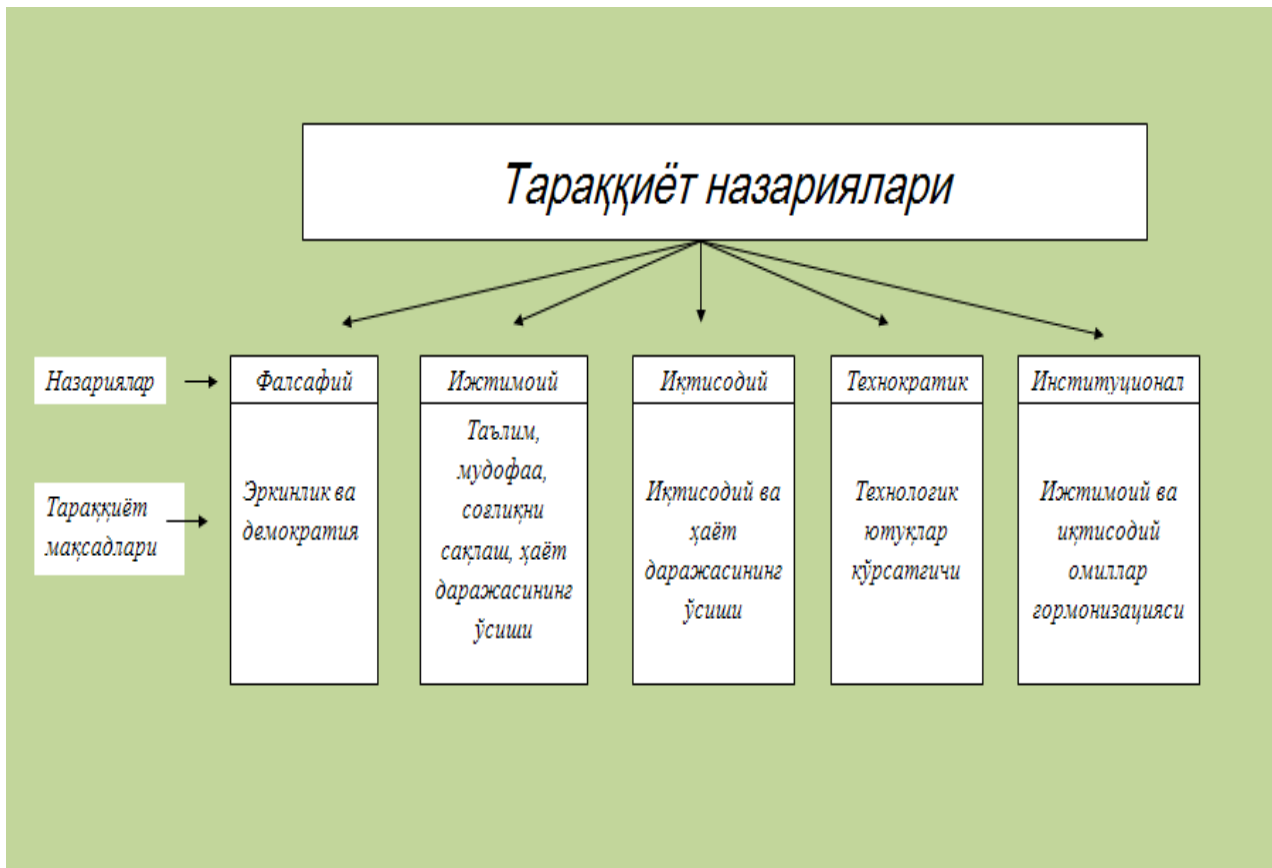
Turkiston muxtoriyatida mujassam boʻlgan oʻziga xos milliy davlatchilikni siqib chiqarish gʻoyasining lenincha strategiyasidan kelib chiqqan holda, «sovetlar asosidagi avtonomiya», «milliy oʻz taqdirini oʻzi belgilash»ning sovet varianti deb eʼlon qilindi

Amalda u tub joy aholiga amaldagi suverenitetni bermadi, oʻlkaning «sotsialistik markazga qaramligiga yoʻnaltirilgan edi.»

Buni «Rossiya sotsialistik sovet federasiyasining Turkiston Respublikasi Konstitutsiyasi» tasdiqlar edi.

Unga muvofiq mudofaa, tashqi aloqalar, pochta telegraf, dengiz ishlari, temir yoʻllar, bojxona, savdo-sanoat va moliya sohalari, federal hukumati qoʻlida boʻlishi alohida aytib oʻtilgan

Mahalliy aholining rasmiy eʼlon qilingan «avtonom huquqlari» faqat tashviqot maqsadini koʻzlar edi

Topshiriq

Savol	Javob
Qiziltepa	Hozirgi Qashqadaryo va Surxondaryo viloyati hududida joylashgan qadimgi shahar.
Abbosiylar	Arab xalifalari sulolasi bo‘lib (749-1258 yy.), bu sulolaga Muhammad Payg‘ambarning amakivachchasi Abu-ul Abbos as-Saffoh (749-754 yy.) asos solgan. Abbosiylar sulolasi besh asr, ya’ni 749 yildan 1258 yilgacha hukm surgan. Abbosiylardan 38 kishi xalifa bo‘lgan.
Amir al-mo‘minin	Mo‘minlarning hukmdori. Ilk islom davrida xalifalarning keng qo‘llanilgan unvoni. Bu unvonni dastlab xalifa Umar olgan. Keyingi barcha xalifalar ham shu unvon bilan yuritilgan
Ummaviylar	Arab xalifalari sulolasi (661-750 yy.). Asoschisi makkalik yirik savdogar va qurayshiylar zodagoni Abu So‘fyonning o‘g‘li Muoviyadir. Muoviya xalifa Ali hokimiyatini tan olishdan bosh tortib, Damashqda o‘zini xalifa deb e‘lon qilgan.

5 – mavzu. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. (2 soat)

Amaliy mashg‘ulotining o‘qitish texnologiyasi.

Vaqt – 2 soat	Tinglovchilar soni: 10-15 nafar.
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo‘yicha seminar mashg‘uloti.
Seminar mashg‘ulotining rejasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. 1991 yil 31 avgust “O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligi asoslari to‘g‘risidagi” Qonunning qabul qilinishi. 2. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. 3. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi. Konstitutsiyaning qabul qilinishi.

<p><i>O'quv mashg'ulotining maqsadi:</i> Tinglovchilarda O'zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi bo'yicha belgilangan vazifalar mavzusiga oid bilimlarni shakllantirish, ularning bilimlarini mustahkamlash va yangi ma'lumotlar bilan to'ldirish.</p>	
<p><i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo'yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; Bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, -tahlilni tizimlashtirish ko'nikmalarini hosil qilish; -o'z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.</p>	<p><i>O'quv faoliyatining natijalari:</i> Tinglovchi: Ijtimoiy sohalar. Ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga dasturiy yondashuv. Ijtimoiy dasturlar. Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi. Sog'liqni saqlash Milliy Dasturi. O'zbekistonda madaniyat tuzilmalari faoliyatining rivojlanishi. Teatr, san'at, muzey va kutubxonalar faoliyatining rivojlanishi va bu borada davlat siyosati. Milliy madaniyat markazlari faoliyatining rivojlantirilishi – millatlararo totuvlikka erishishning omili. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga bo'lgan e'tibor. O'zbekistonning jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga oid davlat siyosati. O'zbekistonda sportni ommaviylashtirishga qaratilgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari. "Universiada", "Barkamol avlod o'yinlari", "Umid nihollari" sport o'yinlarining tashkil qilinishi va ularning ijtimoiy ahamiyati. Bolalar sportini rivojlantirish – sog'lov avlodni kamol toptirishga qaratilgan davlat siyosatining ob'yekti sifatida. Kabilar haqida bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar</p>
O'qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so'rov, bayon qilish.
O'qitish vositalari	Ma'ruza matni, darslik va o'quv qo'llanmalar, marker, skoch, qog'oz.
O'qitish shakli	Ommaviy ,guruhiy.
O'qitish shart-sharoiti	Guruhlarda ishlashga mo'ljallangan o'quv xonasi

Amaliy mashgʻulotning texnologik kartasi.

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	Oʻqituvchi	Tinglovchi
1-bosqich mashgʻulotga kirish(5 daqqa)	1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni oʻtkazish rejasini aytadi 1.2. Mashgʻulot munozara tarzida oʻtishini maʼlum qiladi.	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar.
2-bosqich. Asosiy (65-min.)	2.1. Mavzu boʻyicha asosiy tushunchalarga taʼrif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – soʻrov oʻtkazadi (Ilova-1) . 2.2. Sharqda ijtimoiyadolat toʻgʻrisidagi gʻoyalarning shakllanishi toʻgʻrisida maʼlumotlar berishni taklif qiladi. 2.3. Davra suhbat sifatida davom ettirishni eʼlon qiladi. Guruhlarda ishlash texnikasi asosida olib borilishini aytadi. Tinglovchilarni guruhlariga ajratadi. Guruhlarda ishlash qoidalarini tushuntiradi (Ilova – 2). 2.4. Muhokama uchun savollarni tarqatadi (Ilova -3). Vazifani bajarishda qoʻshimcha materiallardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Natijalarni baholash varagʻini tarqatadi (Ilova -4). 2.5. Guruhlarda ish boshlanganligini eʼlon qiladi va maslahatlar beradi. 2.6. Taqdimot va guhlarda ishlash natijalarini, oʻzaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, xulosalarga eʼtiborni qaratadi.	2.1. Eshitadi. Oʻylaydi, javob beradi. 2.2. Javob beradilar. 2.3. Tinglaydilar. 2.4. Tinglaydilar, vazifalarni oladilar. 2.5. Guruh bilan birgalikda vazifalarni bajaradilar. 2.6. Taqdimot qiladi, toʻldiradi, boshqa guruhlariga savollar beradi, oʻzaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladi.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Ishga yakun yasaydi va Tinglovchilarga baholar qoʻyadi.	3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.

Ilova -2.

Guruhlarda ishlash qoidasi

Sheringizni diqqat bilan tinglang.

Guruh ishlarida oʻzaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriklarga javobgarlik bilan yondashing.

Agar yordam kerak boʻlsa, albatta murojaat kiling.

Agar sizdan yordam so‘rasha, albatta yordam bering.

Guruhlar faoliyatining natijalarini baholashda hamma ishtirok etishi shart.

Aniq tushunmog‘imiz lozim:

Boshqalarga o‘rgatish orqali o‘zimiz o‘rganamiz!

Biz bitta kemadamiz: yoki birgalikda suzib chiqamiz, yoki birgalikda cho‘kib ketamiz.

Ilova -3.

1 – guruh.

Ijtimoiy adolat tushinchasi (klastr).

2 – guruh.

Ijtimoiy ximoya tushinchasi (klastr).

3– guruh.

Sharqda ijtimoiyadolat to‘g‘risidagi g‘oyalarning shakllanishi (klastr)

4 – guruh.

Mustaqillik davrida adolat tushunchasining yangi mazmuni (klastr)

Ilova -4.

Taqdimotni baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari

<i>Guruhlar</i>	<i>Baholash ko‘rsatkichlari va mezonlari</i>			
	<i>Mavzuning yechimi</i>	<i>Tushuntirish(aniqlik , mantiqiylik)</i>	<i>Guruh faolligi</i>	<i>Jami</i>
	<i>0,8</i>	<i>0,8</i>	<i>0,4</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				
4				

**6– mavzu.Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jarayonida
Prezidentlik instituti o‘rni va roli (2 soat)**

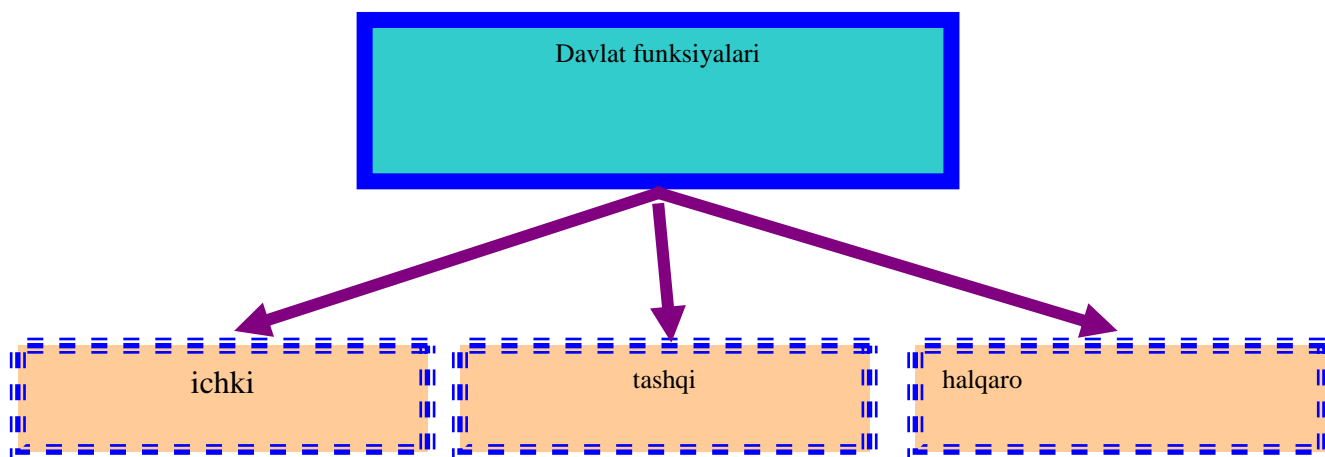
Amaliy mashg‘ulotining o‘qitish texnologiyasi.

Vaqt – 2soat	Tinglovchilar soni: ____ nafar.
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo‘yicha seminar mashg‘uloti.
Seminar mashg‘ulotining rejasi	1. O‘zbekistonda huquqiy demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mamlakatni modernizatsiyalashda amalga oshirilayotgan jarayonlar mohiyati. 2. Milliy davlat tizimining barpo qilinishi va boshqaruvda yangi, samarali usullarning qaror topishi. 3. Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jarayonida Prezidentlik instituti o‘rni va roli
<i>O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jarayonida Prezidentlik instituti o‘rni va rolito‘g‘risidagi bilimlarni shakllantirish va mustaxkamlash.</i>	
<i>Pedagogik vazifalar: - Mavzu bo‘yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; Bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, -tahlilni tizimlashtirish ko‘nikmalarini hosil qilish; -o‘z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.</i>	<i>O‘quv faoliyatining natijalari: Tinglovchi: O‘zbekistonda huquqiy demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mamlakatni modernizatsiyalashda amalga oshirilayotgan jarayonlar mohiyati to‘g‘risidagi ma‘lumotlar bera oladilar; Milliy davlat tizimining barpo qilinishi va boshqaruvda yangi, samarali usullarning qaror topishi xaqida fikrlar bera oladilar; Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish jarayonida Prezidentlik instituti o‘rni va rolini aytib bera oladilar; Mustaqillik yillarida Qoraqalpog‘iston Respublikasi davlatchiligi taraqqiyotini izohlab bera oladilar; O‘zbekistonning jahon hamjamiyatida erishgan yutuqlari to‘g‘risida ma‘lumotlar bera oladilar;</i>
O‘qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so‘rov, bayon qilish.
O‘qitish vositalari	Ma‘ruza matni, darslik va o‘quv qo‘llanmalar,marker,skoch, qog‘oz.
O‘qitish shakli	Ommaviy ,guruhiy.
O‘qitish shart-sharoiti	Guruhlarda ishlashga mo‘ljallangan o‘quv xonasi

Amaliy mashg'ulotning texnologik kartasi.

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Tinglovchi
1-bosqich mashg'ulotga kirish(5 daqqa)	<p>1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o'tkazish rejasini aytadi.</p> <p>1.2. Mashg'ulot munozara tarzida o'tishini ma'lum qiladi.</p>	<p>1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar.</p>
2-bosqich. Asosiy (65-min.)	<p>2.1. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – so'rov o'tkazadi (Ilova-1) .</p> <p>2.2. Mustaqillik yillarida Qoraqalpog'iston Respublikasi davlatchiligi taraqqiyoti xaqida fikrlar bildirishni taklif qiladi.</p> <p>2.3. Davra suhbatlari sifatida davom ettirishni e'lon qiladi. Guruhlarda ishlash texnikasi asosida olib borilishini aytadi. Tinglovchilarni guruhlariga ajratadi. Guruhlarda ishlash qoidalarini tushuntiradi (Ilova – 2).</p> <p>2.4. Muhokama uchun savollarni tarqatadi (Ilova -3). Vazifani bajarishda qo'shimcha materiallardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Natijalarni baholash varag'ini tarqatadi (Ilova -4).</p> <p>2.5. Guruhlarda ish boshlanganligini e'lon qiladi va maslahatlar beradi.</p> <p>2.6. Taqdimot va guhlarda ishlash natijalarini, o'zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, xulosalarga e'tiborni qaratadi.</p>	<p>2.1. Eshitadi. O'ylaydi, javob beradi.</p> <p>2.2. Javob beradilar.</p> <p>2.3. Tinglaydilar.</p> <p>2.4. Tinglaydilar, vazifalarni oladilar.</p> <p>2.5. Guruh bilan birgalikda vazifalarni bajaradilar.</p> <p>2.6. Taqdimot qiladi, to'ldiradi, boshqa guruhlariga savollar beradi, o'zaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladi.</p>
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	<p>3.1. Ishga yakun yasaydi va Tinglovchilarga baholar qo'yadi.</p>	<p>3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.</p>

Xalqaro munosabatlar xalqlar, davlatlar, iqtisodiy-siyosiy tashkilotlar o'rtasida xalqaro darajadagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy, huquqiy, harbiy va boshqa sohalardagi aloqalar majmuidir.

Jamiyat va davlatlar tarixi shuni ko'rsatadiki, biron bir mamlakat boshqa davlatlar bilan hamkorlik qilmasdan taraqqiyotga erishgan emas. Sharq va Farb mamlakatlarini bir-biriga boglagan Buyuk ipak yo'lining markazida joylashgan O'zbekiston bir necha asrlardan buyon dinlar millatlar va madaniyatlarni tutashuv nuqtasi bo'lib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari quyidagilaradan iborat:

mafkuraviy qarashlardan qat'iy nazar, hamkorlik uchun ochiqlik, umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik va xavfsizlikni saqlashga sodiqlik

davlatlarning suveren tengligi va chegaralar daxlsizligini hurmat qilish

nizolarni tinch yo'l bilan hal etish

kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik

inson huquqlari va erkinliklarini hurmatlash

xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari va normalarining ustuvorligi

tajovuzkor harbiy bloklar va uyushmalarga kirmaslik

davlatlararo aloqalarda teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik ustunligi

tashqi aloqalarni ham ikki tomonlama, ham ko'p tomonlama kelishuvlar asosida rivojlantirish

8-слайд

Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda. O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvini ta'minlashda Xalqaro valyuta jamgarmasi, Jahon banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi xalqaro moliyaviy, iqtisodiy tashkilotlar bilan hamkorlik ijobiy samara bermoqda.

O'zbekiston bir qator xalqaro tashkilotlar-Evropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (EXHT), Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (EKO) bilan teng huquqli a'zo sifatida, Yevropa Ittifoqi, NATO bilan esa maxsus bitimlar asosida samarali hamkorlik qilib kelmoqda. Jumladan, NATO bilan «Tinchlik yo'lida hamkorlik» dasturi doirasidagi aloqalarimiz mintaqada tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashga munosib hissa qo'shmoqda. AQSH va boshqa yetakchi davlatlar askarlari bilan birgalikda har yili o'tkazilayotgan harbiy mashqlar qurolli kuchlarimiz uchun o'ziga xos mahorat maktabini o'tayapti.

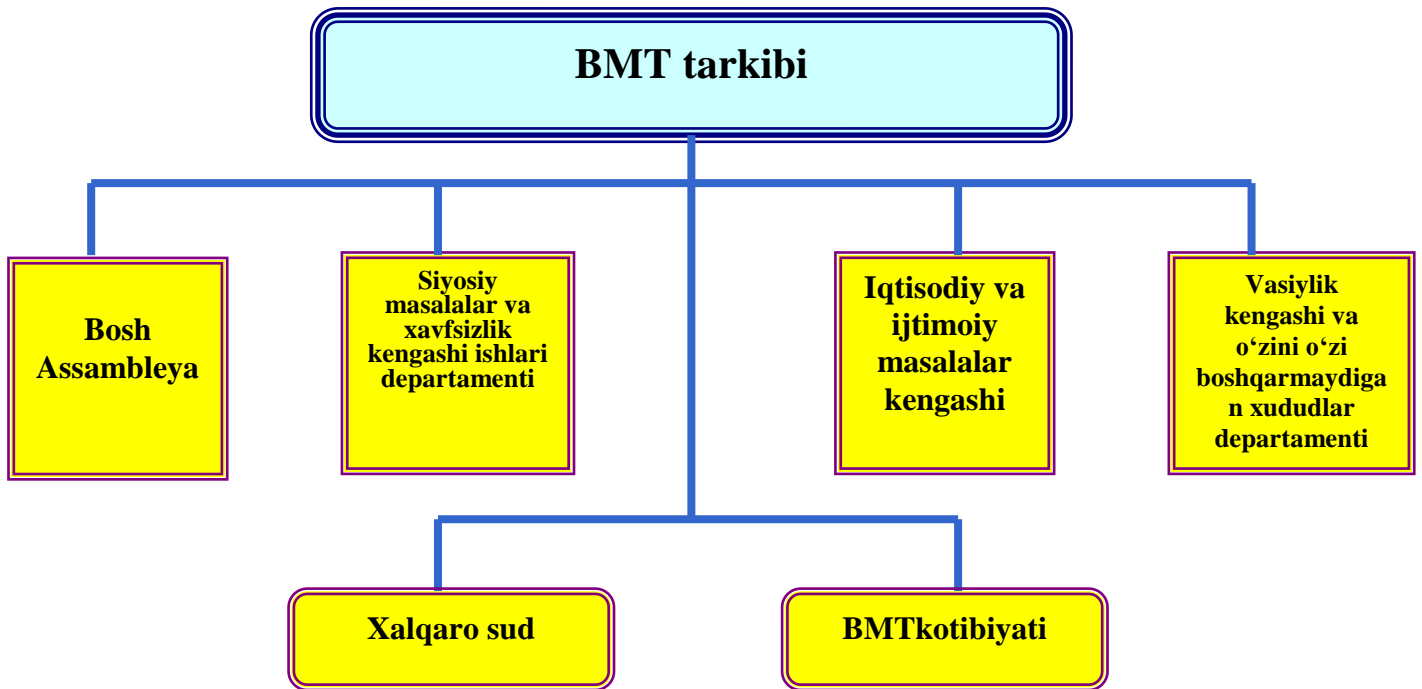
Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo mamlakatlar, shu jumladan Markaziy Osiyo respublikalari bilan hamkorlik tashqi siyosatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmaqda.

Rossiya Federatsiyasi bilan mustaqillik yillarida shakllangan o'zaro manfaatli va teng huquqli hamkorlik yaxshi samara berayotganligini alohida ta'kidlash zarur. Ikki mamlakat o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatilgan 1992 yildan buyon siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarda jami 150 dan ortiq hujjat imzolangan.

Xalqaro tashkilot – davlatlar, milliy jamiyat uyushmalarining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ilmiy-texnik asoslarda umumiy maqsadlarga erishish uchun birlashuvidan tashkil topgan tashkilotlarga aytiladi.

Hozirgi kunda dunyoda har xil mazmun va maqsadlarga bo'ysundirilgan 2,5 mingdan ortiq tashkilotlar mavjud. Ularning xududiy jihatdan (universal, mintaqaviy), qatnashchilar soniga ko'ra (ikki tamonlama, ko'p tamonlama), kompetensiyasiga ko'ra (masalan, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, BMT), faoliyat soxasiga ko'ra (siyosiy, iqtisodiy) va a'zolik xususiyatiga ko'ra (ochiq va yopiq tashkilotlar)ga ajratish mumkin.

MAVZULARGA OID SAVOL-JAVOBLAR

SAVOL	JAVOB
2005-yilda Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning eng muhim ustuvor vazifalari nechta?	4 ta vazifa
2010-yilning 11-14-iyun kunlari sodir bo'lgan qanday fojiali voqealar Markaziy Osiyo mintaqasidagi vaziyatning izdan chiqishi xavfini tug'dirdi?	Qirg'iziston janubida sodir bo'lgan qonli va shafqatsiz voqealar.
Arabiston yarimorolida tarqoq arab qabilalarini birlashtirish jarayoni qachon boshlandi?	VII asrning boshlarida
G'arbiy Turk xoqonligining markazi ... edi.	Oltoy
Devoni ushrotning (shurotning) asosiy vazifasini aniqlang.	Harbiy intizomni ta'minlash

Yevropa mamlakatlaridan farqli o'laroq Markaziy Osiyoda dehqonchilik...	Sun'iy sug'orish asosida taraqqiy etdi.
Ilk o'rta asrlarda "afshin" unvonli shaxslar qayerda hukmronlik qilganlar?	Ustrushonada
Ismoil Somoniy markazlashgan davlat tuzumidagi dastlabki bosqichda muvaffaqiyatga erishuvini ta'minlagan asosiy sabab nima?	Markaziy boshqaruv organidagi puxta faoliyat tartibi
Qaysi Samoniy hukmdori davrida Buxoroda devonlar uchun saroy qurildi?	Nasr II ibn Ahmad
Qaysi harbiy unvon somoniylar davrida «chodir boshlig'i» so'ziga to'g'ri keladi?	Haylboshi
Qanday omillar Turk xoqonligini markazlashgan davlatga aylanishiga imkon bermadi?	Qabila va qabilalar ittifoqi markaziy hokimiyatga bo'ysunmaslikka va viloyat hokimlari mustaqil bo'lishga intilganlar
Quyidagi qo'zg'olonlarning qaysi biri g'alaba bilan yakunlandi?	Abu Muslim qo'zg'oloni
Nima sababdan Qo'qon va Buxoro o'rtasidagi munosabatlar yana yomonlashdi?	Jizzax va O'ratepa uchun azaliy kurash tufayli
Sarbadorlar harakati qayerda boshlangan?	Movarounnahrda
Tasavvufdagi kubroviya tariqatining asoschisi kim?	Ahmad ibn Umar Xivaqiy
Tudun – bu	Viloyat hokimi
O'zbek xalqining mard va jasur o'g'loni Jaloliddin Mangubedi tavalludining 800 yilligini nechanchi yilda nishonlandi	1999-yilda
O'zbekiston hududida davlatchilik taraqqiyoti mahalliy aholining yuqori darajada rivojlangan .... bog'liq edi.	ziroatchiligiga
Urug'chilik jamoasidan davlatchilikka o'tish davri fanda nima deb ataladi?	Patriarxat
Ushr solig'i hajmini aniqlang.	Hosilning 1/3 qismi
Farg'ona hukmdori ... deb atalgan.	Ixshid
Xitoy tarixchilarining guvohlik	Dovon davlatining shimoliy tumanlarini

berishicha: u "Xan sulolasi zamonida Shi mulklari ..."	tashkil etardi
Yunon-Baqtriya davlatining kuchsizlanishiga nima sabab bo'ldi?	Tinimsiz olib borilgan urushlar

GLOSSARIY

Termin	O‘zbek tilidagi sharh	Ingliz tilidagi sharhi
Aholini ijtimoiy muhofaza qilish	davlat tomonidan aholiga barcha hayot kechirish shart-sharoitlarini yaratish uchun maqsadli yunaltirilgan kafolatlar tizimi.	A system of target guarantees by the state to create all living conditions for the population
Aholini ijtimoiy himoyalash	aholini bozor iqtisodiyotining salbiy ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlaridan asrash, shu oqibatlarning aholi ijtimoiy-iqtisodiy ahvoriga ta’sirini yumshatish	Protection of the population from the negative social and economic consequences of the market economy, mitigation of the impact of these consequences on the socio-economic situation of the population
Barqarorlik	narsa va hodisalarning amal qilishi va rivojlanishdagi o‘ziga xos muayyanlik holati	the validity of things and phenomena and the state of specific certainty in development
Budjet defitsiti	budjet xarajatlarining budjet daromadlaridan oshib ketishi natijasida vujudga kelgan taqchillik	the resulting deficit, as a result of which the budget costs exceed the budget revenues
Vijdon erkinligi	fuqarolarning har qanday dinga e’tiqod qilishi yoki hech qanday dinga e’tiqod qilmaslik huquqi hisoblanadi	it is the right of citizens to practice any religion or not to practice any religion
Global moliyaviy-iqtisodiy bozor	jahon mamlakatlari o‘rtasidagi moliyaviy-iqtisodiy aloqalarni yagona xo‘jalik tarzida amal qilishiga asoslangan munosabatlar	relations between the countries of the world based on the application of financial and economic relations in a single economic way
Davlat budjeti	davlat daromadlari va sarflarining moliyaviy rejasi.	financial plan of state income and expenditure.

Daromad solig‘i	fuqarolarni bir yil davomidagi yalpi daromadidan olinadigan majburiy to‘lov (soliq)	mandatory payment of citizens from gross income for a year (tax)
Daromad solig‘i stavkalari	aholi daromadlaridan tabaqalashtirilgan holda olinadigan soliqlarning foizlardagi darajalari	interest rates of taxes levied on the income of the population in different ways
Demokratik ong	kishilarning ozodlik, erkinlik, ijtimoiy adolat, fikrlar xilma-xilligi, oshkoralik va mulohazalar erkinligi haqidagi his-tuyg‘ulari, qarashlari, g‘oyalari, nazariyalarning majmuidir. Demokratik ong ham yangi hodisa, ammo chuqur tarixiy ildizlarga ega. Xalqning ozodlik, erkinlik, adolat, oshkoralik, mulohazalarining xilma-xilligi haqidagi o‘ziga xos intilishlari, qarashlari udumlari asosida bunday ongning tarixiy zaminlari bor	freedom, freedom, social justice, diversity of opinions, transparency and reasoning of people are a set of emotions, views, ideas, theories about the Earth. Democratic consciousness is also a new phenomenon, but it has deep historical roots. There is a historical background of such a consciousness on the basis of the dump of one's own aspirations, views of the people about freedom, freedom, justice, transparency, variety of opinions
Demokratik parlamentarizm	parlament faoliyatini demokratik tamoyillar asosida tashkil etish tushuniladi. Buning uchun parlament keng demokratik saylovlar asosida tashkil etilishi kerak	it is understood to organize parliamentary activities on the basis of democratic principles. To do this, the Parliament must be formed on the basis of broad democratic elections
Demokratik parlamentarizm	parlament faoliyatini demokratik tamoyillar asosida tashkil etish tushuniladi. Buning uchun	it is understood to organize parliamentary activities on the basis of

	parlament keng demokratik saylovlar asosida tashkil etilishi kerak	democratic principles. To do this, the Parliament must be formed on the basis of broad democratic elections
Demokratik tamoyillar	xalq hokimiyatchiligini amalga oshirishning asosiy tamoyillaridir. Bular hokimiyat va boshqaruv organlari chiqargan qarorlardan xalqning xabardorligi; ushbu qarorlar bajarilishi ustidan xalqning nazorati, qonun va qarorlarni qabul qilishda xalqning ishtiroki tamoyilidir.	these are the basic principles of the implementation of people's power. These are the people's awareness of the decisions made by the authorities and governing bodies; the control of the people over the implementation of these decisions, the principle of the participation of the people in the adoption of laws and decisions.
Demokratiya	«Demokratiya» soʻzi xalq hokimiyati degan maʼnoni anglatadi. Bu hukumat shakli, hayot yoʻli, maqsad yoki ideal, yaʼni eng yuksak orzu va siyosiy falsafa. Bu termin hukumatning demokratik shakliga ega mamlakat uchun ham tegishlidir. Demokratiya (yaʼni hukumatning demokratik shakliga ega mamlakat) fuqarolari hukumat ishida bilvosita yoki bevosita qatnashadilar. Bilvosita demokratiyada – bu koʻpincha «sof demokratiya» deb ham ataladi, kishilar oʻz jamoalari uchun zarur qonunlar ishlab	The so-called "democracy" means people's power. This is a form of government, a way of life, a goal or an ideal, that is, the highest desire and political philosophy. This term also applies to a country with a democratic form of government. Citizens of democracy (that is, a country with a democratic form of government) participate indirectly or directly in the work of the

	chiqish maqsadida bir joyda uchrashadilar.	government. In indirect democracy-this is often also called "pure democracy", people meet in one place with the aim of developing laws necessary for their communities.
Demokratiya shakllari	vakillik demokratiyasi – davlat va jamoat ishlarida vakillari orqali ishtirok etish. Bevosita demokratiya – har bir fuqaro davlatni boshqarishda shaxsan ishtirok etishi, qonun loyihalarida, referendum, fuqarolar yig‘inlarida yoki davlat organlariga takliflar kiritish	representative democracy-participation through representatives in public and Public Affairs. Direct democracy is the personal participation of every citizen in the management of the state, in bills, referendum, at meetings of citizens or making proposals to state bodies
Demokratiyaning asosiy xususiyatlari	barcha demokratik davlatlar uchun bir xildir.1. Erkin saylovlar. 2. Siyosiy partiyalar mavjudligi. 3. Davlatning nazorat etilishi. 4. Konstitutsion hukumat. 5. Xususiy tashkilotlar.	it is the same for all democratic countries. 1. Free elections. 2. The presence of political parties. 3. Control of the state. 4. Constitutional government. 5. Private organizations.
Demokratiyaning zarur shartlaridan biri	bu davlat tuzumini konstitutsiyaviy rasmiylashtirilgan bo‘lishi, demokratiyaning ramzi hisoblangan va hayotga joriy etilgan yozma konstitutsiyaning mavjudligi hisoblanadi	this is the constitutional formalization of the state system, the existence of a written constitution, which is considered a symbol of democracy and introduced into life
Deputat maqomi	davlat vakillik hokimiyat organlari deputatlarining huquqiy	state representation is the legal status of

	maqomi bo‘lib, huquqiy normalar majmuasi bilan belgilanadi.	Deputies of power bodies and is determined by a set of legal norms.
Deputatlik odobi	deputatlar parlamentda muomala qilish chog‘ida amal qilishi lozim bo‘lgan ma’naviy va axloqiy qoidalar yig‘indisi	the sum of moral and moral rules that deputies must follow during the treatment in Parliament
Diversifikatsiya	(lotinchadan diversus- har xil va facere-qilmoq, bajarmoq) – ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish, mahsulot va xizmatlarni sotish bozorlarini kengaytirish maqsadida tarmoq va korxonalar faoliyat sohasini kengaytirish, mahsulot va xizmatlar assortimentlarini ko‘paytirish.	(Latin diversus- miscellaneous and fasere-perform, perform) - expansion of the spheres of activity of the network and enterprises in order to increase the efficiency of production, to expand the markets for the sale of products and services, to increase the assortment of products and services.
Diversifikatsiya strategiyasi	korxonalar faoliyatini mavjud mahsulotlar va bozorlar turini kengaytirish orqali rivojlanish strategiyasidir. Diversifikatsiya strategiyasi korxonalar ishlab chiqarish va tijorat faoliyatini rivojlantirishning eng yetakchi zamonaviy tendensiyalardan biri hisoblanib, u orqali korxonalarni bozor sharoitida vujudga keladigan turli qaltisliklarga bo‘lgan raqobatbardoshligini oshiradi. Diversifikatsiya strategiyasi – korxonalarda yangi mahsulotlar liniyalarini ishga tushirish, qo‘shma korxonalar tuzish, boshqa korxonalarni sotib olish va boshqa turli uslublarda amalga oshirishi mumkin	it is a strategy for the development of the enterprise by expanding its activities to the type of products and Markets available. The strategy of diversification is considered one of the most leading modern trends in the development of production and commercial activities of enterprises, through which it increases the competitiveness of enterprises in various conspiracies that arise in market conditions. The

		strategy of diversification is the launch of new lines of products in enterprises, the creation of joint ventures, the acquisition of other enterprises and can be implemented in a variety of other ways
Zamonaviy demokratiya	<p>vakillik demokratiyasi hisoblanadi. Ma'lumki katta jamoalarda, ya'ni shaharlarda, barcha xalqni bir joyga yig'ib masala hal etishga imkon yo'q. Shuning uchun shunday jamoalar fuqarolari qonunlari va boshqa masalalar bo'yicha qaror qabul qilishda ular tomonidan ishtirok etish uchun o'zlarining shaharlari yoki yurtlaridan bir guruhni saylaydilar. Fuqarolar tomonidan saylangan vakillar birlashmasi kengash (kouncil), qonun chiqaruvchi hokimiyat (legistatura), parlament (parlament), yoki kongress (congres) kabi nomlar bilan ataladi. Xalq tomonidan mustaqil tarzda saylangan vakillar orqali boshqariladigan xalq hokimiyati ba'zida respublika hukumati yoki demokratik respublika deb ataladi.</p>	<p>representation is democracy. It is known that in large communities, that is, in cities, it is impossible to gather all the people together and solve the issue. It is for this reason that citizens of such communities elect a group from their city or country of origin to participate by them in making decisions on laws and other issues. The Association of Representatives elected by citizens is called by such names as council (council), legislative power (legistatura), Parliament (Parliament), or Congress (songres). People's power, which is controlled by representatives who are elected independently by the people, is sometimes called a Republican government or a</p>

		Democratic Republic.
Ijtimoiy adolat	<p>jamiyat barqaror va to‘laqonli rivojlanishi uchun o‘ta zarur omildir. U birinchidan, shaxs, jamiyat, davlat aloqadorligida tenglik va o‘zaro hamkorlikni taqozo etadi. Ikkinchidan, mazkur tamoyil shaxsning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va huquqiy ne‘matlardan bahramand bo‘lishda teng huquqli bo‘lishini ta‘minlashga qaratilgan mezonlar va kafolatlarning mavjudligini bildiradi. Ijtimoiy adolatni ta‘minlash xar bir huquqiy davlatning asosiy vazifalaridan biridir.</p>	<p>it is a very necessary factor for the sustainable and full-fledged development of society. It is he who, first of all, dictates equality and mutual cooperation in the relationship of the individual, society, state. Secondly, this principle implies the existence of criteria and guarantees aimed at ensuring that an individual has an equal right in the enjoyment of social, economic, political and legal blessings. Ensuring social justice is one of the main tasks of a legal state.</p>
Ijtimoiy soha ob`ektlari	<p>aholining munosib turmush sharoiti va farovonligini ta‘minlashga xizmat qiluvchi soha va tarmoqlar majmui. Bular qatoriga uy-joy fondlari, sog‘liqni saqlash, maorif, sport, madaniyat muassasalari va boshqalarni kiritish mumkin</p>	<p>a set of sectors and sectors that serve to ensure the well-being and well-being of the population. Among these, it is possible to include housing funds, health care, education, sports, cultural institutions and others</p>
Ijtimoiy fikr	<p>aholining muayyan guruhlari, qatlami, tabaqalarining voqelikdagi turli xodisa va harakatlarga nisbatan baholovchi munosabatidir. Bunday baho ma‘qullash, qoralash yoki betaraf pozitsiyada namoyon bo‘lishi</p>	<p>it is the evaluative attitude of certain groups, strata, strata of the population towards the variety xodisa and actions in reality. Such an assessment can</p>

	mumkin	manifest itself in approval, condemnation or neutral position
Ijtimoiy hamkorlik	xilma-xil fikr va qarashlarga ega boʻlgan, turli millat, irq va dinga mansub shaxs va guruhlarning umumiy maqsad yoʻlidagi hamjihatligi.	solidarity of individuals and groups of different nationalities, races and religions with different views and attitudes towards the common goal.
Iqtisodiyotning raqobatbardoshligi	mamlakat iqtisodiyotining xalqaro savdoda ishtirok etish, jahon bozorida oʻz oʻrni va mavqeini saqlab qolish va kengaytira olish, jahon talablariga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqara olish layoqati boʻlib, quyidagilar orqali belgilanadi: mamlakatdagi ishlab chiqarishning texnik-iqtisodiy darajasi, ishlab chiqarish xarajatlari miqdori, ishlab chiqarilayotgan tovarlar sifati, infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi, mutlaq va nisbiy ustunliklarning mavjudligi	the participation of the country's economy in international trade, the preservation and acquisition of its place and position in the world market, the ability to develop products that meet the requirements of the world, is determined by: the technical and economic level of production in the country, the amount of production costs, the quality of goods produced, the level of development of infrastructure,
Investitsion hamkorlik	xalqaro iqtisodiy munosabatlarning bir koʻrinishi boʻlib, resurslarni ratsional taqsimlash, xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish natijasidagi ustunliklaridan foydalanish orqali davlat tomonidan iqtisodiyotda nisbatan yuqori natijalarga erishish, texnologik ishlab chiqarish	as a manifestation of international economic relations, it aims to achieve relatively high results in the economy by the state through the use of resources rational distribution, the advantages of participation in the

	tuzilmasini yangilash kabilarni maqsad qilgan	international division of labor, etc.
Investitsiya	bu iqtisodiy samara (foyda, daromad) olish yoki ijobiy ijtimoiy natijaga erishish uchun sarflanadigan pul mablagʻlari, banklarga qoʻyilgan omonatlar, paylar, qimmatli qogʻozlar (aksiya, obligatsiyalar), texnologiyalar, mashinalar asbob-uskunalar, litsenziyalar va samara beradigan boshqa har qanday boylıklardir	this is the amount of money spent on obtaining economic benefits (profit, income) or achieving a positive social result, deposits made to banks, stakes, Securities (shares, bonds), technologies, machinery equipment, licenses and any other assets that yield benefits
Investitsiya dasturi	ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida mamlakat yoki chet ellarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga uzoq muddatli kapital kiritish uchun ishlab chiqilgan dastur	it is a program designed to add long-term capital to various sectors of the economy in the country or abroad for the purpose of developing production
Investitsiya kompleksi	investitsiya faoliyatini taʼminlovchi tashkilotlar, korxonalar va firmalar majmuasi	complex of organizations, enterprises and firms providing investment activity
Investitsiya muhiti	investitsiyalar jozibadorligi hamda xavf-xatar darajasini belgilab beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy omillar majmui	a set of socio-economic, financial and political factors that determine the attractiveness of investments and the level of risks
Investitsiya faoliyati ishtirokchilari	buyurtmachilar, pudratchilar, yetkazib beruvchilar, banklar, sugʻOʻrta kompaniyalari, loyihalovchilar, vositachilar, ilmiy-maslahat firmalari, oʻz mamlakatidagi qonunchilikka koʻra investitsiyaviy mulk egalari	it is possible to include customers, contractors, suppliers, banks, insurance companies, projectors, intermediaries, scientific-advisory

	(tasarrufchilari) yoki buyurtmalardan foydalanuvchi sifatida qatnasha oluvchi xorijiy tashkilotlarni kiritish mumkin.	firms, owners of investment property (owners) or foreign organizations that can participate in orders as users according to the legislation in their country.
Innovatsion texnologiyalar	iqtisodiyotga yangiliklarni tatbiq etish bosqichlarida qo'llaniluvchi usul va vositalar majmui bo'lib, o'z ichiga joriy etish, trening, konsalting, transfert, audit, injiniring kabi turlarini oladi	it is a set of methods and tools used in the stages of application of innovations to the economy and includes such types as introduction, training, consulting, transfer, audit, engineering
Innovatsiya jarayoni	yangilik g'oyasini rivojlantirishdan uning pirovard iste'molchi tomonidan iste'mol qilinishigacha bo'lgan mantiqiy izchillikda harakatlanuvchi jarayon. Bu yangilikning ilmiy-texnik, ishlab chiqarish-iqtisodiy va ijtimoiy-tashkiliy salohiyatini yaratish, rivojlantirish va undan foydalanish jarayonidir. Innovatsiya jarayonining quyidagi bosqichlari mavjud - yangilikni yaratish, uni o'zlashtirish, tarqatish va takomillashtirish	the process of moving from the development of the idea of innovation to its consumption by the ultimate consumer is logically consistent. This is the process of creating, developing and using the scientific-technical, production-economic and socio-organizational potential of innovation. There are the following stages of the innovation process- the creation, its mastering, distribution and improvement
Inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari	insonga bekamu-ko'st yashash imkoniyatlarini beruvchi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy sohalarda o'zining	it is a legal status that gives a person the opportunity to live freely in economic,

	<p>imkoniyat va talablarini amalga oshirishni ta'minlovchi huquqiy maqom. Inson va fuqarolarning huquq hamda erkinliklariga rioya etish O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy tuzumining asosidir.</p>	<p>social, cultural and political spheres, ensuring the implementation of his opportunities and requirements. Observance of the rights and freedoms of people and citizens is the basis of the constitutional system of the Republic of Uzbekistan.</p>
Inson omili	<p>amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning bosh yo'nalishi va samaradorligining pirovard natijasini belgilab beruvchi asosiy tamoyil. Inson omili tarkiban ikki muhim jihatni o'z ichiga oladi. Birinchi jihat O'zbekistonda jami ijtimoiy tuzilma, ta'lim va sog'liqni saqlash, nafaqa bilan ta'minlash tizimini, aholini ekologik va boshqa xavf-xatardan himoya qilishdan iborat. Davlatning doimiy e'tiborini o'zida ifodalaydi. Ikkinchi jihat esa yalpi ijtimoiy taraqqiyot jarayonlarida shaxsning o'z ishtiroki, bunyodkorligi, yaratish zavqi, sa'y-harakatlari va shijoatini ifodalanishini nazarda tutadi</p>	<p>the main principle that determines the ultimate result of the main direction and effectiveness of all reforms carried out. The human factor contains two important genes. The first aspect is the protection of the total social structure, education and health, pension system, population from environmental and other risks in Uzbekistan. It expresses in itself the constant attention of the state. The second aspect implies the person's participation, creativity, pleasure of creation, efforts and enthusiasm in the processes of gross Social Development</p>
Inson huquqlari	<p>kishilarning yashash va faollashib borishi uchun ularga berilgan</p>	<p>these are the rights granted to people to live</p>

	huquqlardir	and work
Institutsional siyosat	davlat tomonidan mulkchilik, mehnat, moliyaviy, ijtimoiy va boshqa sohalarda yangi iqtisodiy institutlarni shakllantirish, eskilarini yo‘qotish, mavjudlarini transformatsiyalash bo‘yicha amalga oshiradigan chora-tadbirlar, hatti-harakatlar	measures carried out by the state on the formation of new economic institutions in the areas of ownership, Labor, financial, social and other spheres, the elimination of old ones, the transformation of existing ones, the conduct of actions
Ishsizlik	iqtisodiy jihatdan aktiv (faol) aholining bir qismi o‘z kuchini qo‘llay olmay «ortiqcha» bo‘lib, mehnat zaxirasi armiyasi bo‘lib qolish hodisasi	economically, part of the active (active) population is "superfluous" without the use of its own power, the phenomenon of becoming an army of Labor Reserve
Kadrlar tayyorlash milliy dasturi	«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi «Ta’lim to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo‘lib, milliy tajribaning tahlili va ta’lim tizimining jahon miqyosidagi yutuqlari asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo‘ljalni to‘g‘ri ola bilish mahoratiga ega bo‘lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning	The law of the Republic of Uzbekistan "on the national program of Personnel Training" was adopted on August 29, 1997. The national program of training of personnel "on education" is prepared in accordance with the rules of the law of the Republic of Uzbekistan, prepared on the basis of analysis of national experience and achievements of the educational system of the world scale, aimed at formation of a new

	yangi avlodini shakllantirishga yoʻnaltirilgan	generation of personnel capable of promoting and solving future tasks, possessing high general and
Komil inson	ham milliy, ham bashariy mohiyatga ega boʻlgan, odamzodga xos eng yuksak maʼnaviy va jismoniy barkamollikni mujassam etgan, uni hamisha ezgulikka undaydigan olijanob gʻoya asosida tarbiyalangan shaxs	a person of both national and human essence, who embodied the highest spiritual and physical perfection inherent in man, brought up on the basis of a noble idea that always motivates him to be kind
Konstitutsion burch	Oʻzbekiston fuqarolari Konstitutsiyada belgilab qoʻyilgan, fuqarolar bajarishlari shart boʻlgan majburiyatlardir	Citizens of Uzbekistan are the obligations defined in the Constitution, which citizens must fulfill
Konstitutsion hukumat	demokratik hukumat qonunga va ayniqsa yozma hujjat–konstitutsiyasiga asoslanadi. Konstitutsiyalar hukumatning vakolati va majburiyatlarini taʼminlaydi. Shuningdek, ular qonunlar qanday tayyorlanishi va hayotga tatbiq etilishini ham oʻzida aks ettiradi. Aksariyat konstitutsiyalar hukumatning vakolati va majburiyatlarini taʼminlaydi	the democratic government is based on the law and in particular on the written document–Constitution. Constitutions provide for the authority and obligations of the government. They also reflect on how laws can be prepared and implemented into life. Majority constitutions ensure the authority and responsibilities of the government
Qonun	oliy yuridik kuchga ega boʻlgan, davlatning qonun chiqaruvchi muassasasi tomonidan yoki aholi tomonidan toʻgʻridan-toʻgʻri,	normative-legal document having a higher legal force, adopted by the

	referendum o‘tkazish talablariga muvofiq qabul qilingan va o‘zida qonunning amal qilish hududi, muddati va shaxslar doirasida huquqiy munosabatlar subyektlari faoliyatining umumiy namunasini mujassamlashtirgan meyoriy–huquqiy hujjat	legislative institution of the state or by the population directly, in accordance with the requirements for holding a referendum and embodying in itself a general example of the activities of subjects of legal relations within the territory, duration and scope of the validity of the law
Qonun ustuvorligi	ushbu tamoyilning mazmuni shuni anglatadiki, qonun ijtimoiy hayotning barcha sohalarida qat’iy hukmron bo‘ladi. YA’ni hech kim, hech bir davlat organi, mansabdor shaxs, tadbirkor yoki boshqa bir fuqaro qonunga bo‘ysunmasligi mumkin emas, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar faqat qonun bilan tartibga solinadi; uning barcha ishtirokchilari esa, hech bir istisnosiz, huquq normalarini buzganligi uchun javobgarlikka tortilishi kerak. Huquqiy normalarni tatbiq etishda konstitutsiya va qonunlarning normalari boshqa huquqiy normalardan ustun turadi	the content of this principle means that the law will be firmly dominant in all spheres of social life. That is, no one, no state body, official, entrepreneur or other citizen can be subject to the law, social, economic and political relations are regulated only by law; all its participants, without any exception, should be held responsible for violating the norms of law. In the implementation of legal norms, the norms of the Constitution and laws prevail over other legal norms
Qonunchilik	1) davlat tomonidan o‘z funksiyalarini amalga oshirishning asosiy usullaridan biri bo‘lib, davlat hukumati organlari	1) one of the main methods of carrying out its functions by the state, expressed in the

	<p>tomonidan qonunlar chiqarishda ifodalanadi; 2) ijtimoiy munosabatlarni to‘la tartibga soluvchi huquqiy normalar yig‘indisi yoki ijtimoiy munosabatlarning bir ko‘rinishi</p>	<p>legislative act by the bodies of the state government; 2) the sum of legal norms that fully regulate social relations or a manifestation of social relations</p>
<p>Qonunchilik palatasi</p>	<p>O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining quyi palatasi. Qonunchilik palatasi saylov okruglari bo‘yicha ko‘ppartiyaviylik asosida saylanadigan bir yuz ellikta deputatdan iborat. Qonunchilik palatasining ishi palata barcha deputatlarining professional, doimiy faoliyat ko‘rsatishiga asoslanadi</p>	<p>The lower pala of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. The legislative chamber consists of one hundred and fifty deputies elected on the basis of multiparty by the constituency. The work of the legislative chamber is based on professional, permanent activity of all deputies of the chamber</p>
<p>Kuchli davlat</p>	<p>omma faoliyatiga asoslangan kuchli boshqaruv tizimiga, rivojlangan iqtisodiyot, yuksak ma’naviyatga ega bo‘lgan davlat. Bunday davlat mustahkam iqtisodiy, huquqiy va ma’naviy asosga ega bo‘ladi. Uning qudrati fuqarolar hamjihatligi, jamiyatdagi do‘stlik va bag‘rikenglik, har bir fuqaroning onglilik darajasi, davlat boshqaruvidagi faol ishtirokiga asoslanadi</p>	<p>a state with a strong management system, a developed economy, a high spirituality, based on public activities. Such a state will have a solid economic, legal and spiritual basis. His power is based on the solidarity of citizens, friendship and tolerance in society, the level of consciousness of each citizen, his active participation in public administration</p>
<p>Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari</p>	<p>mustahkam iqtisodiy asosga ega bo‘lgan, demokratik qadriyatlar</p>	<p>the concept of transition to a society where public</p>

	<p>qaror topgan, ma'naviy–ma'rifiy yuksaklikka erishgan va boshqaruvning demokratik uslublari shakllangan davlatdan jamoat va nodavlat tashkilotlari hal qiluvchi o‘rin tutadigan jamoatchilik fikri, tashabbusi va davlat idoralari ustidan nazorati ustuvor ahamiyat kasb etadigan, fuqarolar o‘zini-o‘zi boshqarish idoralarining roli muttasil ortib boradigan jamiyatga o‘tish konsepsiyasi</p>	<p>opinion, initiative and control over government agencies are of paramount importance, where public and non-governmental organizations have a decisive place, where democratic values are decided, spiritual and educational heights are achieved and democratic methods of management are formed, the role of self-government agencies of citizens is constantly increasing</p>
Kuchli jamiyat	<p>mustahkam negizning barqarorligi ta'minlangan, davlatning boshqaruvchilik faoliyati qisqarib, jamoat tashkilotlarining roli kuchaygan, fuqarolarning qonun asosida, ularning huquq va erkinliklari oliy qadriyatlarga aylangan jamiyat</p>	<p>the stability of the solid foundation was ensured, the managerial activity of the state was reduced, the role of public organizations was played, the rights and freedoms of citizens on the basis of the law became higher values of the society</p>
Mustaqillik	<p>(arabchadan - tobe emaslik, ixtiyori o‘zidalik, qaram emaslik) – erkin va ozod ravishda, boshqalarning rahbarligisiz ish yurita bilish. Mustaqillik barcha jabhalarda munosabatlarni meyor-mezonga soladi, har qanday kamsitish, tobelikni inkor etadi. Mustaqillik – o‘zaro hurmat, bir-birlarini qadrlash, milliy va bashariy qadriyatlarga tayanib ish</p>	<p>(from Arabic-non-subordination, self-discretion, non – dependence) - ability to work freely and freely, without the leadership of others. Independence normalizes relations on all fronts, denies any discrimination, subjugation.</p>

	ko‘rish, keng dunyoqarash va erkin tafakkurga tayanib yashash, fikrlash, o‘z hayotini o‘zi tashkil etish imkoniyati va amaliyotini bildiradi	Independence means mutual respect, respect for each other, work relying on national and human values, living relying on a broad worldview and free thinking, thinking, the possibility and practice of organizing one's own life on its own
Nodavlat va jamoat tashkilotlari	davlatga qarashli bo‘lmagan, ammo ma’lum qonunlar yoki meyoriy hujjatlarga bo‘ysungan holda faoliyat ko‘rsatadigan tuzilmalar nodavlat va jamoat tashkilotlari hisoblanadi	non-governmental, but operating structures subject to certain laws or normative acts are non-governmental and public organizations
Ombudsman	inson huquqlarini himoya qiladigan maxsus tashkilot. U inson huquqlarini turli ma’muriy organlardan himoya qilishni maqsad qilib qo‘yadi	a special organization that protects human rights. It aims to protect human rights from various administrative bodies
Parlament	fransuzcha «parle» gapirmoq so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, rasmiy so‘zlashish joyi ma’nosini anglatadi. Parlament davlatning oliy vakillik organi hisoblanadi va qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi	frantically" parle " comes from the word to speak, which means the place of official colloquial speech. Parliament is the highest representative body of the state and carries out legislative power
Parlament turidagi partiyalar	(Yevropa turi) ijtimoiy tuzumni o‘zgartirmay harakat qilib keluvchi, tashkiliy tuzilmaga ega bo‘lgan, parlament faoliyatiga qaratilgan, islohotchilar partiyasi	(European type) is a party of reformers, aimed at parliamentary activities, having an organizational structure, acting without changing the social system

Partiya	soʻzi lotincha, «pars» – «qism», «guruh» soʻzlaridan kelib chiqqan boʻlib, u yoki bu jamiyatda mavjud boʻlgan ijtimoiy guruhlar, tabaqalar, katlamlarning bir qismini, odatda ularning ilgʻor va eng faol qismini birlashtiradigan siyosiy tashkilotni anglatadi	the suffix comes from the Latin word "pars – -"part", "group", which means a political organization that combines part of social groups, strata, folds, usually the most advanced and most active of them, existing in this or that society
Partiyalar shakllanishining uch yoʻli	«Yuqoridan» shakllanish yoʻli parlament guruhleri siyosiy elita, partiya byurokratleri faoliyatlari asosida amalga oshirilishi mumkin. «Quyidan» shakllanish ijtimoiy harakatlar yoki aniq mafkura, yetakchi tarafdorlarining birlashuvleri asosida boʻlishi mumkin. Partiya shakllanishining «aralash» usuli elitar guruhlar va oddiy fuqarolarning birgalikdagi harakatlari asosida roʻyobga chiqadi	The way of formation "from above" can be carried out on the basis of the activities of parliamentary groups of political elites, party bureaucrats. The formation of the "bottom" can be on the basis of social actions or a clear ideology, the unification of the leading supporters. The "mixed" method of party shake-up is realized on the basis of joint efforts of elite groups and ordinary citizens
Referendum	lotincha soʻz boʻlib, davlat va jamiyat hayotining eng muhim masalalarini xalq maslahatiga taqdim etish, umumxalq ovozigga qoʻyish degan maʼnoni bildiradi	as a Latin word, it means to present the most important issues of the life of the state and society on the advice of the people, to put them in a general voice
Saylov tizimi	huquqiy meyorlarda mustahkamlab qoʻyilgan, shuningdek, davlat va jamiyat	it is an order established by legal norms, as well as formed in the

	<p>instituti faoliyatlari tajribasida shakllangan, vakillik organlari yoki ayrim rahbarlik lavozimiga saylashni o'tkazish va tashkil etishga doir tartibotdir. Saylovlar tizimi – siyosiy tizimning tarkibiy qismidir</p>	<p>experience of activities of state and public institutions, for the conduct and organization of elections to representative bodies or some leadership position. The electoral system is a component of the political system</p>
Saylov huquqi	<p>ikki xil ma'noda ishlatiladi. Birinchisi, saylovni tashkil etish va o'tkazishni tartibga soluvchi huquqiy meyorlar yig'indisidir; ikkinchi ma'nosi fuqarolarning saylov huquqi, ya'ni ovoz berish, saylanish, saylov davrida va boshqa tadbirlarda ishtirok etishdir</p>	<p>it is used in two different meanings. The first is the sum of the legal norms governing the organization and conduct of elections; the second meaning is the right of citizens to elect, that is, to vote, be elected, participate in elections and other activities</p>
Saylovlar	<p>muhim demokratik institut bo'lib, xalqning xohish-irodasini ifodalashning asosiy shakllaridan biridir. Xalqning davlat va jamiyatni boshqarishdagi ishtiroki, asosan, saylovlar orqali amalga oshiriladi. Shu ma'noda, mamlakatning jahon maydonidagi obro'-e'tibori, ko'p jihatdan, saylov tizimining ochiqligi va demokratikligi bilan belgilanadi</p>	<p>it is an important democratic institution and is one of the main forms of expression of the will of the people. The participation of the people in the management of the state and society is carried out mainly through elections. In this sense, the country's reputation in the world arena is largely determined by the openness and democracy of the electoral system</p>

Tashqi savdo siyosati	bir mamlakatni boshqa mamlakatlar bilan olib borayotgan savdosi (eksporti va importi) borasidagi siyosati. Bunga teng huquqlilik va ikki tomonlama manfaat olish ko‘zda tutiladi. Eksport va importning tovar tarkibi va geografik hajmiga asosan olib boriladi	policy on trade (exporti and importi), which carries one country with other countries. It is envisaged to receive equal rights and double interests. Exports and imports are carried out on the basis of commodity composition and geographic size
O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati	O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisining Senati (yuqori palatasi) hududiy vakillik palatasidar	Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan (Upper Chamber) regional representation chamber
O‘zbekiston Respublikasi Oliy Sudi	fuqarolik, jinoiy va ma‘muriy sudlov ishlarini yurgizish borasida sud hokimiyatining oliy organi hisoblanadi. Oliy sud tomonidan qabul qilingan hujjatlar qat’iy va respublikaning barcha hududida bajarilishi majburiydir	it is the supreme body of judicial power on the conduct of civil, criminal and administrative judicial affairs. The documents adopted by the Supreme Court are strict and must be fulfilled throughout the territory of the Republic
O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi	xo‘jalik sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organidir	Economic is the supreme body of judicial power in the field of judicial proceedings
Fuqarolik jamiyati	Konstitutsiyaviy huquq nazariyasida ijtimoiy hayotning huquq va demokratiyaga asoslangan zaruriy va oqilona usuli, insonga uning iqtisodiy va siyosiy borliqning shakllarini erkin tanlash huquqi kafolatlanadigan, inson huquqlari	In the theory of constitutional law, social life is a necessary and rational method based on law and democracy, a social system in which a person is guaranteed the right to freely choose the

	qaror topadigan, mafkuraviy plyuralizm ta'minlanadigan ijtimoiy tuzum	forms of his economic and political existence, human rights are decided, ideological pluralism is ensured
Fuqarolik jamiyati institutlari	jamiyatda qaror topgan nodavlat tashkilotlari hisoblanadi. Ular muayyan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy va siyosiy faoliyatni amalga oshiradilar	it is a non-profit organization that is decided in the society. They carry out certain socio-economic, spiritual and political activities
Fuqarolik mas'uliyati	jamiyatning demokratik rivojlanishi jarayonida erishgan yutuq va muvaffaqiyatiga fuqarolarning ongli munosabati, yutuqlarni yanada ko'paytirish va ulardan foydalanishda faol qatnashishi	conscious attitude of citizens towards the achievement and success of the society in the process of democratic development, their active participation in the further reproduction and use of achievements
Xalqaro tashkilotlar	ularning har biri xalqaro siyosatda o'zlarining faoliyat maqsadlari yo'nalishlariga qarab, yer yuzi taraqqiyotida egallab turgan mavqelariga qarab, umuman xalqaro siyosiy-amaliy munosabatlar jarayonida harakatlarga kirishadigan boshqa xalqaro tashkilotlar tizimidagi maqomlariga qarab ahamiyat kasb etadilar	each of them, depending on the direction of their activity goals in international politics, depending on their position in the development of the Earth, plays an important role in the process of international political and practical relations in general, depending on their status in the system of other international organizations entering into action

FOYDALANGIN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.
6. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi –T.:“O‘zbekiston”,2021.464 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

7. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-4732-sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli Qarori.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2018 yil 21 sentabrdagi PF-5544-sonli Farmoni.

12.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.

13.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.

14.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.

15.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.

16.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 24 maydagidagi“Qadimiyyozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2995-sonli Qarori.

17.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 dekabrda “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4068-sonli Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

18.Allison S. (Ed.). History of Europe: Series B: Middle ages. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1243 p.

19.Allison S. (Ed.). History of Europe: Series S: New Era. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1243 p.

20.Avery P. The Cambridge History of Iran. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 871 p.

21.Bayly S. The Cambridge History of India. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 1093 p.

22. Bose S. The New Cambridge History of Asia. – Cambridge: Cambridge University Press, 2 part. 2020. – 2062 p.
23. Brundage A. Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing. – Oxford: John Wiley & Sons, 2017.
24. Bunch B., Hellemans A. The history of science and technology. – Boston – New York, 2004.
25. Burton A. (Ed.). History of the world from ancient to modern times: Europe.– Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 1487 p.
26. Burton A. (Ed.). History of the world from ancient to modern times: North and South America.– Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 1084 p.
27. Collins R. The Arab Conquest of Spain, 710–797. – Oxford: Blackwell Publishing, 2018.
28. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
29. English for academics. Cambridge University Press and British Council Russia, 2014. Vook 1,2.
30. Grant E. A Source Book in Medieval Science. – Cambridge: Harvard University Press, 2016. – 587 p. (Reprint).
31. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
32. Haskins C. H. Studies in the History of Mediaeval Science. – New York: Frederick Ungar Publishing, 2019. (Reprint).
33. Haskins C. H. The Renaissance of the Twelfth Century.– Cambridge: Harvard University Press, 2018. (Reprint).
34. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon and Schuster, 2017. – 358 p.
35. Mahmudov O. The beginning of the European renaissance // International Journal of Research and Development. 2020. – Vol. 5 (7). Pp. 104-108. DOI: <https://doi.org/10.36713/epra4787>

36. Makhmudov O.V. The Toledo School – early center of investigation of the works of Central Asian scholars in Europe. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2017. – p. 193.
37. Natalie Denmeade. Gamification with Moodle. Packt Publishing - ebooks Account 2015. - 134 pp.
38. Roberts J.M., Westad O.A. The History of the World. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1260 p.
39. Sarton G. Introduction to the History of Science. – Vol. 1. From Homer to Omar Khayyam. – Oxford: John Wiley & Sons, 2019. (Reprint).
40. Sarton G. Introduction to the History of Science. – Vol. 2. From Rabbi ben Ezra to Roger Bacon, Parts I-II. – Baltimore: Carnegie Institution of Washington, 2020. (Reprint).
41. Starr F. Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane. – Princeton: Princeton University Press, 2015.
42. Watt W. M. The influence of Islam on medieval Europe. (Islamic Surveys 9). – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020. (Reprint).
43. William Rice. Moodle E-Learning Course Development - Third Edition. Packt Publishing - ebooks Account; 3 editions 2015. - 350 pp.
44. Aydin Arif o'g'li A. Xronika musulmanskiy gosudarstv I – VII vekov xidjri. – Moskva: Umma, 2018. – 448 s.
45. Alimova D.A. Istoriya kak istoriya, istoriya kak nauka. T. I. Istoriya i istoricheskoye soznaniye. – T.: Uzbekiston, 2008.
46. Belogurov A.Y. Modernizatsiya protsessa podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshchestva: Monografiya. — M.: MAKS Press, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.
47. Bolshakov O. G. Istoriya Xalifata. – T. 4. Apogey i padeniye arabskogo Xalifata. – Moskva: Vostochnaya literatura, 2018. – 368 s.
48. Gabrielyan S. I. Istoriya stran Azii i Afriki v novoye vremya. – Tashkent, 2012.

49. Gulobod Qudratulloh qizi, R. Ishmuhamedov, M. Normuhammedova. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim. – Samarqand: “Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi” nashriyoti, 2019. 312 b.
50. Yevropa mamlakalari va AQSH 1640–1918 yillarda. /A. Xolliyev tahriri ostida.– Toshkent: Universitet, 2010.
51. Ibraymov A.YE. Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi. metodik qo'llanma/tuzuvchi. A.YE. Ibraymov. – Toshkent: “Lesson press”, 2020. 112 bet.
52. Istoriya noveyshego vremeni stran Yevropi i Ameriki v 1945 – 2000 gg. / pod red. YE. Yazikova. – Moskva: Nauka, 2015.
53. Istoriya noveyshego vremeni stran Yevropi i Ameriki v 1945 – 2000 gg. II chast / pod red. N.A. Rodrigues. – Moskva: Nauka, 2014.
54. Istoriya srednix vekov. / pod red. S.P. Karpova. – 1-2 ch. – Moskva: MGU, 2018.
55. Ishmuhamedov R.J., M. Mirsoliyeva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
56. Luchenkova YE., Myadel A. Istoriya nauki i texniki. – M.: Litres, 2017. – 431 s.
57. Matyoqubov X.X. Xorazm vohasi bronza asri va ilk temir davri tarixi. – Toshkent. 2017.
58. Mommzen T. Istoriya Rima. – M.: Litres, 2020. – 591 s.
59. Muslimov N. Ava boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
60. Nemirovskiy A., Nikishin V., Ladinin I., Novikov S. Istoriya drevnego mira. Vostok, Gretsiya, Rim. – M.: Litres, 2020. – 786 s.
1. Problemi istorii i mejdissiplinarnogo sinteza. – M.: Litres, 2019. – 561 s.
  2. Rtveladze E.V. Istoriya gosudarstvennosti Uzbekistana. – Toshkent: Uzbekistan, 2009.
  3. Rusina Y.A. Metodologiya istochnikovedeniya. – Yekaterinburg, 2015.
  4. Usmonov B.SH., Habibullayev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish.–T.: “TKTI” nashriyoti, 2019.
  5. Xannikov A. Texnika: ot drevnosti do nashix dnei. – M.: Litres, 2020. – 384 s.

6. Xoliqulova X. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda imkoniyati cheklangan shaxslarni himoya qilish siyosati. – Toshkent. Mumtoz so‘z, 2017.
7. Sheypak A. Istoriya nauki i texniki. – M.: Litres, 2020. – 513 s.

IV. Internet saytlar

8. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги:
www.edu.uz.
9. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz
10. www.Ziyonet.uz
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti: www.gov.uz
12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rtamaqsusta’lim vazirligining rasmiy sayti:
<http://www.edu.uz/modules/wfchannel>
13. “Xalqso‘zi” gazetasi – [www.info XS. Uz](http://www.infoXS.Uz).
14. “Turkiston” gazetasi – [www.turkistonsarkor. uz](http://www.turkistonsarkor.uz).
15. “Ma’rifat” jurnali – [wwwma’rifat – inform](http://www.ma’rifat – inform).
16. “Jamiyatvaboshqaruv” jurnali – www.rzultacademyfreenetuz.
17. “Moziydan sado” jurnali – [www moziy dostlink. Net](http://www.moziy dostlink. Net)